

Turun yliopisto
University of Turku

JÖNS BUDDE OCH HANS SKRIFTER – YNGRE FORNSVENSKT TEXTMATERIAL OCH MANNEN BAKOM DET

Mikko Kauko

Åbo universitet

Humanistiska fakulteten
Institutionen för språk- och översättningsvetenskap
Nordiska språk
Utuling

Handledare:

Camilla Wide

Förhandsgranskare:

Roger Andersson
Henrik Williams

Opponent:

Henrik Williams

The originality of this thesis has been checked in accordance with the University of Turku quality assurance system using the Turnitin OriginalityCheck service.

ISBN 978-951-29-6144-3 (PRINT)

ISBN 978-951-29-6145-0 (PDF)

ISSN 0082-6987

Painosalama Oy - Turku, Finland 2015

Tiivistelmä

TURUN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Pohjoismaiset kielet

KAUKO, MIKKO: Jöns Budde och hans skrifter – yngre fornsvenskt textmaterial och mannen bakom det

Väitöskirja, 271 s.

Utuling

Elokuu 2015

Tutkielman aiheena on kieli ja tyyli Jöns Budden latinasta muinaisruotsiksi kääntämissä teksteissä. Tarkoituksena on tutkia, millaisia tekstejä Budde käänsi ja missä tarkoituksessa. Lisäksi tutkin kielikontakteja latinaan ja saksaan sekä Buddea henkilönä hänen tuotantonsa valossa. Arvioin myös aiempien Buddeen liittyvien hypoteesien paikkansapitävyyttä.

Materiaali käsittää kaikki tekstit, joiden yleisesti oletetaan olevan Budden kääntämiä. Osa on anonyymejä, mutta niiden yhteys Buddeen on erittäin todennäköinen. Aineisto käsittää noin 1350 sivua painetuissa editioissa. Tutkimus on materiaalilähtöistä: tarkan tekstinluvun ja teksti-interpretation kautta olen kiinnittänyt huomioni erilaisiin etupäässä tyylillisiin seikkoihin, joita kommentoin ottaen huomioon kulttuurihistoriallisen kontekstin. Tutkimus kohdistuu kielenkäyttöön tiettyssä konkreettisesti materiaalissa eli tarkastelun kohteina ovat *parole* ja synkronia ensisijaisemmin kuin diakronia ja *langue* eli kieli systeeminä ja resurssina. Metodina on siten filologinen teksti-interpretatio, ja tutkimus on kommentaari Budden teksteihin.

Keskeinen tulos on, että Budde on tietoinen stilisti, joka käyttää kieliopin ja stilistiikan keinoja sisällöllisten asioiden painottamiseen ja dramatisointiin. Budden tyyli-ihanteilla on suureksi osaksi esikuvia latinassa, mutta Budde ei noudata niitä orjallisen sokeasti, vaan on itsenäinen alkuteksteihin nähden. Toinen merkittävä tulos liittyy Budden kääntämien Raamatun kirjojen tarkoitukseen. Käsitykseni mukaan niitä ei ole tarkoitettu luettaviksi sellaisenaan, vaan apuvälineiksi luettaessa varsinaista pyhää kirjaa eli Vulgataa latinaksi. Tekstien tekijyyteen liittyvät aiemmat hypoteesit saavat tukea tutkimuksestani, kun taas Budden aristokraattisiin yhteyksiin ja hänen mahdollisiin opintoihinsa Saksassa liittyvät hypoteesit osoittautuvat liian rohkeiksi ottaen huomioon säilyneiden lähteiden niukkuuden.

Asiasanat: muinaisruotsi, latinan kieli, birgittalaiset, Jöns Budde, Naantalin luostari.

Abstract

UNIVERSITY OF TURKU

Faculty of Humanities

School of Languages and Translation Studies

Scandinavian Languages

KAUKO, MIKKO: Jöns Budde och hans skrifter – yngre fornsvenskt textmaterial
och mannen bakom det

Doctoral Dissertation, 271 pages

Doctoral Programme Utuling

August 2015

The subject of this dissertation is language and style in texts translated by Jöns Budde from Latin to Old Swedish. The aim is to investigate what kind of texts Budde translated and for what purpose. I also discuss the language contacts between Swedish and German or Latin and Budde as a person in the light of his writings. Furthermore, I investigate whether earlier hypotheses concerning Budde are correct or not. The material consists of all the texts commonly attributed to Budde. Some of them are anonymous, but it is very probable that they were translated by Budde. The material consists of ca 1350 pages in printed editions. The material constitutes the starting point for this dissertation: I read and interpret the texts focusing mainly on stylistics, and comment the texts and their historical context. I investigate the synchronic use of language in a given material (i.e. *parole*) rather than the diachrony of language as a resource or a system (i.e. *langue*). My method is philological text interpretation, and my dissertation is a commentary on Budde's texts.

One of the main findings is that Budde uses grammatical and stylistic means to stress certain details and to produce a dramatic effect in the texts. Although Budde's style often has Latin parallels, he does not follow the Latin exemplars slavishly. Instead, he is independent in relation to the Latin texts. Another important finding has to do with the purpose of the Biblical texts which were translated by Budde. I suggest that they were not meant to be read as such, but that they were supposed to be used as an aid when reading the holy texts or the Latin Vulgate. My dissertation provides further evidence for earlier hypotheses concerning text attribution, but hypotheses concerning Budde's relations to aristocracy or his possible studies in Germany are too bold, if we keep in mind that the surviving sources are so few.

Key words: Old Swedish, Latin, Bridgettines, Jöns Budde, Monastery of Naantali.

Förord

När jag nu framlägger min doktorsavhandling i nordiska språk, är det en kär plikt för mig att tacka dem som på olika sätt hjälpt mig under arbetets gång.

Ilkka Hirvonen kan jag tyvärr inte längre nå med mitt tack. Ilkkas grundliga och intressanta undervisning i språkhistoria och fornsvenska väckte mitt intresse för medeltidssvenskan. Trots att han drabbades av en svår sjukdom fortsatte han att hjälpa mig ända fram till sin alltför tidiga död. Jag är tacksam för att jag fick vara Ilkkas elev och vän.

Camilla Wide har på många sätt bidragit till avhandlingens tillblivelse. Hon har som handledare gett mig värdefulla praktiska råd, hjälpt mig att få finansiering, läst och kommenterat mina utkast och manus i flera olika versioner samt även språkgranskat avhandlingen. För allt detta riktar jag till Camilla ett uppriktigt tack.

Henrik Williams och Roger Andersson har förhandsgranskat min avhandling. De har gett mig ytterst värdefulla kommentarer och råd som hjälpt mig att ytterligare förbättra avhandlingen. För bägge förhandsgranskarna vill jag betyga min djupa tacksamhet. Henrik Williams tackar jag även för att han lovat fungera som opponenter vid disputationen.

Vid sidan av forskarstudierna kompletterade jag min magisterexamen med fördjupade studier i latin. Jyri Vaahtera handledde min biämneshandling om latinet i Jöns Buddes skrifter. De kommentarer och råd som jag då fick från Jyri och Jaana Vaahtera var till en stor nytta även vid författandet av doktorsavhandlingen. För Jyri och Jaana betygar jag min djupa tacksamhet.

Flera andra personer har också varit hjälpsamma, stött och inspirerat mig under arbetets gång. Kristina Nikula kan mitt tack tyvärr inte längre nå. Kirsi Salonen, Ville Leppänen och Alekski Mäkilähde har läst olika delar av avhandlingsmanuset i olika versioner, uppmuntrat mig, visat min avhandling ett stort intresse och gett mig värdefulla kommentarer, vilket jag är djupt tacksam för. Alekski har även språkgranskat det engelska abstraktet i början av avhandlingen. Christer Hummelstedt, Kari Keinistö, Marko Lamberg, Christer Laurén och Lars Wollin har

alltid varit vänliga och hjälpsamma när jag av olika anledningar varit i kontakt med dem. Sofie Henricsson har hjälpt mig med praktiska frågor när jag sökt finansiering för min forskning, vilket jag är tacksam för. Minna Seppänen är en inspirerande kollega som bl.a. bidragit till att jag känner mig hemma även i ämnet klassiska språk. Minna Sandelin hjälpte mig med ämnesvalet när jag som en nybliven magister fattade beslutet att bli doktorand. Den som inte nämnts här vid namn men som upplever att även hen bidragit till min avhandlings tillblivelse är jag också tacksam för. För alla kvarstående brister och fel i avhandlingen bär jag ensam ansvaret.

Jag vill också tacka alla finansiärer som sedan 2010 finansierat mina forskarstudier, dvs. Finska kulturfonden; Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond II inom Svenska litteratursällskapet i Finland; Språkvetenskapliga nämnden vid Svenska litteratursällskapet i Finland och Reinhold Ekholmin säätiö, vilka beviljat mig värdefulla stipendier, samt Institutionen för språk- och översättningsvetenskap vid Åbo universitet som anställde mig för en fyra månaders period. Jag tackar även TUCEMEMS – Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies för resebidrag och för möjligheten att bekanta mig med forskare inom andra humanistiska ämnen. För resebidrag tackar jag även ämnet Nordiska språk vid Åbo universitet.

Slutligen vill jag tacka min förlovade Kirsikka Juntti som gjort min vardag njutbar.

Åbo i augusti 2015

Mikko Kauko

Innehåll:

1	Inledning.....	8
1.1	Syfte och frågeställningar.....	9
1.2	Material och metod.....	10
1.2.1	Filologi.....	11
1.2.2	Författarbestämning.....	19
1.2.3	Översättning och kodväxling.....	24
1.3	Avhandlingens disposition.....	25
2	Jöns Budde och hans produktion i den tidigare forskningen.....	26
2.1	Jöns Buddes liv.....	26
2.2	Jöns Buddes produktion som forskningsmaterial.....	31
2.2.1	Autentiska skrifter som finns bevarade i Buddes egenhändiga handskrift.....	33
2.2.2	Autentiska texter som är bevarade som avskrifter.....	35
2.2.3	Anonyma texter som bevarats i en handskrift av Buddes egen hand.....	37
2.2.4	Anonyma texter som finns bevarade i avskrifter.....	40
2.2.5	Editioner och problematiken kring dem.....	43
2.2.6	Handskrifter.....	46
3	Buddes svenska texter, hans temata och agenda.....	48
3.1	Innehållsliga aspekter.....	48
3.1.1	Synd, helvete.....	48
3.1.2	Jämställdhet.....	55
3.2	Stilistiska aspekter.....	64
3.2.1	Lag- och kanslispråkliga inslag.....	65
3.2.2	Likheter med GVB – Budde som förebild.....	68
3.2.3	Det poetiska inslaget– rimmandet.....	71
3.2.3.1	Allitteration.....	71
3.2.3.2	Slutrim.....	86
3.2.4	Bevingade ord och hänvisningar till antikens mytologi...87	
3.2.5	<i>Hendiadyoin</i> och <i>figura etymologica</i>	99
3.3	Grammatiska fenomen.....	109

3.3.1	<i>Praesens historicum</i>	109
3.3.2	<i>Gita</i>	111
3.3.3	Bestämndhet.....	114
3.4	Sammanfattning av kapitel 3.....	116
4	Budde, Tyskland och tyskan.....	119
4.1	Greifswald 1468–1469?.....	119
4.2	Knittel och den höviska kulturen - det aristokratiska spåret?.....	122
4.3	Namnen <i>Räk</i> och <i>Budde</i>	123
4.4	Lågtyska lånord.....	128
4.4.1	Sällsynta lågtyska lånord och tidiga belägg.....	129
4.4.2	Ordet <i>ganska</i>	134
4.4.3	Osäkra lågtyska lånord.....	139
4.4.4	Tyskt inflytande via danskan.....	144
4.4.5	Prefix.....	149
4.4.5.1	<i>Be-</i>	149
4.4.5.2	<i>For-</i>	163
4.4.6	Andra lågtyska lånord.....	165
4.5	Ordföljd.....	172
4.6	Sammanfattning av kapitel 4.....	175
5	Budde och latinet.....	177
5.1	De latinska citaten i Buddes skrifter.....	177
5.1.1	Hänvisningar till grekiskan.....	179
5.1.2	Citat ur Bibeln.....	182
5.1.3	Latinets funktioner i Buddes översättningar.....	190
5.1.4	Buddes insats och självständighet.....	192
5.2	Jämförelse med postillor.....	195
5.3	Översättningsfel och fria översättningar.....	196
5.4	Den klassiska bildningens inflytande på Budde.....	202
5.4.1	Ovidius' roll under medeltiden.....	204
5.4.2	Poetiska citat på klassiska versmått hos Budde.....	209
5.4.2.1	Ett poetiskt citat från Horatius.....	210
5.4.2.2	Poetiska citat från Ovidius.....	211
5.4.2.3	Poetiska citat från andra poeter.....	215

5.4.3	Prosaiska citat från Seneca.....	219
5.5	Intertextualitet och hänvisningar.....	222
5.5.1	Beröringspunkter mellan de olika texterna.....	223
5.5.2	Auktoriteterna bakom citaten.....	226
5.6	Sammanfattning av kapitel 5.....	230
6	Sammanfattning och resultat.....	233
6.1	Texternas innehåll och budskap.....	234
6.2	Kontakten med Tyskland och tyskan.....	235
6.3	Latinets och antikens roll.....	236
6.4	Budde som person och översättare.....	237
6.5	Är hela materialet översatt av Jöns Budde?.....	238
6.6	Avslutning.....	239
	Litteratur.....	240
	<i>Index locorum antiquorum</i>	240
	Primärlitteratur.....	243
	Sekundärlitteratur.....	244

1 Inledning

Jöns Budde är en unik gestalt både i Finlands kulturhistoria och i det sena 1400-talets svenska skriftkultur. Hans betydelse som en flitig översättare av latinska religiösa skrifter är stor och Budde var en förebild och en pionjär på många sätt. Men faktum är att vi vet ytterst litet om Buddes liv med säkerhet. Många stora frågor kring honom står fortfarande öppna. Det finns mycket forskning om Budde, men en allmän översikt där hela det bevarade materialet kommenteras ur flera synvinklar saknas.

Syftet med den föreliggande avhandlingen är att sammanfatta det som vi vet om Budde och att ge en allmän helhetsbild av Budde och hans produktion. Syftet är att placera Budde i ett större sammanhang genom att relatera hans texter till kulturarvet från antiken och kulturella inslag från Tyskland. Därtill vill jag ta upp aspekter som inte eller blott föga diskuterats i tidigare forskning. På dessa sätt ämnar jag kasta nytt ljus på det material som traditionellt anses vara översatt av Jöns Budde samt på mannen bakom detta material.

Jag har delat in avhandlingen i tre huvuddelar som dock inte är självständiga utan är tätt sammanbundna med varandra. Efter att inledningsvis ha behandlat det som vi med utgångspunkt i tidigare forskning vet om Buddes liv och produktion behandlar jag i avhandlingens första huvuddel Buddes svenska texter, deras stil och innehåll samt vad Budde och originalförfattaren ville säga med dessa texter. Denna huvuddel är måhända minst självständig, ty hela den bakomliggande medeltida och antika kulturen gör att det latinska arvet som behandlas senare i avhandlingen inte kan lämnas okommenterat här heller.

I den andra huvuddelen diskuteras Buddes kontakter med Tyskland och tyskan. Här kommenteras tidigare anförda hypoteser om Buddes utbildning och möjliga förlagor, men även medellågtyska lånord. En del av lånorden kan ha kommit via danskan och det finns även ord som har en tydlig dansk klang. Det möjliga danska inslaget behandlas därför också i avhandlingens tyska del.

I avhandlingens tredje och sista huvuddel diskuteras Budde och latinet, i synnerhet citat som är på latin eller härstammar från den hedniska antiken. Det klassiska

grekisk-romerska arvet är ständigt närvarande i kristna sammanhang och anknytningen till antiken har alltid varit stark även under medeltiden. Denna latinska del är den centralaste och viktigaste delen i undersökningen. Som framkommit är den första huvuddelen i avhandlingen mycket tätt sammanbunden med den latinska delen. Latinet och antiken utgör sålunda en röd tråd genom hela avhandlingen. Med denna röda tråd avses inte endast det latinska språket utan även antikens kultur och dess historia i en vidare bemärkelse.

1.1 Syfte och frågeställningar

De centrala frågeställningarna i avhandlingen är:

- 1) Vilka typer av texter översatte Jöns Budde? Vad innehåller texterna och vad ville förlagans författare och Budde som översättare förmedla med dem?
- 2) Hur syns kontakten med tyskan och Tyskland i texter översatta av Budde?
- 3) Vilken roll spelar latinet och i synnerhet kulturarvet (särskilt den romerska litteraturen) från den hedniska antiken i texterna?
- 4) Vad säger texterna om mannen bakom dem? Kan vi överhuvudtaget fastslå vilken Buddes personliga insats var?
- 5) Kan innehållsliga och stilistiska beröringspunkter mellan de olika texterna tala för Noreens hypotes¹, dvs. att även de anonyma texterna är översatta av just Jöns Budde?

Avhandlingen är uppbyggd sålunda att jag i kapitel 2 redogör för tidigare forskning om Buddes liv och produktion, i kapitel 3 behandlar Buddes svenska texter, deras stil och innehåll, i kapitel 4 det tyska inslaget och i kapitel 5 latinet som dock berörs även i andra kapitel. Avhandlingen avslutas med en sammanfattande slutdiskussion där jag utgående från det som framkommit i de övriga kapitlen svarar på de ovan anförda forskningsfrågorna.

¹ Med Noreens hypotes avses här den lista över Buddes skrifter som Noreen (1944) ger. Noreens lista behandlas närmare i avsnitt 2.2.

1.2 Material och metod

Materialet för denna avhandling omfattar allt som av Erik Noreen (1944) anses vara översatt av Jöns Budde. Jag redovisar utförligt för materialet i kapitel 2. Nedan redogör jag för den metodologiska, teoretiska och filosofiska bakgrunden för avhandlingen.

Min undersökning har materialet som utgångspunkt. Jag läser Buddes texter noggrant och tolkar dem. Jag undersöker språkbruket eller språket som det används i texterna. Jag diskuterar stilistiska drag som vittnar om Buddes egenskaper som skriftställare. Jag är med andra ord intresserad av den språkliga nivån som Saussure kallar för *parole*, inte av språket som system eller resurs som kan användas, dvs. *langue* (om Saussures dikotomi se t.ex. Widdowson 2000: 21f.). Jag är därtill intresserad av Budde som person och den historiska kontext han levde i. Jag diskuterar därför Buddes texter och språk i relation till det kulturhistoriska sammanhanget.

Min undersökning kan karakteriseras som ett slags historisk pragmatik och min utgångspunkt som positivistisk: jag utgår från det belagda, det bevarade materialet. Med *positivism* avser jag här att säkra, belagda fakta spelar en stor roll: fakta som sådana och materialet betonas framför spekulativ filosofi eller teoribildning och detta kan innebära en viss grad av atomism² (se Bartschat 1996: 27). Positivism³ i den form som avses här förknippas med Auguste Comte (1798–1857) och ungrammatiken. Utgångspunkten innebär att konkreta belägg på fenomenen som undersöks står i fokus. Grundliga genomgångar av beläggmaterialet spelar därför en central roll i min avhandling. I tidigare undersökningar presenteras sällan totalgenomgångar av samtliga belägg i stilistiska sammanhang. I stället anförs relativt få valda exempel. Mitt syfte är att bidra med ett mer omfattande helhetsperspektiv.

² Med *atomism* avses i detta sammanhang närmast att detaljer betonas framför helheten.

³ Begreppet *positivism* används på flera olika sätt inom vetenskapsfilosofin och bl.a. *empirism* och *deskriptivism* kan avses med begreppet (se t.ex. Niiniluoto 1980: 254f.).

De ovan beskrivna utgångspunkterna innebär att mina metoder är textinterpretation och filologi. Begreppen *text* och *filologi* kan definieras på flera olika sätt. För att klargöra vad jag avser med *filologi* och med *text* i avhandlingen presenterar jag nedan några centrala definitioner av dessa begrepp⁴.

Med begreppet *text* hänvisar jag helt enkelt till materialet, språkliga yttranden, pragmatik, språkbruk i konkreta sammanhang (se Svensson & Karlsson 2012: 6). Jag forskar i texter men problematiserar inte begreppet *text* ur en textlingvistisk synvinkel (om grundläggande frågor inom textlingvistik, se t.ex. Brinker 2005). Textlingvistiska frågor ligger alltså inte i fokus i denna avhandling. Snarare fokuserar jag på språkbruket och stilen i det konkreta materialet och forskar i *parole*.

Nedan behandlar jag olika definitioner av begreppet *filologi* (avsnitt 1.2.1) och övergår sedan till författarbestämning (avsnitt 1.2.2), översättning och kodväxling (avsnitt 1.2.3) som också är relevanta i denna avhandling.

1.2.1 Filologi

Filologi omfattar i den tradition jag ansluter mig till ett mycket brett område och innebär närmast att det som undersöks är språkbruket i ett visst konkret material i ett visst historiskt sammanhang snarare än språket som resurs eller system. Jag återkommer till andra sätt att tillämpa begreppet *filologi* nedan, men anför först de definitioner som jag själv utgår ifrån när jag konstaterar att min metod är filologisk.

Hermann Paul (1909: 33, fotnot 1) förklarar skillnaden mellan *lingvistik* och *filologi* så här:

Man könnte den Unterschied zwischen der Sprachwissenschaft und der philologischen Behandlung der Sprache nur so bestimmen, dass die erstere

⁴ Som även Wiktorsson (2015: 18ff.) påpekar definieras begreppet *filologi* ofta ottydligt. Det är därför motiverat att tydligt presentera de olika definitionerna.

sich mit den allgemeinen usuell feststehenden Verhältnissen der Sprache beschäftigt, die letztere mit ihrer individuellen Anwendung.

Paul menar alltså att språkvetenskapen eller lingvistikens är intresserad av språket som system eller som resurs som kan användas, medan filologin koncentrerar sig på dess konkreta realisation eller användning i en viss situation. I detta perspektiv kan filologi ses som ett slags pragmatik, stilistik eller språkbruksforskning. Ungefär hundra år senare konstaterar Wendt (2010: 213) detsamma som Paul, även om han inte explicit använder orden *lingvistik* och *filologi*:

Den teoretiskt och metodiskt mest grundläggande tudelningen inom språkhistorisk forskning är, som inom all språkforskning, den mellan system och bruk, mellan att rannsaka språket som resurs eller potential och att rannsaka det sådant det faktiskt råkar vara använt i ett givet sammanhang⁵.

Jäger (1975: 60) konstaterar att lingvistikens undersöker språksystemet eller *langue* medan filologin undersöker språkbruket, yttranden eller *parole*⁶. Huvuduppgiften för filologin är enligt Jäger (1975: 60) att förstå texter och att göra dem förståeliga för andra. Lingvistikens är däremot intresserad av språksystemet eller den språkliga normen, inte av enstaka yttranden (se även Itkonen 1976).

Jag undersöker i denna avhandling språkbruket i ett visst material, Jöns Buddes skrifter, och är också intresserad av texternas historiska kontext. Därför kan min avhandling enligt Hermann Pauls terminologi beskrivas som filologisk.

Filologin är intresserad av det konkreta språkbruket i ett visst sammanhang. De som forskar i gamla språkstadier kan komma åt det konkreta språkbruket bara genom de bevarade texterna. Därför står texten i centrum och forskningsobjektet är skriftliga språkliga yttringar.

⁵ Wollin (2015: 24) kan ha samma tudelning i tankarna, när han skriver om ”filologiskt sinnade ’språkhistoriker’ och lingvistiskt orienterade ’grammatiker’”.

⁶ ”Die Erforschung und Darstellung des Systems der griechischen und der lateinischen Sprache ist Gegenstand der *Sprachwissenschaft*. Äußerungen im Sinn der Parole, soweit sie in Texten fixiert sind, sind Gegenstand der *Philologie*.” (Jäger 1975: 60).

Den traditionella filologin har enligt Paul (1901a: 4f.) två huvudgrenar som han beskriver enligt följande:

Philologie ist dem Wortsinne nach die Forschung, welche sich mit den Sprachdenkmälern abgibt. [...] Ihr Material muss jedenfalls zunächst auf Grund einer besonderen Technik verarbeitet werden, welche sich in den beiden in engster Wechselwirkung unter einander stehenden Funktionen, der Interpretation und der Textkritik äussert. Die Ausübung derselben ist dasjenige, was von allen Seiten als Aufgabe der Philologie anerkannt wird.

Av citatet framgår att filologin enligt Paul har två uppgifter: textinterpretation och textkritik. Det område jag befinner mig inom är det som kallas för textinterpretation. Till textkritiken återkommer jag senare. I samband med textinterpretation svarar man på följande typ av frågor: Vad står i texten? Vad betyder det? Vad menar författaren med det? Som filolog läser man texten noggrant och tar reda på den bakomliggande kontexten, kulturen och traditionen så väl som möjligt. Man tolkar och förklarar alltså texten (se t.ex. Jäger 1975: 12). Den språkliga och innehållsliga interpretationen kan inte klart skiljas från varandra utan de är tätt sammanbundna som Paul (1901b: 179f.) konstaterar:

Verständnis ist nur da, wenn man eine richtige Vorstellung von den Sachen hat, die durch die Sprachlaute bezeichnet werden. [...] Historisch muss alle Interpretation verfahren.

Paul konstaterar i citatet att tolkningen oundvikligen är historisk, vilket hänger ihop med hans tes att "Sprachwissenschaft ist gleich Sprachgeschichte" (1909: 21, fotnot 1). Bara det historiska kan vara vetenskapligt, anser Paul (1909: 20):

Es ist eingewendet, dass es noch eine andere wissenschaftliche Betrachtung der Sprache gäbe, als die geschichtliche. Ich muss das in Abrede stellen.

Man kan säga att filologi är ett slags historisk pragmatik som utgår från texten. *Historisk pragmatik* kan innebära även diakronisk forskning (se Jacobs & Jucker 1995: 13), men det området är inte aktuellt i denna avhandling.

Filologi kan definieras enligt följande:

Filologi er vitskaperen om forståing og tolking av språklege dokument. Målet er å få innsyn i den kulturen og det åndslivet som dei språklege dokumenta er uttrykk for. I vid forstand er filologi ein brei kulturvetenskap om den språklege, historiske og kulturelle bakgrunnen for overleverte tekstar (Rindal 2006: 122).

Raimo Anttila (1989: 22, 323) konstaterer at lingvistikken er interessert av språket som sådant eller språket for språkets skull medan filologin tar i beaktande hela den kulturelle konteksten kring de tekster som undersøkes. Anttila (1989: 22) tillägger att filologin är nära förknippad med litteratur, stilistik, poetik, metrik osv. (om skillnaden mellan filologi och litteraturvetenskap, se Jäger 1975: 108). Enligt Lönnroth (2011: 27) handlar filologi om språk, historia, texter, kontexter samt förhållandet mellan språk och kultur. Således är filologi enligt honom nödvändigtvis ett mångspråkigt, mångkulturellt och tvärvetenskapligt område. Lönnroth (2011: 28) konstaterar vidare att filologin betonar texten och att filologi egentligen är *läsning*. Lönnroth (2011: 29) menar liksom Paul ovan att filologi oundvikligen är historisk.

Filologi i den bemärkelse jag avser och ansluter mig till innebär vetenskapsfilosofiskt sett att man utgår från positivismen: det centrala är materialet, fenomenet, tinget, det belagda. Även historisk-jämförande språkforskning är åtminstone lärdomshistoriskt sett i grunden filologi. Osthoff och Brugman (1878: VII) konstaterar att ”man vom bekannten auszugehen und von da aus zum unbekanntem vorzuschreiten hat”. Bevarade språkminnesmärken och skriftliga källor är utgångspunkten⁷ och det är nödvändigt att man ”aus dem hypothesesentrübten dunstkreis der werkstätte, in der man die indogermanischen grundformen schmiedet, einmal heraustritt in die klare luft der greifbaren wirklichkeit” (Osthoff & Brugman 1878: IX).

⁷ Den historisk-jämförande metoden kan i någon utsträckning tillämpas även i sådana fall där något skriftligt material inte föreligger (se t.ex. Lass 1997: 45, fotnot 2) och en skriftlig text är således ingen absolut förutsättning för historisk-jämförande forskning.

Filologin är intresserad av ett konkret material som representerar en viss författares personliga språkbruk. Det personliga språkbruket hänger tätt ihop med stilen. Därför är filologin och stilistiken nära förknippade med varandra. Naert (1949: 36) definierar stilistiken enligt följande:

[S]tilistiken är helt enkelt det individuella språk(bruk)ets lingvistik, la linguistique de la parole, i motsats till det allmänna språkets och framför allt språkssystemets lingvistik, la linguistique de la langue.

Voßler (1904: 15f.) konstaterar likaledes att stilistiken handlar om det individuella språkbruket eller *parole*:

Stil ist der individuelle Sprachgebrauch im Unterschied vom allgemeinen. [...] Den Sprachgebrauch, insofern er individuelle Schöpfung ist, betrachtet die Stilistik.

Om man förstår begreppet *stil* som Voßler, är filologi i stort sett stilistik: ”Denn immer ist und bleibt die Stilistik das α und ω der Philologie” (Voßler 1904: 24). Voßler (1904: 42, 63, 96) menar vidare att stilistiken är en del av estetiken och språkvetenskap således egentligen konsthistoria.

SAOB (s.v. *filologi*) definierar i sin tur filologi enligt följande:

sammanfattande benämning på sådana vetenskapsgrenar som avse utforskande av de problem som knyta sig till ett folks l. en folkgrupps språk l. litteratur l. (numera mindre br.) till ett folks l. en folkgrupps andliga odling i allm. (särsk. sådan den framträder i litteraturen); numera särsk. (motsatt: lingvistik) om textkritik o. tolkning l. grammatisk l. stilistisk undersökning av språkminnesmärken; äv. om språkvetenskap i allm.

Filologer forskar sammanfattningsvis enligt den ovan beskrivna traditionen i språket och stilen i ett konkret textmaterial i en viss kontext ur en historisk synvinkel. De ovan behandlade definitionerna utgör den vetenskapsfilosofiska bakgrunden för den filologiska metoden i min avhandling.

Begreppet *filologi* kan emellertid även definieras betydligt snävare än vad jag gör. Nedan redogör jag för vad jag inte avser när jag beskriver min avhandling som filologisk.

Som konstaterats ovan har den traditionella filologin två uppgifter: textinterpretation och textkritik. Enligt vissa snävare definitioner av begreppet *filologi* kan filologi och textkritik snarast ses som synonymer. Textkritiken har två huvuduppgifter som är recension och emendation (se t.ex. Jäger 1975: 42–47, 52–54). Man tar reda på förhållandet mellan de bevarade handskrifterna för att kunna välja det bästa textvittnet till grundlag som man sedan kompletterar och korrigerar med hjälp av övriga handskrifter för att kunna etablera och rekonstruera den textform som står den ursprungliga så nära som möjligt (t.ex. Haugen 2004: 85f.). Om man definierar begreppet *filologi* så att det närmast betyder textkritik, innebär filologi egentligen editering av texter som kan bedrivas närmast om textvittnena är flera än ett och avviker från varandra. Begreppet *filologi* bör enligt min mening emellertid förstås bredare än detta. Det finns ingen orsak att begränsa användningen av termen *filologi* endast till ett område som har det entydigare namnet *textkritik*. Textkritik kan snarast ses som ett delområde inom filologin, inte som synonym med filologi.

Min avhandling behandlar inte editering och jag forskar i texter som bara är bevarade i en enda handskrift (*codex unicus*). Min avhandling kan trots det ses som filologisk, om begreppet *filologi* definieras bredare som jag gjort ovan. Språkhistorisk forskning betonar diakroni och ändringar i språkssystemet, dvs. *langue* (jfr t.ex. Jäger 1975: 98, Widdowson 2000: 22, Nyman 2010: 70f.) framför synkroni och språkbruk, dvs. *parole*. Därför är det motiverat att säga att min avhandling närmast representerar filologi, även om jag berör även diakrona frågor, i synnerhet i avsnitt 4.4 där jag behandlar etymologier.

Gränsdragningen mellan lingvistik och filologi kompliceras av att det utöver traditionell filologi sedan ca 1990 även finns så kallad nyfilologi som också kallas för materiell filologi (t.ex. Wollin 2009: 231). Inom den nya filologin betonar man handskriftens innehåll som vittnar om producentens syfte och handskriftens användning vid en viss tidpunkt och nyfilologer är alltså intresserade av vad

sändaren avsåg med produkten och vem mottagaren var (Carlquist 1996: 15). Om forskning, som fokuserar på textens sändare och mottagare, textens reception och olika syften med texten, används även termen *pragmafilologi* (Jacobs & Jucker 1995: 11) eller *historisk socio-pragmatik* (Culpeper 2011: 3). Frågor av denna art förblir inte helt oberörda i min undersökning, även om jag inte forskar i själva handskrifterna.

Nyfilologin betraktar den enskilda handskriften som ett fysiskt objekt och beskriver papper, bläck, inbindning, bilder, marginalanteckningar, rättelser och läsaranteckningar (Williams 2010: 228). Det konkreta föremålet eller handskriften betonas alltså framför texten eller det språkliga budskapet. Inom editionsfilologin gör nyfilologerna noggranna transkriptioner av enstaka handskrifter, men låter bli att korrigera eller emendera texten med hjälp av andra handskrifter, även om den enstaka handskriften innehåller uppenbara inkonsekvenser, brister och fel. Även stilfrågor och översättningsaspekter diskuteras emellertid fortfarande (Wollin 2011: 26).

Bäckwall (2013: 46) menar att *materialfilologi* är en bättre benämning än *nyfilologi*, eftersom begreppet *nyfilologi* sedan gammalt använts om forskning i texter skrivna på moderna och inte klassiska språk. Bäckwall (anfört ställe) menar vidare att begreppet *nyfilologi* innebär att det måste finnas även ”gammal” eller ”kanske underförstått sämre” filologi⁸. Man kan enligt Bäckwall (2013: 48f.) också skilja mellan *deskriptiv* och *rekonstruktiv filologi*. Termen *normativ filologi* i stället för *rekonstruktiv filologi* skulle nämligen enligt henne kunna innebära en negativ klang⁹. Bäckwall (2013: 49) skiljer vidare mellan *produktionsfilologi* och *receptionsfilologi*.

Som Johansson (2014: 47) konstaterar har fornsvenska texter under senare tider annars framför allt undersökts ur en rent lingvistisk synvinkel, vilket gjort att forskarna isolerat sig från forskningen inom andra humanistiska discipliner och

⁸ Vad Bäckwall avser här är inte helt klart. Det är inte självklart att ordet *gammal* har bibetydelsen ’sämre’.

⁹ Det är oklart, varför ordet *normativ* automatiskt skulle ha en negativ klang. Ord som sådana kan inte vara negativa eller positiva, endast referenterna kan vara det.

tvärvetenskaplig diskussion försumrats. Den nya filologin har gjort återgången från ren lingvistik till bredare filologiska synvinklar lättare. Som framkommit behandlar jag i denna avhandling den historiska kontext inom vilken Buddes texter uppstått samt Budde som person, vilket gör att andra än språkliga aspekter och tvärvetenskaplighet är relevanta också för mig.

Denna avhandling är inte nyfilologisk och handlar inte heller om textkritik eller editering. Min teoretiska och metodologiska utgångspunkt är filologisk i den betydelsen att jag läser Buddes texter noggrant och tolkar dem. Jag utgår företrädesvis från själva materialet. Vid den noggranna läsningen av Buddes texter har jag noterat framträdande fenomen och detaljer som jag funnit vara värda att diskutera. Därför kan min avhandling ses som en kommentar till Buddes texter. Kommentarer till specifika texter utgör även kärnan inom klassisk filologi. Jag utgår från texterna, läser dem noggrant och jämför dem med andra texter. Jag har ingen klart avgränsad jämförelsekorpus utan jämför Buddes texter med de fornsvenska texter som jag bekantat mig med under avhandlingsprocessen och tidigare (t.ex. lagar¹⁰, religiösa texter¹¹, läke- och örteböcker, hövisk litteratur osv.). Texter från olika genrer som är olika gamla är i varierande mån jämförbara med varandra. Avhandlingen representerar nordisk filologi, men är tvärvetenskaplig i det hänseendet att jag även utnyttjar rön som germanistik, historia och klassisk filologi erbjuder. Jag behandlar Buddes texter i sin historiska och kulturella kontext och undersöker ingående de latinska och tyska inslagen i materialet, dvs. belägg på språkkontakt. Den filologiska synvinkeln innebär således även vissa lingvistiska aspekter.

¹⁰ Min avhandling *pro gradu* (Kauko 2009) handlar om verbet *kunna* i nekande satser i fornsvenska lagtexter. I det sammanhanget läste jag det fornsvenska lagmaterialet i sin helhet.

¹¹ T.ex. texterna i *Codex Holmiensis A49*. Av de äldre nysvenska texterna t.ex. NT i GVB.

1.2.2 Författarbestämning

Författarbestämning är en deldisciplin inom filologin som varit aktuell även i tidigare forskning om Budde. De stilistiska undersökningar som presenteras i denna avhandling kan ge stöd till tidigare hypoteser och jag berör i någon mån frågor som handlar om författarbestämning.

Noreen (1942b) redogör för författarbestämningens metoder och konstaterar att den underlättas om ”texten i fråga härstammar från en i förhållande till skriftspråket periferisk¹² dialekt” (Noreen 1942b: 28). Noreen (1942b: 29) konstaterar vidare att ortografin, ljud- och formläran är pålitliga kriterier blott om ”texten föreligger i väsentligen oförvanskad form¹³”. Om bara avskrifter finns bevarade bör man enligt Noreen koncentrera sig på ordförrådet och syntaxen, för det är osannolikt att avskrivaren ”i större utsträckning har ingripit störande på dessa områden” (Noreen 1942b: 30).

Noreen (1942b) menar att ordförrådet, syntaxen, stilistiska egenheter och för poetiska texter karakteristiska drag rörande versifikationen alltid är bättre kriterier än ortografin eller ljud- och formläran. Vidare konstaterar Noreen (1942b: 34) att författarbestämningen är lättare om materialet är stort (se även Ellegård 1983: 27). Noreen (1942b: 36) anser att författarbestämningen blir svårare, ju mer etablerade skriftspråkets normer är. Författarna till nyare texter är därför förhållandevis svåra att fastställa. Å andra sidan blir dialektbestämningen svårare, ju längre tillbaka i tiden man går, ty dialektgränserna kan ha förskjutits (Noreen 1942b: 37). De yttre omständigheterna kring yngre texter är emellertid lättare att klarlägga, vilket är till fördel om man arbetar med ett nyare material (Johannisson 1983: 107). Svårigheterna med yngre texter kan enligt Johannisson (1983: 107) vara av annat slag men lika stora som i samband med äldre texter. Även det moderna skriftspråkets normer tillåter variation inom vissa gränser och enskilda författare kan medvetet eller omedvetet avvika från normerna (Johannisson 1973: 147).

¹² Ordet är spärrat hos Noreen.

¹³ Om texten verkligen ”föreligger i väsentligen oförvanskad form” kan fonologiska och morfologiska kriterier vara pålitliga. Holm (2000: 159) som undersökt Agneta Horns språk menar att fonologin och morfologin i hans fall varit bättre kriterier än ordförrådet.

Johannisson (1973: 147) kallar avvikelserna för individualismer. Stildrag kan i vissa fall fungera som särskiljande kriterier och visa att en viss text inte är skriven av en viss person, även om det inte går att visa vem skribenten är (se Johannisson 1973: 147–149 för exempel).

Lauren (2004: 9) påpekar att enstaka detaljer eller några få enstaka drag inte kan avgöra författarbestämningen. I stället måste man utgå från en kombination av olika kännetecken, dvs. från helhetsbilden. Vid valet mellan olika språkligt möjliga alternativ kommer skribentens stilistiska särart till uttryck, men flera olika stilistiska drag måste undersökas parallellt (Kjellmer 1983: 41). Om flera olika undersökningar visar att en viss text avviker från andra som undersökts, är det sannolikt att texten i fråga författats av en annan skribent än jämförelsematerialet (Kjellmer 1983: 56).

Att använda ordförrådet som kriterium vid författarbestämning är inte oproblemiskt: det är farligt att dra slutsatser som bygger på att ett visst ord endast förekommer på vissa geografiska områden och är obelagt annanstans. Sådana slutsatser dras *e silentio*, vilket metodologiskt sett är problematiskt, eftersom ett ord kan vara obelagt av en slump även om det förekommit på området i fråga (jfr Pipping 1944: 11 och även Johannisson 1973: 324).

Ellegård (1983: 24) menar att det är bättre att utgå från stildrag som hos en viss författare förekommer betydligt oftare eller mera sällan än hos andra. Dragen som sådana behöver inte vara unika för en viss författare, även om *kombinationen* av flera drag är det (Ellegård 1983: 24, jfr även Johannisson 1973: 166). Det lönar sig enligt Ellegård (1983: 25) att välja entydigt definierbara drag som också är lätta att räkna. Därutöver skall dragen vara distinktiva så att olika individer kan skiljas från varandra (Ellegård 1983: 26). Frekvensen skall vara så konstant som möjligt i alla arbeten som är eller antas vara skrivna av samma författare, vilket innebär att variation vållar problem (Ellegård 1983: 25). De undersökta dragen eller orden kan av en slump råka vara över- eller underrepresenterade i en viss text, vilket gör att någon absolut säkerhet inte kan nås, utan att resultaten pekar endast på sannolikheter (Ellegård 1983: 35, 38; Kjellmer 1983: 55). Om skribenten till en text väljer mellan två eller flera alternativa uttryckssätt kan hen föredra något av

alternativen som då blir ett slags normalform. Det är emellertid sannolikt att hen av en eller annan orsak ibland använder även de mindre vanliga alternativen. Vid sådan variation blir stildragsanalysen problematisk. (Johannisson 1973: 149f.)

Ett bidrag inom författarbestämning är Jonssons (2010) studie av *Erikskrönikans* diktare. Jonsson utreder var de bevarade handskrifterna av *Erikskrönikan* funnits och vem de ägts av. Han analyserar även olika skrivvarhänder, vilka texter som förekommer tillsammans i handskrifterna och i vilken ordning de stått. Jonsson (2010: 111) konstaterar att det i samlingshandskrifter handlar om ett slags ackumulation: till en äldre kärna har det fogats verk av yngre datum. På detta sätt kan man närma sig lokaliseringen av arketyper. Man undersöker textens språk och innehåll och utreder vilken bildningsgrad som behövts för att skriva texten. Sedan letar man efter diplommaterial där den tilltänkte skribenten omnämns. Jonsson (2010: 104) understryker genealogins viktiga betydelse för all medeltidsforskning. Jonssons metod för författarbestämning bygger på att man i vid mening tar hänsyn inte bara till texten utan även och i synnerhet till de yttre omständigheterna kring den (se även Johannisson 1973: 146, fotnot 6). Wiktorsson (2011: 347) anser att Jonssons analys träffar rätt (se dock Axelsson 2011 och Axelsson 2012 för avvikande åsikter).

En annan fråga som hänger tätt ihop med författarbestämning är, huruvida en viss skribent eller text kan lokaliseras till ett visst avgränsat geografiskt område. Denna fråga kan i stort sätt besvaras med hjälp av två metoder (Beckman 1917: 27):

- 1) Man jämför en viss skrift med andra samtida skrifter (Kocks och Olsons metod).
- 2) Man jämför skriften med former i nutida dialekter (Hesselmans metod).

Beckman (anfört ställe) menar att Hesselmans metod är pålitligare, eftersom jämförelsematerialet vid den kan lokaliseras betydligt pålitligare. Hesselmans metod är emellertid inte oproblematis. Som Ahlbäck (1952: 8) påpekar kan dialektgränserna ha ändrats. Detta kan gälla även språkgränser, t.ex. mellan svenska och finska. Orter i Finland där språkgränsen förskjutits är t.ex. Laihela och Tövsala (Nikula 2011: 47). Ortnamnsmaterialet kan enligt Holm (2000: 15) visa att ett ords

eller en forms utbredningsområde minskat eller blivit större. Holm (2000: 38) påpekar att man inte kan utgå ifrån att isoglosser hållit sig oförändrade genom tiderna. Holm (2000: 38) menar vidare att jämförelsen med moderna dialekter alltid måste kompletteras med allt tillgängligt material från äldre tider. Om man endast jämför den undersökta texten med moderna dialekter är metoden enligt Holm (2000: 160) opålitlig i synnerhet vad gäller ordförrådet, men även fonologi, morfologi och ordbildning.

Enligt Holm (2000: 12) måste man räkna med följande tre osäkerhetsmoment vid språklig lokalisering till ett visst område:

- 1) Vi har ofullständig kännedom om äldre språkförhållanden, enkannerligen dialektgränsernas förlopp.
- 2) Det är oklart, i vad mån de kriterier vi använder verkligen tillhörde vederbörande skriftställdes eget språk.
- 3) Skriftställaren kan ha haft ett utjämnat språk med inslag från många dialekter.

Skriventens skriftspråk formas enligt Holm (2000: 13) av talspråket hen lärt sig i sin hembygd, talspråket i den miljö där hen vistats och skriftraditionen. En persons språkbruk är således alltid påverkat av flera faktorer.

Det är överhuvudtaget problematiskt att jämföra ett skrivet material med talat språk, i synnerhet om det diakrona avståndet är stort (för ytterligare kritik se Nikula 2011: 47ff.). Ett problem är att vissa dialekter är betydligt bättre dokumenterade än andra, vilket gör att de är överrepresenterade i jämförelsematerialet. Dialekter är inte heller ”rena”, utan uppblandade med varandra och språket i ett visst skriftligt material kan dessutom ha påverkats av flera olika faktorer. Ett bra exempel på problematiken är diskussionen mellan Neuman (bl.a. 1928, 1936) och Lindqvist (bl.a. 1929) om språket i *Nya Testamentet* från år 1526. Neuman (1928: 72f.) utgår ifrån att det enda som utöver skribentens eget språkbruk påverkat språket är att en korrektör ingripit. Lindqvist (1929: 315f.) påpekar däremot att minst tre faktorer kan ha påverkat språket:

- 1) Författaren eller översättaren har påverkats av främmande talformer som inte ursprungligen hört till hans dialekt.
- 2) En korrektör har ingripit (eller en avskrivare har påverkat språkformen).
- 3) Den skriftspråkliga traditionen har påverkat författaren.

De tre faktorerna gör att en i skriftliga källor föreliggande text så gott som alltid i viss mån är en blandning av flera språkformer. Detta är i hög grad fallet även i Jöns Buddes skrifter.

Om tillräckligt många indicier pekar åt samma håll, blir Hesselms metod emellertid förhållandevis pålitlig (jfr Laurén 2004: 12). Ju flera kännetecken man tar i beaktande, desto mindre blir sannolikheten att resultatet är felaktigt eller beror på en slump. Även i sådana fall bör man emellertid komma ihåg att de studerade kännetecknen kan ha en mycket stor spridning geografiskt, vilket gör lokaliseringen till ett snävt avgränsat område svår. Enligt Holm (2000: 38) är förutsättningarna för lokalisering av texter till små områden överhuvudtaget inte goda.

Dialektförhållanden under äldre tider är överhuvudtaget svåra att forska i. Det är t.ex. ofta svårt att säga hur gamla dialektala drag är och vilken deras spridning varit under äldre tider. I stort sett är dialektskillnaderna inom det svenska språkområdet gamla. Wessén (1960: 68) påpekar att dialektskillnaderna under vikingatiden och i början av medeltiden varit betydligt mindre än senare, men att de utan tvivel funnits. Widmark (2001: 193) anser att dialektsplittringen i Sverige har djupa rötter, vilket innebär att de dialektala skillnaderna redan under högmedeltiden varit påtagliga.

Wollin (2011: 23) menar att 1890-talets forskare är ”agnostiska” och inte vågar konstatera någonting med säkerhet. Senare generationer har anfört djärvare hypoteser och övertygande bevis för dem. Norens och Hesselms metoder är emellertid inte oproblematiske och jag anser att det är säkrare att i viss mån vända tillbaka till agnosticismen: det som har ansetts vara bindande behöver inte nödvändigtvis vara det (se avsnitt 4.1, 4.2, 4.3 och 6.2).

1.2.3 Översättning och kodväxling

Wollins (1981, 1983) undersökningar har ett översättningsvetenskapligt perspektiv. Översättningsteorin är förknippad med stora metodologiska och principiella frågor. Man kan ställa frågan, huruvida översättning av ett budskap från ett språk till ett annat överhuvudtaget ens är möjligt, och översättning innebär alltid åtminstone något slags förvrängning av budskapet (Wollin 1981: 20, 35). Ett för Buddeforskningen centralt delområde inom översättningsvetenskapen är forskningen kring översättningsteknik: avvikelser från förlagan, tillägg, strykningar, parafraaser, syntaktiska och stilistiska val, ordval osv. (Wollin 1981: 22). Exempelvis Fortelius' (1965, 1969) undersökningar om *Historia Trojana* och Lauréns (1972) undersökning om *Mechtilds uppenbarelsen* behandlar sådana översättningstekniska aspekter.

Wollin (2009: 233, 237) diskuterar två olika sätt att översätta: den dominikanska traditionen och den birgittinska traditionen. I den dominikanska traditionen kunde man lägga till, hoppa över och göra omfattande förändringar medan den birgittinska traditionen innebar ungefär det som vi numera förstår med ordet *översättning*. Skillnaden mellan dessa två traditioner kan delvis ha varit genrebetingad (Wollin 2009: 252, 256). Budde är en representant för den birgittinska traditionen (Wollin 2009: 252), vilket emellertid inte innebär att hans egen personlighet inte syns i produkten. Även reformationstidens bibelöversättare följer samma tradition som Budde (Wollin 2009: 254, 256).

Kodväxling mellan latin och fornsvenska är ett för Buddes skrifter typiskt fenomen. Kodväxlingen utgör en stilistisk skillnad mellan Buddes texter och förlagorna: kodväxlingen uppstår när Budde översätter texterna. Kodväxlingen är därför en viktig del av Buddes översättningsteknik och stil och vittnar om Buddes personliga egenskaper som skriftställare.

Med kodväxling menas att språkbrukaren inom en och samma situation eller inom ett och samma språkliga yttrande byter språk:

As is true of monolingual style shifting, it is not uncommon for bilinguals to segregate their languages, speaking exclusively in one language in certain

domains (e.g. at home, with friends) while shifting to another in other contexts (e.g. school, work), a bilingual behavior commonly referred to as *language shifting*. Given the appropriate circumstances, many bilinguals will exploit this ability and alternate between languages in an unchanged setting, often within the same utterance; this is the phenomenon understood as CS. (Bullock & Toribio 2009: 2)

Forskningen om kodväxling har främst handlat om modernt talspråk och forskningen om historisk kodväxling i gamla skrivna texter är ett relativt nytt område. Som Bullock & Toribio (2009: 13) konstaterar visar emellertid gamla texter att det alltid funnits kodväxling, där det funnits språkkontakt. Kodväxling i exempelvis forn- och medelengelska texter har i någon mån behandlats t.ex. av Schendl (2012) som dock konstaterar (2012: 30) att en egentlig teori om historisk kodväxling fortfarande saknas.

1.3 Avhandlingens disposition

Mitt syfte är som framkommit ovan å ena sidan att ge en helhetsbild av Budde och sammanfatta vad vi vet om honom och hans texter, å andra sidan att analysera aspekter som bara föga eller inte alls behandlats tidigare.

I kapitel 2 behandlar jag Buddes liv och produktion utgående från tidigare forskning. Därefter följer avhandlingens tre huvuddelar. I kapitel 3 behandlar jag Buddes översättningar som sådana ur olika synvinklar: innehållsliga, stilistiska och grammatiska aspekter lyfts fram. I kapitel 4 behandlar jag kontakter med tyskan och Tyskland: jag fokuserar på de möjliga anknytningar som Budde som person eventuellt hade till Tyskland men framför allt på det tyska inflytandet på Buddes språk. I kapitel 5 behandlar jag latinska citat och påverkan från antiken. I detta sammanhang tar jag upp både språkliga och kulturella aspekter. Avhandlingen avslutas med ett sammanfattande kapitel om resultaten.

2 Jöns Budde och hans produktion i den tidigare forskningen

I detta kapitel presenterar jag inledningsvis Jöns Buddes liv och produktion samt tidigare forskning om dem. Kapitlet har delats i två avsnitt. I det första avsnittet behandlar jag Buddes liv och i det andra Buddes produktion som forskningsmaterial.

2.1 Jöns Buddes liv

Jöns Budde kallas ofta för Finlands¹⁴ förste författare (t.ex. Lehtonen 2002: 190, Lehtinen 1988: 31). Denna titel är problematisk, eftersom den har nationalromantisk färg. Om man kallar Budde för Finlands förste författare så innebär detta ett nationalistiskt och anakronistiskt tänkande vilket t.ex. Klinge (t.ex. 2012: 316) och Villstrand (t.ex. 2012: 349) tagit avstånd ifrån.

Författare var Jöns Budde egentligen inte heller. Det finns inga originaltexter eller åtminstone känner man inte till originaltexter av honom med undantag av två korta företal. Det ena av dem, företalet till *Mechtilds uppenbarelser*, finns blott bevarat som citat i Porthans skrifter. Det andra företalet finns i *Apokalypsen*. Annars består Buddes stora produktion av översättningar från latin till fornsvenska (Noreen 1944: 2, 64). Ahlbäck (1952: 1) menar att Budde endast översatte från latin till svenska eller kanske i några fall bearbetade latinska original. Pipping (1943: 111) och Klockars (1979: 83) har emellertid hållit det för möjligt att Budde åtminstone i viss

¹⁴ Finland som en självständig enhet fanns inte under Buddes tid utan det nuvarande Finland var en integrerad del av det svenska riket (jfr t.ex. Larsson 2005: 12, 206; Ylikangas 2007: 11, 64f., 134; Lipponen 2008: 79, 84, 205; Bentlin 2008: 8) på samma sätt som t.ex. Småland var en integrerad del av Sverige. Att tala om Norrlands egen historia vore jämförbart med att man talar om Finlands egen historia under denna tid (jfr Jussila 2007: 34, 79). År 1809 förlorade Sverige egentligen inte Finland utan sina östra delar eller län (jfr Linder 2010: 143; Jussila 2007: 95; Björkstrand 2012: 245). Man kan säga att ”riket sprängdes” då (jfr Hårdstedt 2006: 351) och åtminstone en bok har fått sin titel därav (Lindqvist 1998). Substantivet *rikssprängning* används också (t.ex. Björkstrand 2012: 50). Som begrepp fick Finland och Sverige sina nuvarande betydelser först år 1809 (Klinge 1979: 36). Vissa forskare (t.ex. Lindqvist 2013: 470; Klinge 2004: 379) menar att det sedan 1809 finns två Sverige av vilka det ena heter Finland.

utsträckning översatt även från tyskan. Det kunde kanske vara mera passande att kalla Budde för skriftställare än för författare. *Författare* är nämligen ett något missvisande ord, men ordet *översättare* fångar inte heller Buddes gärning.

Först var Budde inte heller, möjligen den förste icke-anonyma (Tarkiainen 2008: 234), men t.ex. Lamberg (2011: 99) anser att Budde inte ens är den tidigaste av de vid namn kända skriftställarna. Wollin (2011: 34) konstaterar att Budde är ”Finlands förste dokumenterat *produktive* skriftställare och det svenska språkområdets förste *professionelle* översättare”¹⁵ (min kursiv).

Det är ovisst, huruvida Budde kunde finska, men det är möjligt, eftersom en stor del av klosterbröderna i Nådendal gjorde det (Lamberg 2007: 256). Man vet med säkerhet att Buddes modersmål var svenska och det är likaledes klart att hans kunskaper i latin var goda. Att Budde kunde åtminstone litet medellågtyska är troligt och att han kunde äldre nyhögtyska är också möjligt (jfr Ahlberg 1942: 114). Larsson (1931: 156) anser att Budde kunnat tyska. Hans argument är att det måste ha varit omöjligt för Budde att undvika tyska, när han anlätades i klostrets världsliga ärenden. I ett annat sammanhang (1931: 169) konstaterar Larsson att vi hos översättaren av *Judits bok*, det vill säga Budde, kan konstatera eller förmoda kunskaper i lågtyska.

Buddes latiniserande svenska fick Johannes Bureus att konstatera följande i en anteckning han gjorde i en originalhandskrift: ”den värste Svenska som finnas skal er full medh Latijnske phrases och sett at tala qvia verbalis sæpe translatio” (Noreen 1942a: 74). Noreen (1942a: 74) menar att uttalandet är förståeligt men inte helt rättvist. Att Bureus själv kodväxlar kan dessutom tyda på att hans ord inte är menade med fullaste allvar utan något skämtsamt. Larsson (1931: 110, fotnot 3) använder också relativt stränga ord, när han konstaterar, att det hos Budde förhållandevis ofta förekommer en från den normala avvikande ordföljd i huvudsatser, vilket han ser som ett ”om ytterst dålig svenska vittnande faktum”. Det låter orimligt, när Larsson (1931: 148) talar om ”klåpare som Jöns Budde eller

¹⁵ I ett annat sammanhang (2009: 251) menar Wollin att översättningen av *Birgittas uppenbarelser* från latin ”tillbaka” till fornsvenska på 1380-talet kan ses som den äldsta ”moderna” eller ”egentliga” översättningen till svenska.

Susos översättare”. Larsson (anfört ställe) säger sig dessutom helt instämma i Bureus’ ovannämnda omdöme och tycker att Budde har en för stor respekt för ”konstfullt latin”.

Säkra fakta om Buddes liv är få. Man var länge oense om huruvida Budde kom från det nuvarande Finland eller det nuvarande Sverige¹⁶, men Noreen (1944: 59ff.), Ahlbäck (1952: 120ff.), Pipping (1944: 7f.) och Hummelstedt (2004: 58ff.) har övertygande kunnat visa att Budde kom från det nuvarande Finland¹⁷. Hummelstedt och Ahlbäck arbetade oberoende av varandra (Wollin 2011: 23). Hummelstedts undersökning publicerades postumt år 2004, men är skriven redan på 1940-talet. Hummelstedt verkar ha kompletterat undersökningen grundligt på 1950-talet, men det har senare inte varit möjligt att finna det kompletterade manuskriptet (Laurén 2004: 11). En version låg länge uppsatt för tryckning men försvann vid utrensning av tryckeriet (Loman 1987: 16). Även den bevarade versionen innehåller värdefulla kompletteringar jämförd med Ahlbäcks undersökning (Laurén 2004: 13). Ahlbäck var nämligen närmast intresserad av ortografi och ljudlära, medan Hummelstedt inriktade sig på ordförrådet, fraseologin och syntaxen och följde i detta val metodologiskt sin lärare Karsten (Loman 1987: 16). Laurén (2004: 10) konstaterar att kontakterna mellan Sverige och Finland under krigstiden inte fungerade normalt och att även Noreen och Pipping således var okunniga om varandras projekt. Detta stämmer åtminstone delvis inte, ty Pipping (1944: 11, 23f.) hänvisar till Noreens undersökningar från 1938, 1942 och 1944.

Buddes rötter kan finnas i Österbotten. Det är möjligt att den ena förälderns hemgård var *Räck* i Vörå och den andras *Budde* i Laihela (se t.ex. Wollin 2011: 24; Ahlbäck 1952: 141f.). Jöns kan ha vistats på båda gårdarna och således tillägnat sig mellanösterbottniska och sydösterbottniska dialektala drag som senare påverkades

¹⁶ T.ex. Neuman (1936: 66) menar att Buddes språk närmast är uppländskt och att Budde sannolikt är en till Stockholm inflyttad södermanlänning. Neuman (1936: 66, fotnot 2) menar vidare att Buddes språk är en blandning av uppsvenska och götiska och att argumenten för hans finländska bakgrund är svaga. Neumans uppfattning verkar delvis bygga på namnen *Räk* och *Budde* som är vanliga på så många håll att man inget kan bevisa med dem (se avsnitt 4.3).

¹⁷ Redan Hesselman (1909: 241) menade att Buddes språk låter finländskt, men han konstaterar att Roslagen och Yttre Södermanland ”äro kanske ej uteslutna. Möjligen flera mål.” Larsson (1931: 137) skriver helt enkelt om ”finländaren Jöns Budde”.

av språket i Åbo och Nådendal samt av skriftspråk av Vadstena-typ (Ahlbäck 1952: 143f.). Ahlbäck¹⁸ (1952) har alltså velat hitta Buddes rötter i Österbotten och försökt bortförklara de språkliga drag som syftar på Egentliga Finland och Sverige. Det är emellertid rimligare att konstatera att det i Buddes språk förekommer drag som hör till Österbotten, Egentliga Finland och Sverige och att det inte går att avgränsa hans hembygd noggrannare¹⁹. Nikula (2009, 2011) anser att Österbotten och Egentliga Finland är lika möjliga. Hennes avsikt är inte att vederlägga Österbotten-hypotesen utan att komplettera den. Hon menar framför allt att Budde inte kan mantalskrivas till ett snävt avgränsat område utan att ett betydligt större område kan komma i fråga. Muntligt har Nikula (oktober 2012) konstaterat att man inte kategoriskt kan utesluta Sverige heller.

Det vore egentligen inte ologiskt om Budde kom från det nuvarande Sverige, eftersom de första systrarna och bröderna i Nådendal kom från Vadstena och moderklostret skickade folk till dotterklostret även senare (Lamberg 2011: 96). Å andra sidan sägs det i medeltida källor ofta uttryckligen att vissa personer skickats från Vadstena men så är inte fallet när det gäller Budde (jfr Pipping 1944: 5). Vi vet att Budde vistats i Vadstena, men det finns ingen dokumentation om att han varit munk där.

Även namnet *Jöns Budde* är problematiskt. Man talar oftast om *Jöns Budde*, men namnet förekommer också i formerna *Johannes* eller *Jöns Andersson*, *Jöns Räk* och *Budde Räk*. Formerna förekommer dessutom i olika kombinationer med varandra, också i texter som är skrivna av Buddes egen hand.

¹⁸ I ett senare sammanhang (1956: 20f.) menar Ahlbäck att Budde ”med säkerhet” representerar finländsk fornsvenska. Ahlbäck konstaterar (1956: 21) att det är möjligt att lokalisera Buddes dialekt till mellersta Österbotten och att Buddes språk är ”fornösterbottniska”, ehuru påverkat av ”den skriftsvenska som brukades i Vadstena” och ”talspråket i Åbo och Nådendal”. På andra ställen (1956: 7, 10, 11, 22) tar Ahlbäck för givet och självklart att Budde är finländare och från Österbotten.

¹⁹ Holm (2000: 40) menar att det metodologiskt sett är problematiskt att först göra Budde till österbottning som Ahlbäck gjort och sedan ge de sydligare inslagen en specialförklaring. Holm vill inte dra slutsatsen att Ahlbäck inte kan ha rätt, men han betonar att Ahlbäcks resultat inte är det enda möjliga.

Jöns Budde antas ha fötts år 1437 eller tidigare. Vi vet detta därför att han sägs ha varit *frater* år 1462 och *frater* eller präst kunde man enligt kanonisk rätt²⁰ inte bli innan man hade fyllt 25 år²¹. Bestämmelsen är från Clemens V:s tid (påve 1305–1314). Det är möjligt att Budde var något eller till och med mycket äldre och han kan även ha varit präst²² före tiden i klostret. Som Lamberg (2011: 100) konstaterar var män som blev klosterbröder rätt ofta till och med mycket äldre än 25 år, medan åldersgränsen för nunnor var lägre, 18 år.

Att predikostilen i hög grad påverkat Buddes språk talar för att han kan ha varit präst (Laurén 1972: 105). T.ex. tilltal till läsaren har nämnts som ett drag hos Budde med anknytning till predikostilen (Laurén 1972: 76). Buddes behandling av latinska citat visar dessutom likheter med postillor, men inte med andra fornsvenska texter (Laurén 1972: 85). Det har föreslagits att Budde kanske varit präst i Västerås stift, men detta har inte kunnat bevisas (Nikula 2009: 137). Förbindelserna mellan Västerås och Finland har generellt konstaterats ha varit täta och inte minst via Vadstena²³ (Klockars 1976: 156, 161). På grund av arkeologiska fynd har man konstaterat att mynt präglade i Västerås var vanliga i Nådendal (Kivistö 2011: 275). Dessa torde ha kommit till Nådendal via Vadstena (Kivistö 2011: 276).

Att Jöns Budde i ett diplom sägs²⁴ ha varit *frater* just 1462 är intressant därför att Nådendals kloster och dess kyrka invigdes officiellt just detta år (Uotila 2011: 67). Budde anses ha varit i klostret redan innan han kallades *frater*, senast i slutet av

²⁰ Clem. 1, 6, 3: *Generalem ecclesiae observantium volentes antiquis iuribus in hac parte praeferrere, decernimus ut, alio non obstante impedimento canonico, possit quis libere in decimo octavo ad subdiaconatus, in vigesimo ad diaconatus, et in vigesimo quinto aetatis suae anno ad presbyteratus ordines promoveri* 'Emedan vi i det här stycket vill föredra kyrkans allmänna bruk framför gamla förordningar, förordnar vi att en person kan, så vitt något annat regelrätt hinder inte står i vägen, oinskränkt i 18 års ålder befordras till subdiakon, i 20 års ålder till diakon och i 25 års ålder till präst' (min översättning).

²¹ Så var fallet ännu i början av 1800-talet (Björkstrand 2012: 187; Kinnari 2012: 88). Gränsen sänktes till 22 år 1811 (Björkstrand 2012: 294).

²² Information om detta kan finnas i Vatikanens arkiv, eftersom information om alla prästvigda i princip måste finnas där.

²³ Vadstena hörde emellertid till Linköpings stift och inte till Västerås stift.

²⁴ FMU 3187.

1450-talet²⁵ (Lamberg 2011: 98). Om han har varit präst redan före det, måste han alltså ha varit född betydligt tidigare än 1437. Ahlbäck (1952: 115) anser att handstilen i största delen av *Jöns Buddes bok* snarast ger ”intryck av att tillhöra en trött, kanske av sjukdom bruten man”.

Vi vet inte heller med säkerhet när Budde dog. Eftersom den sista säkra uppgiften om honom är från år 1491 är det troligt att han dog detta år eller något senare (Pipping 1944: 4). Det finns egentligen inget som uttryckligen talar emot att Budde kan ha levt till och med mycket längre, men det kan vi inte veta, eftersom de bevarade källorna tiger efter år 1491.

Budde verkar ha kommit från en relativt förmögen familj (Lamberg 2011: 99). Det har spekulerats om att han kanske hörde till släkten Ille (Nikula 2007: 185), men detta har inte kunnat bekräftas. Ännu oklarare är det möjliga sambandet med släkten Renhufvud (jfr Nikula 2009: 145, Nikula 2007: 186, Nikula 2011: 53). Spekulationen har byggt på heraldik: två vapen som möjligen tillhör dessa släkter fanns avbildade i den nattvardskalk som Budde skänkte till klostret. Kalken finns inte bevarad men det finns en ritning, där man kan se vapnen. Det är emellertid oklart hur noggrann ritningen är och vapnen verkar inte vara helt identiska med vapnen tillhörande släkterna Ille och Renhufvud. Således kan man inte bygga mycket på detta. Jag återkommer till detta i avsnitt 4.2.

2.2 Jöns Buddes produktion som forskningsmaterial

Det är inte helt klart vilka texter som hör till Buddes produktion. Hans produktion är i varje fall mycket omfattande. Heliga Birgitta och Olaus Petri är de enda svenskar från tiden före 1600 vars bevarade produktion är större än Buddes (Noreen 1942a: 73). I vissa skrifter sägs det uttryckligen att översättaren är Budde och en del skrifter har bevarats i en handskrift av Buddes egen hand. En del av skrifterna är anonyma och har med olika filologiska kriterier tillskrivits Budde.

²⁵ Så antar man därför att det äldsta diplommet som anses vara skrivet av Buddes hand, FMU 3108, är från 1459.

Den lista över Buddes skrifter som ofta citeras är Erik Noreens hypotes (Noreen 1942b: 38f., Noreen 1944: 2ff.). Den har sällan ifrågasatts, även om Noreen inte tydligt redogör för sin metod eller hur han kommit fram till denna lista. Noreen (1942b) har skrivit om författarbestämningens metodik, vilket jag redogjort för i avsnitt 1.2, men hans artikel från 1944 saknar nästan helt uppgifter om hur han gått till väga i samband med sin undersökning. Noreen (1944: 11) konstaterar att han använder samma förkortningar som Söderwall och de exempel Noreen anför från övrig fornsvenska tycks oftast vara samma som hos Söderwall. Detta tyder på att Noreen inte utgått från textmaterialet utan från föreliggande ordböcker, vilket är metodologiskt sett problematiskt och får Noreens hypotes att framstå som något osäker. Dessutom konstaterar Noreen ofta att någonting så gott som säkert stämmer, men han ger mycket få motiveringar som stöd för dessa argument. Den kritik som Tiisala (1993) anför och som gäller en enstaka text (*Om Karin, Heliga Birgittas dotter*), slog aldrig igenom och Noreens hypotes ses fortfarande ofta som ett faktum. Wollin (2011: 22) konstaterar att den lista som Noreen ger ”med mycket stor sannolikhet” är ”identisk med det som idag återstår av hans [id est Jöns Buddes] litterära gärning”. Jag instämmer i Wollins ord med det förbehållet att man bör hålla i minnet att Noreens lista inte är en sanning utan en hypotes.

Ahlbäck tillägger (1952: 99ff.) att det utöver de av Noreen nämnda texterna finns åtta diplom som torde vara skrivna av Budde. Diplomen är från tiden 1459–1471. Dessa har publicerats i *Finlands medeltidsurkunder* (Hausen 1924) som FMU 3108, 3132, 3221, 3261, 3313, 3314, 3341 och 3466. FMU 3221 är enligt Ahlbäck (1952: 100f.) en avskrift och de övriga är originaldiplom. Hausen (1924: 219) anger oriktigt att även FMU 3221 är ett original. Också i Buddes andra skrifter än diplom finns lag- och kanslispråkliga drag, vilket kunde tyda på något slags administrativ bakgrund. Att formuleringar i juridiska dokument varit bekanta för Budde har påpekats också av Laurén (1972: 69). För något slags administrativ bakgrund talar också att Budde kort efter att ha kommit till klostret fick representera och försvara sitt kloster i tvistefrågor (Nikula 2007: 186). Att han genast fick sköta rättsliga ärenden tyder på att han ända från början uppskattades högt i klostret (Lamberg 2011: 99).

Jag presenterar nedan Buddes skrifter i detalj och följer Noreen (1944: 2ff.) som delar in dem i fyra kategorier:

- 1) Autentiska skrifter som finns bevarade i Buddes egenhändiga handskrift.
- 2) Autentiska skrifter som finns bevarade som avskrifter gjorda av andra.
- 3) Anonyma skrifter som finns bevarade i en handskrift av Buddes egen hand.
- 4) Anonyma texter som finns bevarade som avskrifter gjorda av andra.

2.2.1 Autentiska skrifter som finns bevarade i Buddes egenhändiga handskrift

Till kategorin *autentiska skrifter som finns bevarade i Buddes egenhändiga handskrift* hör tre texter:

- 1) *Lucidarius*.
- 2) Om S. Julianus och S. Basilissa.
- 3) Om S. Justina och trollkarlen Cyprianus.

Av dessa är *Lucidarius* från år 1487. Texten bygger på den latinska skriften *Elucidarium* som skrevs före 1115 av Honorius Augustodunensis och är en teologisk vägledning för församlingspräster (Ankarloo 2003: 111). Bland Honorius' källor nämns bl.a. Augustinus och Hieronymus, men även Vergilius (Rasmussen 2009: 194, fotnot 10). Honorius var produktiv och 38 av hans skrifter finns bevarade (Carlquist 2011: 70). *Lucidarius* översattes tidigt till många språk, bl.a. till fornvästnordiska²⁶ redan på 1200-talet (Carlquist 2011: 70; Rasmussen 2009: 193). Det står i slutet av den fornsvenska texten: *Her lyktæs Lucidarius hulkan dichtadhe Sanctus Anselmus Ok vth tyddes j nadhendall Aff broder Jønes ræk eller budde*

²⁶ Bevarad i åtta handskrifter eller fragment (Rasmussen 2009: 193, fotnot 8). Av den latinska versionen finns 41 så gott som fullständiga handskrifter bevarade (Rasmussen 2009: 195). På forndanska föreligger *Lucidarius* i Cod. AM 76, 8:o. Översättningen till forndanska är från ca 1350 och den bevarade handskriften från omkring 1470–80 (Ejder 1945: 95).

Anno dominj Mcdlxxxvijo (Lucidarius 70: 37–39). Texten är i dialogform: eleven (*discipulus*) ställer frågor och läraren (*magister*) besvarar dem. Detta var vanligt under medeltiden och så är t.ex. Heliga Birgittas femte bok uppbyggd. Formen har anor i antiken och förekommer bl.a. hos Platon samt i Donati grammatik, varur man lärde sig latin (jfr Carlquist 2011: 71). Sättet att ställa frågor och besvara dem härstammar från muntlig undervisning och formen har därifrån kommit in i skrivna texter (jfr t.ex. Vaahtera 1998: 89, not 360).

Texterna *Om S. Julianus och S. Basilissa* och *Om S. Justina och trollkarlen Cyprianus* är från år 1491. Det är oklart vilka versioner som fungerade som Buddes direkta förlagor. *Julianus och Basilissa* torde inte ha versionen i *Legenda aurea* som förlaga (Lamberg 2007: 98), medan ett samband mellan Buddes version och *Legenda aurea* verkar föreligga vid texten om *Justina och Cyprianus* (Lamberg 2007: 113f.). I slutet av den sistnämnda texten sägs det: *Thetta sextern vtitydde broder jønes ræk eller budde j nadhendals closter Anno dominj Mcdxcjo* (Justina & Cyprianus 95: 31–32).

Alla tre ovannämnda texter har bevarats i *Codex Holmiensis A58* som är skriven av Buddes egen hand och som ofta kallas för *Jöns Buddes bok*. Denna handskrift hittades år 1754 i Åbo domkyrka av den danske historikern och editionsfilologen Jacob Langebek (1710–1775) och togs år 1758 till Stockholm där den fortfarande bevaras (Lamberg 2007: 22). Det är inte bekant när och varifrån handskriften hade kommit till Åbo domkyrka. Den saknas i en inventarielista från 1651 och har således möjligen flyttats från något annat ställe efter detta år (Hultman 1895: XVII). Det är emellertid också möjligt att handskriften av en eller annan orsak inte står med på inventarielistan, trots att den funnits i Åbo domkyrka.

En annan handskrift av Buddes egen hand gick förlorad i Åbo brand den fjärde september 1827. Den innehöll texterna *Mechtilds uppenbarelser* och *Sancte Birgittes gräsgarder eller yrtegarder*. Ur dessa texter har några noggrant gjorda citat bevarats i Porthans (1739–1804) skrifter (Porthan 1867: 143–148). Porthan beskriver noggrant den nämnda förlorade handskriften. Vi vet med säkerhet att den var skriven av Buddes egen hand. Porthan (1867: 143) citerar följande ur

handskriften: *thennä helga book, huilken screffs i Nadhental ok lyctädhes pa S:te Margarete dagh aff broder Jönes Budde anno (MCD) lxxx:o. Hwilken henne ok wändhe aff latino först i Swenskt maall anno mcdlxix:o tha stadder i Wazsten i clostrenes ärende*. Porthan anser innehållet i *Mechtilds uppenbarelsen* inte vara särdeles värdefullt: ”*somnia continet stultissima, nugas pias, et saepe impia deliria*”²⁷ (Porthan 1867: 145).

Mechtilds uppenbarelsen har bevarats som en avskrift i en annan handskrift som jag återkommer till nedan, men *Sancte Birgittes gräsgarder eller yrtegarder* har helt gått förlorad. Kännedomen om den baserar sig bara på Porthans framställning. Det är troligt att det funnits även andra texter av Budde som gått förlorade. Det är inte heller omöjligt att några bevarade anonyma texter som inte tillskrivits någon kan vara översatta av Budde.

2.2.2 Autentiska texter som är bevarade som avskrifter

Till kategorin *autentiska texter som är bevarade som avskrifter* hör följande sex texter:

- 1) Mechtilds uppenbarelsen.
- 2) Själens kloster.
- 3) Judith.
- 4) Esther.
- 5) Ruth.
- 6) Machabéerböckerna.

Mechtilds uppenbarelsen eller *Liber spiritualis gratiae* har bevarats i *Codex Holmiensis A13* från ca år 1500 (Geete 1899: XXXIXf.) eller enligt Laurén (1972: 21) från 1470-talet, vilket betyder att den skrivits av nästan genast efter att Budde

²⁷ 'Den innehåller de löjligaste inbillningar, fromma dumheter och ofta gudlösa tokigheter' (min översättning).

översatt texten 1469. Den bevarade handskriften är troligen en avskrift av Buddes autograf (Laurén 1972: 26). Denna codex innehåller inget annat (Laurén 1972: 15). Handskriften är skriven av tre händer och uppgiften om översättaren saknas, men översättningen är enligt Noreen (1944: 3) utan tvivel Buddes från 1469 och det torde inte finnas någon anledning att anta att det någonsin funnits en annan svensk översättning av denna text. Originalen har författats av Mechtild von Hackeborn (född ca 1240 i Helfta (Preger 1962a: 116), död den 19 november 1299 i Helfta²⁸ (Geete 1899: V)).

Det antas att *Mechtilds uppenbarelser* först skrevs på tyska och sedan översattes till latin, men de bevarade tyska versionerna är alla översättningar från latinet (Laurén 1972: 7). Det finns alltså likheter mellan Mechtilds och Birgittas uppenbarelser, vad gäller texttradition. I själva texten (Mechtild 6: 20) kallas den för *en aff andelighe nadh*. Texten finns bevarad i många handskrifter på latin, tyska och nederländska. Handskrifterna har indelats i tre grupper: till A-gruppen hör sex handskrifter, 19 handskrifter hör till B-gruppen och fem till C-gruppen som går tillbaka på grupp B. Det finns dessutom ca tio tryckta utgåvor från 1500- och 1600-talen på olika språk. (Laurén 1972: 39)

Själens kloster har bevarats i *Codex Lincopensis 39 fol* från tiden 1473–1486. Det står följande i slutet av texten: *Vetandhe är at thenna föreskriffna book, som kallas claustrum anime, omwändhes aff latino oc oppa swänzsko i nadhendals closter, Anno domini Mcdlxxx, aff brodher jöns budda, ällar räk, oc lyktadhes oppa sancte marthe virginis dagh*²⁹ (Själens kloster 136: 10–15).

²⁸ Det finns också en annan kvinnlig mystiker som hette Mechtild och var verksam i Helfta, nämligen Mechtild von Magdeburg (född mellan 1207 och 1210, död 1282 eller 1294 i Helfta (Heinonen 2007: 20, 24)). Det levde alltså två kvinnliga mystiker med samma namn samtidigt på samma plats, men dessa personer skall inte blandas ihop med varandra.

²⁹ Den 19 januari.

*Judiths bok*³⁰, *Esters bok*³¹, *Ruths bok*³² och *Mackabéerböckerna*³³ översattes år 1484 med Vulgata som förlaga. Det står följande i slutet av Ruths bok: *Hær lyktas twa bøkir Machabeorum Jwdit hester Ruth. wtyddha j wart closter nadhendal aff gudheligom brodher Brodher jøns buddha Anno domini Mcdlxxxiiijo*. Texterna finns bevarade i *Codex Holmiensis A1* från år 1526. Handskriften är en i tjocka trädpärmar bunden stor foliant som ursprungligen innehöll 262 blad i 26 lägg av vilka 258 blad finns bevarade (Klemming 1848: 592). Handskriften innehåller även andra översättningar av Bibelböcker som gjorts av olika översättare vid olika tidpunkter. Att texterna samlats till en och samma handskrift år 1526 är intressant, eftersom *Nya Testamentet* trycktes på svenska just detta år.

2.2.3 Anonyma texter som bevarats i en handskrift av Buddes egen hand

Till gruppen *anonyma texter som bevarats i en handskrift av Buddes egen hand* hör sju texter:

- 1) Tundalus, hans syn och uppenbarelse.
- 2) Guidos själs uppenbarelse.
- 3) S. Bernhards betraktelser.
- 4) Den usle biskopen Udo, hans lefverne och ändalykt.
- 5) Om biskop Albert den helige.
- 6) Om de tolf gyllene fredagarne.
- 7) Om den heliga fru Karin, S. Birgittas dotter.

³⁰ *Judiths bok* är apokryfisk eller deuterokanonisk och har troligen författats ca 150 före Kristus på hebreiska.

³¹ *Esters bok* torde vara från 200-talet före Kristus.

³² *Ruths bok* har möjligen varit en del av *Domareboken* och kan inte ha författats tidigare än under senare hälften av 500-talet före Kristus.

³³ *Machabéerböckerna* är apokryfiska eller deuterokanoniska. Den första har författats kort före 104 fKr på hebreiska, den andra under senare hälften av första århundradet före Kristus.

Anonyma texter som bevarats i en handskrift av Buddes egen hand är texter där det inte står explicit att de är översatta av Budde, men eftersom de finns bevarade som Buddes autografer så är det osannolikt att de översatts av någon annan. Ahlbäck (1952: 108) menar att ”ortografien och språkformen i hela JBb förete en enhetlighet, som vore helt oförklarlig om JB icke vore översättare och skrivare till hela codexen”. Argumentet för att Budde inte skulle ha översatt utan blott avskrivit texterna ifråga har varit att han anger att han *screff* ’scripsit’ dem och inte att han *vhtyde* dem. Detta argument har med rätta ansetts otillräckligt bl.a. av Larsson (1931: 109f., fotnot 5). Larsson (anfört ställe) menar att ordvalet *screff* är betingat av metrisk skäl, ty dessa loci (Guido 143: 29; Tundalus 121: 25; Bernhard 177: 36) hos Budde är på vers. Larsson (1931) har undersökt ordföljden i alla texter som ingår i *Jöns Buddes bok* och menar att någon skillnad mellan de texter Budde *vhtyde* och de som Budde *screff* ”tydligt ej” finns (Larsson 1931: 111, fotnot 1).

Alla texter som hör till denna grupp ingår i *Jöns Buddes bok*, alltså *Codex Holmiensis A58*. *Tundalus, hans syn och uppenbarelse*; *Guidos själs uppenbarelse* och *S. Bernhards betraktelser* är alla från 1491. I slutet av texten om Guido står följande: *Velys tik Tu gwidonis siell/ bidh fore allom tik vilia vææll/ At the effter liffsens ændhæ/ Maghe medh tik j hymmerike lændæ/ Thettæ screff broder jønes ræk/ Æn tha at scrifften ær allom othæk/ Anno dominj Mcdxcprimo facta sunt hec* (Guido 143: 25–31).

Texten om Tundalus är ursprungligen från 1149 (Ankarloo 2003: 159). Den skrevs i Regensburgs kloster i Bayern av en irisk benediktinmunk som hette Marcus (Lamberg 2011b: 91). I slutet av texten står det: *Frater johannes ræk male scripsit hec* (Tundalus 121: 25). Namnet på protagonisten föreligger ibland i formen *Thundalus*, ibland i formen *Thungulus*, vilket enligt Lamberg (2011b: 93) kan tyda på att Budde använt två förlagor eller en förlaga som redan varit kontaminerad.

I slutet av *Bernhards betraktelser* står det: *budde ræk scripsit hec Anno christi 1491o* (Bernhard 177: 36). Bernhard är den franske teologen Bernhard av Clairvaux (ca 1090–1153). Budde trodde att hans förlaga *Meditationes piissimae* var författad

av denne Bernhard, men texten torde vara skriven av Bernhards elever eller anhängare eller av en okänd Pseudo-Bernhard (Lamberg 2007: 182).

Texten om Guido bygger på skriften *De spiritu Guidonis* som författades av dominikanbrodern Jean Gobi (Lamberg 2007: 146). I originalet sker handlingen i staden Alais eller Alés i Frankrike, men i den version som Budde översatte har platsen ändrats till Verona (Lamberg 2007: 146).

Odaterade texter är *Den usle biskopen Udo, hans lefverne och ändalykt; Om biskop Albert den helige; Om de tolf gyllene fredagarne* och *Om den heliga fru Karin, S. Birgittas dotter*.

Texten om Udo var mycket spridd, översattes till flera språk och trycktes dessutom redan 1481 i Nederländerna (Lamberg 2006: 18; Lamberg 2008: 64). Det finns utöver Buddes version även en annan fornsvensk översättning som är från ca 1385 och betydligt kortare (Lamberg 2006: 25). Buddes översättning måste vara från ca 1490 (Lamberg 2006: 26). Udo är troligen en fiktiv person (Lamberg 2006: 23; Lamberg 2008: 63) och berättelser om flera olika biskopar kan ha sammansmultit till en berättelse (Lamberg 2008: 64). Om Albert-textens förlaga vet vi så gott som inget och texten kan vara en förkortad version av en okänd text eller en kompilation som bygger på flera texter (Lamberg 2007: 201).

Texten om de tolv gyllene fredagarna finns bevarad i olika versioner bl.a. från England, Ryssland, Sverige och Balkan (Olrik Frederiksen 1997: 126). De bevarade latinska textvittnena är tre (Olrik Frederiksen 1997: 128) eller egentligen fyra (Olrik Frederiksen 1997: 146, not). Olrik Frederiksen (1997: 130) anser att Buddes version innehåller sådant som inte finns i de latinska versionerna, men däremot i den folkspråkliga traditionen på andra språk. Därav sluter hon att Buddes förlaga inte ”skulle have været (kun) latinsk” (anfört ställe).

Det är i viss mån oklart om texten om fru Karin är översatt av Budde. Redan Hesselman (1909: 238, not 1) menar att texten ”kanske icke” är en

”originalöfversättning af Budde”³⁴. Noreen (1944: 11) har daterat den till tiden före 1484, Laurén (1973: 25) till tiden före 1474. Noreen (1942b: 32) menar att texten i varje fall är äldre än de övriga texterna i handskriften. Möjligen fick Budde år 1469 i Vadstena i uppdrag att översätta texten (Laurén 1973: 45). I varje fall har texten ansetts vara äldre än de övriga texterna i samma handskrift. Tiisala (1993: 217) är inte övertygad om detta, men Lamberg verkar inte följa Tiisala (jfr Lamberg 2007: 377f.). Tiisala menar vidare (1993: 217) att översättaren inte behöver vara Budde. Noreen (1942b: 33) anser sig däremot ha visat ”till full evidens” att översättaren är Budde. Det är svårt att säga vilken version av den latinska texten som fungerat som förlaga. Den latinska texten finns bevarad i fyra handskrifter och en inkunabel, men skillnaderna mellan de olika handskrifterna är mycket stora både när det gäller textens omfång och form. Handskrifternas relationer till varandra var tidigare oklara, men Laurén har gjort *stemma codicum* för dem (Laurén 1973: 46). Han redogör också för dateringsfrågor (1973: 7, 16, 22 och i synnerhet 15, not 28). Laurén (1973: 70) menar att *Om den heliga fru Karin* i hög grad är en bearbetning och tycker att Budde således kan anses vara medförfattare och inte bara översättare.

2.2.4 Anonyma texter som finns bevarade i avskrifter

Till gruppen *anonyma texter som finns bevarade i avskrifter* hör följande texter:

- 1) Gudeliga snilles väckare.
- 2) Apokalypsen eller Uppenbarelseboken.
- 3) Om klosterlefverne.
- 4) Undervisning för skriftefäder.
- 5) Tractatus de arte bene moriendi.
- 6) Latinsk-svenskt glossarium.

³⁴ Det förblir oklart, huruvida detta är Hesselmanns egen åsikt, ty han refererar till Hultman (1895: XV).

Susos *Gudelige snilles væckare* finns bevarad i *Codex Holmiensis A4* som är från slutet av 1400-talet. Namnet på skriften varierar och den kallas även för *gudhelika wisdoms sighiare ällir wækkiare* (*Gudelige snilles væckare* 221: 6). Originaltexterna ha kommit till mellan 1334 och 1338 (Preger 1962b: 327). Originalförfattaren Suso dog i Ulm den 25 januari 1366 (Preger 1962b: 371). Hans födelsedag var troligen också den 25 januari (Preger 1962b: 348), men födelseåret kan vara antingen 1295 eller 1296 (Heinonen 2007: 47). Suso skrev tre skrifter på tyska och en på latin, varutöver det finns två brevsamlingar (Heinonen 2007: 43).

Explicita uppgifter om översättaren saknas. På grund av ordförrådet är Noreen (1942b: 38) övertygad om att översättaren är Budde. Noreen (1944: 56) anser att texten är så omfattande att bevismaterialet är stort och att det därför är ”höjt över tvivel” att Budde översatt denna text. Partecipbruket i texten verkar tala för att översättaren är Budde (Ahlberg 1942: 134). Av Larssons (1931: 126, 128, 130) ordföljdsstudier framgår att översättningen av Susos skrift i fråga om verbets placering i satsen föga skiljer sig från texter som säkert är översatta av Budde, något som ävenledes talar för hypotesen att *Gudelige snilles væckare* översatts av Budde. Loman (1961: 11) påpekar att verbalsubstantiv på *-an* och *-else* är vanliga i Buddes autentiska skrifter, medan verbalsubstantiv på *-ning* är betydligt sällsyntare. Loman (1961: 11) visar att *Gudelige snilles væckare* uppvisar ungefär samma fördelning mellan dessa tre suffix som texterna som Budde säkert översatt, vilket han i hög grad anser tala för att även *Gudelige snilles væckare* är översatt av Budde. Ejder (1945: 60) konstaterar att adjektivändelsen *-er* regelbundet står kvar i *Gudelige snilles væckare* och endast ett fåtal gånger saknas i *Jöns Buddes bok*. Några avvikelser från *Jöns Buddes bok* finns enligt Ejder (1945: 60) inte i *Gudelige snilles væckare*. Samma gäller dessutom översättningarna av *Judith, Esther, Ruth, Machabéerböckerna* och *Apokalypsen* samt *Latinsk-svenskt glossarium* (Ejder 1945: 61, 77). Någon skillnad mellan *Jöns Buddes bok* och Buddes anonyma skrifter med avseende på *-er* föreligger alltså inte. Ejder (1945: 129) menar att bruket av *-er* i regel inte är så individuellt särpräglad att författarbestämning endast på denna grund vore möjlig. Bruket av *-er* ger emellertid ytterligare stöd för författarbestämning i detta fall, ty flera detaljer pekar åt samma håll.

Apokalypsen eller *Uppenbarelseboken*³⁵ finns bevarad i *Codex Holmiensis A1* från 1526, men översättningen är enligt Noreen (1944: 11) ”säkerligen” från tiden före 1484.

Om klosterleffuerne är författad på 1300-talet av Henricus de Hassia eller Heinrich von Langenstein (Lamberg 2007: 351) och bevarad i *Codex Lincopensis 39 fol* från tiden 1473–86. Översättningen är enligt Noreen ganska säkert Buddes och från 1480 (Noreen 1944: 4f., 11; Noreen 1942b: 36). I samma handskrift finns *Undervisning för skriftefäder* eller *en lärdom enfalldoghom skreffta fädrom* eller *Tractatus de jnstruccione simplicium confessorum* som anges vara författad av *anthonius fordhom ärchebiskopp i florencia* (Undervisning för skriftefäder 151: 1–5). Textattributionen till Budde är i detta fall relativt osäker (Noreen 1944: 5, 57), eftersom skriften är av så ringa omfång och eftersom Noreen närmast bygger på ordförrådet, vilket metodologiskt betyder att slumpen spelar en desto större roll, ju kortare texten är.

Tractatus de arte bene moriendi har bevarats i *Codex Upsaliensis C74*³⁶ och torde vara översatt av Budde (Noreen 1944: 5). Förlagan bygger på Gersons skrift och en avskrift av samma modifikation finns bevarad i *Codex Rålamb 44* i Kungliga biblioteket i Stockholm. Dessutom finns två andra fornsvenska modifikationer. Olaus Gutos version från 1400-talets sista fjärdedel finns bevarad i *Codex Upsaliensis C195* och Ericus Nicolais översättning trycktes i Uppsala 1514 (Geete 1900: XIV). Den antagligen av Budde översatta svenska versionen verkar ha haft flera olika förlagor, för det står följande i texten (De arte 255: 17–21): *Thy wil jak godha kristna manna wen, här säthia j thänna liithla bok Äpthir thy gudh giffwer mik nadh til wppa swänksa Thz som jak haffwir fwnneth j andra böker wppa lathino.*

³⁵ Apokalypsens författare torde inte vara identisk med aposteln Johannes eller Johannesevangeliets författare. Textens datering är omstridd: den författades antingen under Galbas regeringstid (68–69), Domitianus’ regeringstid (81–96) eller Hadrianus’ regeringstid (117–138).

³⁶ C-samlingen i Uppsala universitetsbibliotek härstammar delvis från Vadstena.

Ett mycket omfattande *Latinsk-svenskt glossarium* har bevarats i *Codex Upsaliensis C20*. Handskriften anges vara från mitten eller senare hälften av 1400-talet (Wollin 1992: 78). Glossariet är närmast en modifikation av Johannes Balbus de Januas verk *Catholicon* från 1286 (Noreen 1944: 5; Wollin 1992: 77). *Catholicon* är inte bara en ordbok utan också en handbok i ortografi, prosodi, grammatik och retorik som trycktes i 13 upplagor på 1400-talet, först av Gutenberg år 1470 (Klockars 1960: 76). Den fornsvenska versionen som alltså bara omfattar ordboksdelen har möjligen haft ett pedagogiskt syfte eller kanske hellre varit ett hjälpmedel för översättare (Wollin 1992: 95f.). Noreen (1944: 6) anser att verket passerat Buddes händer, men det är oklart vad Budde gjort med det, om överhuvudtaget något (Wollin 1992: 97; Ejder 1945: 77). Även Noreen (1944: 57f.) själv är i detta fall osäker och spekulerar bl.a. att *Catholicon* kanske i stället varit Buddes hjälpmedel vid översättningsarbetet. Glossariet bygger på ett brokigt utländskt material jämte inarbetat inhemskt material. Hammarström (1925: 17) konstaterar att upplysningarna i glossariet kan ”stå i strid med i Sverige övligt bruk av latinska ord”.

2.2.5 Editioner och problematiken kring dem

Sammanlagt finns det alltså 22 texter bevarade som kan tillskrivas Budde om vi bortser från Porthans excerpter och de åtta diplomerna.

Materialet för denna avhandling omfattar Buddes hela produktion med undantag av det latinsk-svenska glossariet. De 21 egentliga skrifterna som hör till materialet omfattar sammanlagt 1338 sidor i editioner. Skrifterna är olika långa: den kortaste skriften omfattar blott två sidor, medan den längsta är 380 sidor lång. De två längsta skrifterna utgör över hälften av hela materialet. Utöver de 21 skrifterna tar jag hänsyn till de av Ahlbäck nämnda åtta korta diplomerna samt Porthans excerpter och hela materialet för min avhandling omfattar sålunda ca 1350 sidor text.

Jag utgår från tryckta editioner som närmast utgivits av Svenska fornskriftsällskapet. Svenska fornskriftsällskapet som grundades 1843 har alltid

eftersträvat noggrannhet. På sällskapets första egentliga årsmöte i juli 1844 konstaterade ordföranden Arwidsson att Sveriges medeltida litteratur inte är speciellt känd och att många fornsvenska texter är nästan helt okända (Collijn 1944: 43f.). Han fortsatte med att sällskapets publikationsverksamhet således kommer att ha en stor betydelse för svensk språkforskning och betonade uttryckligen att man i all publikationsverksamhet bör vara noggrann och grundlig. I sällskapets stadgar som skrevs i december 1843 konstateras att allt redaktions- och tryckningsarbete bör ske med ytterlig noggrannhet (Collijn 1944: 34).

De tidiga editionerna är trots allt av varierande kvalitet³⁷. Richard Bergström (1828–1893), som gav ut *Gudelige Snilles væckare* i fornskrift-sällskapets serie, var bibliotekarie, folklorist och litteraturkritiker och kanske inte i sitt bästa element som editor eller latinist. Gustaf Edvard Klemming (1823–1893) som var en idog tidig editor saknade all paleografisk, kodikologisk och editionsfilologisk utbildning och hade på egen hand lärt sig läsa och tolka gamla handskrifter (Collijn 1944: 50). Trots detta anses hans editioner vara förhållandevis pålitliga (se t.ex. Åström 1995: 91–94). Om G. Stephens (1813–1895) och J. W. Liffman³⁸ (1809–1854) har det sagts att det finns så många småfel i texten att det knappast finns en enda felfri sida i editionen (Collijn 1944: 52). Wollin (2011: 20) menar att Klemming och Geete var skickliga och effektiva, men inte alltid sorgfälliga eller metodiskt konsekventa.

Oskar Fredrik Hultman (1862–1929) som 1895 utgav *Jöns Buddes bok* anses vara en bra editor, även om han inte verkar ha editerat andra texter. Hans språkkunskaper var omfattande och han lärde sig tidigt turkiska, arabiska, hebreiska och italienska (Pipping 1932: 6f.). Även senare var han intresserad av arabisk grammatik och semitisk språkhistoria (Pipping 1932: 40). Trots att han hade svårigheter med latinet i skolan (Pipping 1932: 5) avlade han vid Helsingfors universitet laudatur i svenska och sanskrit samt approbatur i latin (Pipping 1932: 18). Senare vistades han i Uppsala som Adolf Noreens elev och blev även vän med denne (Pipping 1932: 22f., 26). Hultman började editera Buddes text i Uppsala år 1888 och fick låna handskriften dit från Stockholm, men han ansåg

³⁷ Om textutgåvor, se även Olrik Frederiksen 2015 och Skovgaard Boeck 2015.

³⁸ De har inte editerat Buddes texter.

editeringsarbetet vara tråkigt och mekaniskt, vilket delvis berodde på hans ytterliga noggrannhet (Pipping 1932: 24f.). Editionens noggrannhet och grundlighet prisades av den samtida kritiken genast när texteditionen hade publicerats (Vendell 1896: 305). Parallellt med editionsarbetet forskade Hultman i östsvenska mål och *Hälsingelagen* (Pipping 1932: 35) och det sistnämnda ämnet ledde till en doktorsavhandling som Hultman försvarade offentligt den 30 maj 1905 (Pipping 1932: 49). Hultman verkar inte ha varit nöjd med avhandlingen, men han torde ha varit för självkritisk, eftersom både Noreen och Freudenthal prisade honom (Pipping 1932: 50). Ahlbäck (1952: 9) anser att Hultmans utgåva av *Jöns Buddes bok* är ”utomordentligt noggrann”. Han har jämfört den med handskriften samt övriga editioner där texter ur handskriften ingår. Om de övriga editionerna skiljer sig från Hultmans edition ”äro den senares läsningar vanligen att föredraga” (Ahlbäck 1952: 9).

Geetes (1849–1928) utgåva av *Mechtilds uppenbarelser* har kritiserats i någon mån av Laurén (1972: 30), som menar att Geete tolkat vissa ställen oriktigt samt gjort små ändringar och rättelser som han inte alltid redogjort för. Som de viktigaste ändringar Geete gjort må anföras att han i tre fall lagt in obestämd form efter genitiv i sådana fall där handskriften har bestämd form (Laurén 1972: 31). Bestämd form efter genitiv påträffas sporadiskt i flera av Buddes skrifter och bör inte betraktas som fel. Jag återkommer till detta i avsnitt 3.3.3.

Editionernas brister torde emellertid vara av ringa betydelse i mitt fall, ty jag är företrädesvis intresserad av latinska citat och ordförrådet, vilka inte lika lätt påverkas av utgåvornas kvalitet som t.ex. detaljer angående ljud- och formläran.

De editioner jag har använt är:

- 1) Klemming 1853: *Judit, Ester, Rut, Machabéerböckerna, Uppenbarelsboken.*
- 2) Porthan 1867: Porthans utdrag.
- 3) Bergström 1868–1870: *Gudeliga Snilles väckare.*
- 4) Dahlgren 1875: *Själens kloster, Om klosterliffuerne, Undervisning för skriftefäder.*

- 5) Hultman 1895: *Lucidarius, Julianus & Basilissa, Justina & Cyprianus, Tundalus, Guido, Udo, Bernhard, Albert den helige, De tolf gyllene fredagarne, Den heliga fru Karin.*
- 6) Geete 1899: *Mechtild.*
- 7) Geete 1900: *De arte bene moriendi.*
- 8) Hausen 1924: Diplom.

2.2.6 Handskrifter

De handskrifter i vilka de av Budde översatta texterna finns bevarade är följande:

- 1) Codex Holmiensis A58 eller *Jöns Buddes bok: Lucidarius, Julianus & Basilissa, Justina & Cyprianus, Tundalus, Guido, Udo, Bernhard, Albert den helige, De tolf gyllene fredagarne, Den heliga fru Karin.*
- 2) Cod. Holm. A1: *Judith, Esther, Ruth, Machabéerböckerna, Apokalypsen.*
- 3) Cod. Holm. A4: *Gudeliga snilles väckare.*
- 4) Cod. Linc. 39 fol = Linc. B 70a: *Om klosterlefverne, Undervisning för skriftefäder, Själens kloster.*
- 5) Cod. Holm. A13: *Mechtild.*
- 6) Cod. Ups. C74: *De arte bene moriendi.*

Jöns Buddes bok är skriven i Nådendal, men de övriga handskrifterna är från Vadstena. A1 är från 1526. Alla övriga är från slutet av 1400-talet eller ca 1500. De bevarade handskrifterna måste ligga arketyperna mycket nära.

A13 innehåller bara *Mechtilds uppenbarelser* och inget annat. Ups. C74 innehåller många texter på latin samt korta texter på svenska, bland dem *Vadstena klosterregel* och *Stadga för Vadstena klostets sysloman, gårdsmästare m.fl. 1451* (Geete 1903: 95, 211). Cod. Linc. 39 fol. (Linc. B 70a) innehåller sammanlagt 28 texter (Stephens 1858: 1333–1336), närmast legender samt tre Budde-texter. *Själens kloster* är med säkerhet översatt av Budde, medan *Om klosterlefverne* och *Undervisning för skriftefäder* är anonyma. Det är anmärkningsvärt att dessa tre texter finns omedelbart efter varandra i handskriften, så att *Undervisning för skriftefäder* omfattar bl. 114r–118r, *Om klosterlefverne* bl. 118r–124r och *Själens*

kloster bl. 125r–154r. A4 innehåller utöver *Gudeliga snilles väckare* endast stycket *Jesu samtal med en syndare* som tillfogats senare, tidigast 1517 vid slutet av handskriften (Geete 1904–1905: XI, XXVI). A1 innehåller *Pentateukparafrasen*, *Josua bok*, *Domareboken* och de av Budde översatta Bibeltexterna och är från 1526. Samma år utkom *Nya Testamentet* på svenska och Bibeltexter var således aktuella på svenska. Det kan hända att redan existerande svenska Bibelöversättningar därför samlades till samma handskrift – en tanke som inte tagits upp tidigare.

3 Buddes svenska texter, hans temata och agenda

I detta kapitel behandlar jag Jöns Buddes översättningar, deras språk, stil och innehåll. Texterna jämförs i viss mån med andra svenska texter. Eftersom texternas innehåll ofta har en anknytning till antiken, spelar latinet en stor roll också i denna del av avhandlingen, ehuru Budde och latinet egentligen behandlas i den tredje huvuddelen.

I kapitlet tar jag upp innehållsliga, stilistiska och grammatiska aspekter som valts så att fokus ligger på sådant som antingen är speciellt typiskt för Budde eller inte har behandlats i tidigare litteratur.

3.1 Innehållsliga aspekter

I detta avsnitt behandlar jag några centrala innehållsliga aspekter i Buddes skrifter. Ett ämne som i Buddes skrifter behandlas grundligt är helvetet. Noggranna beskrivningar av helvetet finns i flera olika skrifter som Budde översatt och texterna uppvisar innehållsliga beröringspunkter med varandra. En annan innehållslig aspekt som jag vill ta upp är jämställdheten eller kvinnans ställning i den birgittinska miljön. Jag har valt att lyfta fram just dessa två områden, eftersom de visar intressanta aspekter av den miljö och den tankevärld som Budde levde i.

3.1.1 Synd, helvete

Buddes tendens att dröja vid helvetesbeskrivningar har påpekats av Wollin (2011: 29, 36). Dundrande skräckbilder av denna art utgör en viktig del av Buddes budskap. Att Budde har ett eget budskap betyder inte att innehållet inte kan ha traderats från förlagorna. Samma innehåll kan användas till olika syften och olika aspekter kan betonas eller inte betonas. Buddes budskap kan men behöver inte vara identiskt med förlagans. Carlquist (2011: 87) konstaterar att ett syfte med översättningen av *Lucidarius* har varit att verka avskräckande och vara avsiktligt skrämmande. Detta kan gälla även andra texter som Budde översatt. Carlquist

(anfört ställe) menar att helvetet lockat Budde speciellt och att han därför betonat det i så hög grad att prioriteringen av helvetet kan ses ”som ett led i hans översättningsstrategi”.

För att illustrera Buddes betoning av helvetet går jag i detta avsnitt igenom några centrala helvetesbeskrivningar ur Buddes översättningar. Varför Budde fann helvetet så pass viktigt kan bara spekuleras. Var han kanske rädd för att hamna i helvetet själv?

Helvetet var ett vanligt ämne i skolastiska skrifter. Skolastikens metod var klassificerande och ordnande (Ankarloo 2003: 126). Man utgick från ett problem (*quaestio*) och samlade i litteraturen argument för och emot något. Således var en djup beläsenhet en central förutsättning för problemlösning. Argument för och emot vägdes enligt den aristoteliska logikens regler. (Ankarloo 2003: 114) Den medeltida mystiken var enligt Salomaa (1935: 203) av mera personlig art, medan skolastiken var opersonlig och allmän. Det centrala var enligt Salomaa (anfört ställe) att använda citat från auktoriteter (Bibeln, kyrkofäder, filosofer) som argument och citaten användes utan att ta hänsyn till deras ursprungliga kontext, modifierades och omtolkades så att de olika citaten passade ihop med varandra. Denna skolastikens metod är synlig i flera av Buddes skrifter.

Uppfattningen att pinorna i helvetet är eviga blev dogmatisk år 1234 (Ankarloo 2003: 117). Det är typiskt att helvetet beskrivs som ett landskap som betraktaren ser från fågelperspektiv med olika slags straff och stora massor av deltagare i pinorna. Smärtor och plågor som tillfogas olika kroppsdelar beskrivs noggrant. Klassifikationer och ordning av synderna och pinorna är viktiga. (Ankarloo 2003: 172) Wollin (1981: 121, 223) konstaterar att uppräknings i nummerade poster är vanliga i den skolastiska traditionen och tillägger att Budde ofta förvandlar posterna till självständiga meningar och sålunda ger texten en mera episk prägel.

Helvetesbeskrivningarna handlar om kroppsliga straff men å andra sidan om okroppsliga själar och beskrivningarna måste därför tolkas allegoriskt och metaforiskt (Ankarloo 2003: 173). Trots konkretionen och detaljrikedomen i

beskrivningarna föreligger någonting som ligger utanför fattningsförmågan (Ankarloo 2003: 174). Det otroliga eländet i helvetet kan inte beskrivas med några som helst ord. Detta konstateras även explicit, som framgår av exemplen 3.1, 3.2 och 3.3.

(3.1) Huat eelder røker ok værstæ lukt vtgik wr thet dyuret kan alder jngen thunga fulsighiæ (Tundalus 108: 1f.).

(3.2) Ok swa rædelikit bulder aff thoordøn ok lyungheelde At thet kan alder naghor thunga fulsighiæ Alder ok naghat hiertæ fultrua (Tundalus 111: 5–7).

(3.3) Huat eller hulka ohørliga pynor hon ther saagh Om hon hafde c hoffudh ok j huario hoffude c thungor alder kunde hon thøm til fulnatz opreknæ eller nagrom kungøræ (Tundalus 112: 10–13).

Pinorna i helvetet och synderna som begåtts har en konkret anknytning till varandra, vilket framgår av exemplen 3.4 och 3.5.

(3.4) huar scal thola swa manga besynnerliga pynor som han hafde syndeliga lusta ok j thøm lymom mäst pynas som han mäst j syndenne lustadhes (Bernhard 173: 8–10).

(3.5) swa at i huilkom lym mannen mäst syndadhe, i honom skal han mäst brinna oc pinas (Själens kloster 116: 28–29).

Helvetet beskrivs mycket detaljerat och ingående i fyra skrifter som Budde översatte (*Lucidarius*, *Tundalus*, *Själens kloster*, *Gudeliga snilles väckare*). Beskrivningarna måste ha tett sig tämligen skrämmande för den samtida läsaren.

Texten om *Lucidarius* är en dialog mellan läraren (*magister*) och eleven (*discipulus*). Eleven frågar bl.a. hurudant det är i helvetet. Han får ett långt svar (*Lucidarius*: 53–55). Här nämns både den stora hettan och den stora kölden, hungern och törsten. Det talas om en eld som aldrig slocknar, utan brinner evigt

utan att lysa. Pinorna i helvetet kategoriseras så att det främst finns nio huvudsakliga och största pinor. Dessa är följande:

- 1) Elden som är mycket het. Allt vatten som finns i världen skulle inte kunna släcka en enda gnista från den elden. Den som brann i lustans eld förtjänar detta.
- 2) Köld och frost som är så kalla att även om ett stort brinnande berg skulle kastas dit, så skulle även det ögonblickligen förvandlas till is och snö. De som var onda och således kyliga i livet förtjänar detta.
- 3) Ormar och drakar som lever i elden liksom fiskar lever i vattnet. Det finns även paddor, lejon, hundar, vargar och fåglar som river och sliter med sina tänder och klor.
- 4) Den onda lukten som kommer från djävlar och fördömda själar. De som levde i oren skörlevnad förtjänar denna hemska lukt.
- 5) Hammarslag. Djävlar slår de usla själar som smeden bearbetar järn i ässjan.
- 6) Det ogenomträngliga mörkret som är så djupt att man är fast vid det som en tegelsten inmurad i väggen. De som älskade syndens mörker mera än Jesu Kristi ljus förtjänar detta mörker.
- 7) Alla synder man begått blir synliga. Man kan inget dölja utan måste bara skämmas.
- 8) Djävlar som är mycket fula. Det kommer eld och rök ur deras munnar och näsor. De ropar och skriker.
- 9) Brinnande kedjor och bojor varmed de dömda själar dras från den ena pinan till den andra.

Det finns en liknande och ännu längre beskrivning i texten om Tundalus (Tundalus 102–114). Ömsom kastas man i en brinnande eld, ömsom på den kallaste is. Det berättas om en dal som luktar illa och är mörk. Nederst i dalen finns en flod som är av svavel. Det går en bro över dalen från ett berg till ett annat. Bron är en mil lång men bara en fot på bredden. Bara mycket få kan komma över bron utan att falla.

Det berättas också om konstiga djur. Dessa element i helvetesbeskrivningarna för tankarna till semi- eller pseudo-etnografiska beskrivningar hos klassiska författare, i vilka föga bekanta folkslag från avlägsna trakter beskrivs som bestialiska och bara till hälften människor utan huvud, hår eller lemmar samt utan samhällliga institutioner som var typiska eller nödvändiga för det romerska eller grekiska samhället (jfr diskussionen i Lampinen 2013: 129). Det avlägsna, dunkla och mystiska flyttas i skolastiska skrifter till helvetet som kan betraktas som en geografiskt existerande plats med olika slags invånare. Likheten mellan antikens etnografiska skrifter och medeltida helvetesbeskrivningar som de i Buddes skrifter har mig veterligen inte påpekats tidigare.

Det finns enligt texten om Tundalus t.ex. ett djur som är större än något berg. Dess ögon brinner som ugnar, munnen är öppen och så stor att 9000 män i harnesk skulle kunna rymmas där. Ur munnen kommer eld och en ond lukt. Otaliga djävlar som är försedda med järnkrokar tar dömda själar in i munnen.

Det berättas vidare att djävlarne biter och sliter. Somliga av dem är som galna hundar, några som de grymmaste lejon, björnar, ormar och paddor. Hammarslag, djävlarne rop, den brinnande eldens lågor, frost och köld, den hemska lukten, mörkret, gråten och tandagnisslan nämns bland de pinor man måste utstå.

I *Tundalus* berättas det också om ett kärr där det går brinnande böljor³⁹. Över kärret går en bro som är ännu längre och ännu mindre på bredden än den som nämndes ovan. Denna bro är två mil lång och bara en spann⁴⁰ bred. Bron är full av vassa järnspikar. Det finns förskräckliga djur på alla håll och de äter dem som faller från bron.

³⁹ Ett liknande ställe finns i Uppenbarelsboken: Theris deel wardher j kärreno brinnande aff elde oc brännestene Oc thz är annor dødher (Uppenb. 366: 26–27). I Vulgata: pars illorum erit in stagno ardenti igne et sulphure quod est mors secunda (Apc 21: 8).

⁴⁰ En spann är en längd som mäts med utspända fingrar och motsvarar avståndet mellan spetsarna av tummen och pekfingeret då de är utspärrade.

I *Tundalus* nämns ytterligare ett skräckinjagande djur med två fötter, två vingar, en mycket lång hals samt näbb och klor av järn. Från djuret utgår eld, rök och en ond lukt. Djuret står eller sitter i ett djupaste kärr som är fullt med is och det sväljer usla själar i sin buk. Slutligen släpper djuret ut själarna i det isiga kärret där de får lida av nya pinor. Där blir både män och kvinnor gravida och deras inälvor sönderslits av de foster de bär. Slutligen föds paddor och ormar. De föds inte bara genom naturlig väg utan kommer ut ur bröst, armar, händer och fötter. De har brinnande huvud och näbbar av brinnande järn med vilka de sliter de kroppar varur de föds. I rumpen har de otaliga järnkrokar med vilka de sliter, likaså har de vassa tungor med vilka de river sönder inälvor ända fram till levern och lungorna. Könsorganen blir både hos män och hos kvinnor som de värsta giftiga ormar och sliter sönder nedre delen av magen och tarmarna.

Slutligen berättas det om helvetets hövding Lucifer. Lucifer är svart och har människohamn med det undantaget att han har tusen händer, 500 på båda sidorna, och en mycket lång rumpa. På varje hand har han tjugo fingrar. Dessutom har han tusen fötter och hundra klor av brinnande järn i varje fot. Lucifer ligger på ett brinnande järnhalster varunder otaliga djävlar uppehåller evig eld med bälgar. Lucifer är bunden i halstret med stora och grova band av järn.

Ytterligare en helvetesbeskrivning finns i *Själens kloster* (s. 115–120). Även här nämns att själarna pinas evigt i helvetet utan något hopp att bli frisläppta. Logiken är den att människan syndar under hela sitt liv, alltså ur sin egen synvinkel evigt, och det är därför rimligt att hon pinas evigt, i Guds evighet. Guds bud är eviga och om man bryter emot dem, skall även straffet vara evigt. Det finns en stor mängd olika slags pinor och den kroppsdel som pinas mest som man mest syndat med. Man blir huggen och slagen, man måste skämmas och vara träl och det är mörkt. Här nämns även mörkret, hettan, kölden, tårar, suckan och röken. Dessutom nämns törst, hunger, lukt, gnagande maskar, bojor, sorg och skam, avund och vrede.

Också i *Gudelige snilles væckare* (s. 124–133) finns en lång beskrivning av pinorna i helvetet. Den hemska lukten och det svartaste mörkret nämns igen, samt att man dras från hettan till kölden. Det sägs också att den kroppsdel som pinas mest som man

syndade mest med. De som med lögn, bakdantan och hädelse rev och slet i sina systrar och bröder, rivs och slits i helvetet av de grymmaste hundar, lejon och björnar. Detta slags jämförelser är vanliga i helvetesbeskrivningar: något som i den här världen är verbalt eller abstrakt blir konkret och kroppsligt i helvetet. De som gärna söp och smorde kråset i jordelivet måste lida av hunger och törst i helvetet. I helvetet önskar de sig en minsta droppe vatten, men det står djävlar omkring dem. Djävlar har skopor och hinkar och håller brinnande vätska i de fördömdas munnar. Vätskan är av bly och svavel. Denna vätska måste de svälja i oändlighet, eftersom de inte heller här i livet fick nog av öl, mjöd, vin och andra dyra drycker. De som levde i skörlevnad rivs och slits av ormar och paddor och djävlar sliter i dem med järnkrokar. Falska munkar, sköra och kåta nunnor, i synnerhet dansöser, som lockade andra till skörlevnad, får lida hårda pinor. Det finns även brinnande björnar, förskräckliga lejon, hungriga hundar och vargar och alla möjliga slags djur i helvetet och det kommer eld, tjära och svavel ur deras näsor, munnar och öron och de sliter de fördömda själarna med sina klor och tänder. Det råder gråt och tandagnisslan.

Beskrivningen i *Gudeligas snilles väckare* avslutas med en liknelse som illustrerar vad det betyder att straffet i helvetet är evigt. Låt oss anta att alla berg och stenar i världen vore samlade till ett enda stort berg. Om en liten sparv kom med 100 000 års mellanrum och tog bort en mängd sten som motsvarar en tiondedel av ett senapskorn, skulle berget under en miljon år minskas med den mängd sten som motsvarar ett senapskorn. Om vi antar att sparven fortsätter göra detta så länge att hela berget försvinner, skulle de fördömda ändå kunna hoppas att de därefter fick komma bort från helvetet. Men nu är det så att detta hopp inte finns, utan straffet är evigt. Den beskrivna tiden är alltså bara en början. Denna liknelse är berömd och finns t.ex. i James Joyces roman *A Portrait of the Artist as a Young Man* (1916⁴¹). Varifrån liknelsen ursprungligen kommer är emellertid oklart.

⁴¹ I Ebba Atterboms svenska översättning *Ett porträtt av författaren som ung* (Joyce 1962: 149).

Helvetesbeskrivningarna är ett exempel på innehållsliga beröringspunkter mellan olika texter som Budde översatte. Pinorna i helvetet är tätt förknippade med synder i denna världen.

De synder som mest behandlas i Buddes skrifter är celibatsbrott och sexuell lusta som i synnerhet bör undvikas (Lamberg 2007: 316). I vissa fall ansågs det olämpligt att ens berätta om synder som var speciellt grova eller onaturliga. Det var alltså bättre att tåga, i synnerhet om sådant som ansågs vara sexuellt perverst. På så sätt undvek man att de som inte ens kunde föreställa sig att sådana synder existerade, hörde om dem och sedan ville pröva dem (jfr Lamberg 2007: 371). Detta framgår explicit av följande passus:

(3.6) Ey æru ok grofwa ok sieldsyna synder predikande eller sigghiende fore enfaldogom menniskiom At the thom hørende aff hulkom the tilforenne inte viste aff dieflomen draghes thøm at bedrifuæ (Guido 138: 30-32).

Det framgår inte exakt, vilka synder som åsyftas i exempel 3.6, men enligt logiken var det t.ex. bättre att inte nämna homosexualitet: de som inte hört att sexuell umgänge mellan personer av samma kön överhuvudtaget förekommer, kunde inte heller då föreställa sig en sådan möjlighet och följaktligen inte begå synden i fråga som ansågs vara grov (jfr Linkinen 2013).

3.1.2 Jämställdhet

I flera av Buddes skrifter förekommer uttryck med hänvisning till båda könen, vilket kan betraktas som något slags jämställdhet, som är förknippad med den birgittinska miljön. Att det i birgittinska kloster fanns både kvinnor och män framhävs i texterna med explicita markeringar. Ett syfte kan också ha varit att visa att samma regler gäller oberoende av kön. Detta har mig veterligen inte behandlats i tidigare litteratur utöver en kort kommentar som Lamberg (2011b: 97) ger i förbigående.

Hänvisningarna till både kvinnor och män är emellertid inte unika för texterna som Budde översatt. Söderwall (s.v. *äller*) anför följande exempel:

(3.7) at alt **mankyn älder qwinkön**, sum i wäsgözko äldir wärinsko laghsaghu födhes af krisnum **manne äldir kono**, maa aldrih **þräl älder ambut** wära alder þetta namn bära.

Exemplet är ur ett diplom från 1335 som dock är bevarat i en nyare avskrift.

Uttryck med hänvisningar till bägge könen torde hänga ihop med att fornsvenskan i allmänhet och Jöns Budde i synnerhet har en viss förkärlek för alla slags samordningar (om tautologi och översättningsteknik, jfr Lamberg 2007: 309f.). Samordningar förekommer redan i det äldsta medeltida lagspråket, jfr:

(3.8) Givær maþer manni þiufs sak firir **hæst ællær annæn grip**, ok fas aptær gripær **spilter æller sprængdær**, gialde aptær maþ svornom eþe, æn falz at, ok fullær þiufs bötær (VgL I, *þiuva bolkaer* 1; Wessén 1954: 41, 19-21).

Det är vanligt i de fornsvenska lagarna att alla tänkbara alternativ som eventuellt kan inträffa nämns. Laurén (1973: 48) påpekar att tautologier förekommer i översättningar för att uttrycka nyanser i sådana ord som är svåra att översätta. Tautologier är vanliga i äldre översättningar från latin till svenska (Bendz 1967: 73). Översättaren försöker få fram innebörden i originalets ord på ett mera precist och fullständigare sätt (Bendz 1967: 73) eller vågar inte välja mellan olika översättningsalternativ utan tar med två möjliga ord (Holm 1967: 72). I sådana fall kan tautologin sägas ha ”interpretatorisk karaktär” (Wollin 1981: 152). Laurén (1973: 48) talar härvidlag om nyansskillnader mellan någorlunda synonyma ord. Att det anförs olika alternativ eller möjligheter är en annan kategori av samordning, men det är stilistiskt sett fråga om samma fenomen på många sätt.

Det finns således en gammal och mångfacetterad tradition av samordning som de i detta avsnitt behandlade fallen är en underkategori av. I det birgittinska

sammanhanget är rubriken *jämställdhet* emellertid motiverad. Det bör emellertid förklaras vad detta betyder.

Det medeltida samhället var i allmänhet mycket hierarkiskt och patriarkalt och Birgittas tänkande innebar ett slags emancipation för kvinnans del, även om Birgittas syfte inte var att åstadkomma någon större samhällelig förändring (Lamberg 2007: 279). Män och kvinnor i ett birgittinskt kloster var emellertid tämligen isolerade från varandra (Lamberg 2007: 282f.). En central orsak till isoleringen mellan könen var att kvinnans närhet ansågs locka och fresta män till celibatsbrott (Lamberg 2007: 287).

Klostren kunde inte heller bli helt befriade från de hierarkier och roller som var rådande i det övriga samhället (Lamberg 2007: 280). Män och kvinnor var likvärdiga inför Gud, men det fanns i praktiken hierarkier i klostren som var betingade av kön (Lamberg 2007: 289). Detta beror t.ex. på att klostren trots allt var integrerade delar av samhället och de åsikter och uppfattningar som rådde utanför klostrens murar påverkade oundvikligt även tänkandet inom klostren (Lamberg 2009: 70). Skriftkulturen i klostren var ingalunda opåverkad av lekmannakulturen utanför (Lamberg 2009: 71).

I Birgittas ursprungliga planer var kvinnornas ställning mycket central och det var meningen att män närmast skulle vara något slags assisterande personal (Lamberg 2007: 280), men kvinnornas ställning blev i praktiken mindre framträdande än Birgitta hade tänkt sig (Lamberg 2007: 281). Kvinnorna var ändå i klar majoritet: vi vet att det år 1487 fanns 54 kvinnor och 16 män i Nådendals kloster, Jöns Budde inräknad (Lamberg 2007: 283). Bland birgittinerna ledde abbedissan dessutom hela klostret och var inte bara föreståndare för kvinnokonventet (Lamberg 2007: 287). Detta förhållande kan ha vållat friktion som handlat om makt och auktoritet i klostret.

Lamberg (2007: 325ff.) finner det anmärkningsvärt att Budde översatte tre texter ur Bibeln som handlar om starka kvinnogestalter och uppvisar matriarkala drag: Judith, Ester och Ruth.

Judith och Ester verkar ha betraktats som förebildliga även i andra sammanhang än hos Budde. I berättelsen om Sankt Genovevas liv finns en hänvisning till Judith och Ester:

(3.9) hon kallade til sin alla the främsta qwinnor i stadhenum. oc badh at the skullo blidhka gud mz fasto. waku oc bönum. swasom judith oc hester giordhe. at the plaghan matte wändas fra stadhenum (Om sankt Genoveva, Stephens 1874: 240, 14–18).

I den aktuella berättelsen om ett kvinnligt helgon har det varit naturligt att hänvisa till andra viktiga kvinnliga gestalter. Det har alltså funnits ett visst behov av kvinnliga förebilder och auktoriteter. Berättelsen om Genoveva finns bevarad i *Codex Holmiensis A49* eller *Nådendals klosterbok*. Texterna i handskriften ”äro nedskrifna i senare hälften af 1400-talet, uti eller för Nådendals kloster” (Klemming 1860: XXVI), vilket gör det troligt att även Budde känt till dem.

Ruts bok är innehållsligt sett på många sätt en mycket speciell text. En israelit tar moabitiskan Rut till sin hustru, vilket strider mot det som sägs i 5. Mos. 23: 3:

(3.10) Ingen ammonit eller moabit får någonsin upptas i Herrens församling; inte ens deras efterkommande i tionde led får upptas där (Bibel 2000).

Ruts bok är sålunda ett uttryck för tolerans och visar att lyckade äktenskap mellan personer från olika folk eller kulturer är möjliga. När Rut blir änka följer hon sin svärmor och är sin mans släkt och folk trogen. Hon visar sig vara en förebildlig följare av israeliternas lag. Boken kan alltså läsas som argumentation för att mångkultur, blandäktenskap och invandring skall tolereras. Vår tids tolkning behöver emellertid inte vara densamma som Buddes, men Budde förmedlar det oaktat en viss världsbild eller ett visst förhållningssätt till de nunnor han undervisar.

Budde ville med *Ruts bok* berätta om en dygdesam och viljestark kvinna, men han har ändå en patriarkalisk ton. Den patriarkaliska tendensen hos Budde har noterats av Lamberg (2011b: 89) som menar att lydnad är ett centralt budskap hos Budde. Nunnorna skall lära sig något och det är Budde som undervisar dem.

Carlquist (2011: 69) betonar att undervisning var centralt i den birgittinska kontexten och att Budde således var pedagog. Lamberg (2008: 60) menar att Budde företrädesvis skrev och översatte för nunnor. Carlquist (2011: 70) påpekar att syftet med översättningarna alltid var didaktiskt, men att stilen i skrifterna varierade beroende på om de var avsedda för nunnor eller lekmän. Buddes skrifter var i vilket fall som helst avsedda för en publik som saknade högre utbildning (Lamberg 2009: 72) och Buddes roll som lärare är således central.

Jag övergår nu till att diskutera de för Budde typiska samordningarna där både män och kvinnor nämns. De mest typiska beläggen på att jämställdheten tas i beaktande är uttrycken med *han eller hon*. Jag anför här samtliga belägg jag funnit. Några belägg kan av försumlighet ha förbisetts, eftersom materialet är så stort.

(3.11) Hwar een som j nagra ordine lifuer vthan ordine thet ær vthan syna helga reglo **han eller hoon** koma til thet rwm huaris jngen ær ordo vthan æuerdeligin pyna ok drøfuelse (Lucidarius 44: 15–18).

(3.12) Ok hwar een som eetzsynne thøm tilføges han skils alder ytermere fra thera ok helgra manna sæls capp, vthan kanske at **hon eller han** ær reen jumfru The ære verdoge ophøgiæs ok tilføgæs helgom englom hwar effter syna verdoghet j theres chorom (Tundalus 118: 16–20).

(3.13) Hwar en closter människia som finz haffwa ällar hantera nakra päningha, ällar hwaria hälst lönluka eighelikhet, wtan **han ällar hon**, som closters förman säther til förestaa oc handa mällan haffwa almänt closters eghit, ällar hwat hälst haffwor ällar äghadelar, **hon ällar han** skal borth driffwas fran gudz altara, thz är at **han** ey skal ällar maa taka gudz likama swa länghe **hon** är i the syndenne (Om klosterlefverne 3: 21 – 4: 7).

(3.14) Oc ey skal **hon ällar han** iordhas i kyrkionne i blandh conuentit (Om klosterlefverne 4: 12f.).

(3.15) oc thz är rätwist, oc wäl wärdokt, thy at **han ällar hon** siälffwer sik fiärkar oc frandriffwer sinne conuent (Om klosterlefverne 5: 5–8).

(3.16) oc förswmar **hon ällar han** (Om klosterlefverne 13: 30).

(3.17) Sedebit solitarius et tacebit, hon skal sitia all ena oc tighia, Sedebit contra vagos, **han ällar hon** skal sithia i sin cella, oc ey flatleka löpa, ällar skuppa cella mällom fran enne stwffu til andra, oc sökya sik syndha tilfälle oc seelskap (Själens kloster 59: 10–15).

(3.18) Thz finz oc oppenbarat sancte birgitte i henna lönlika oppenbarilsom, at skal nakor fördömas aff henna ordhen, **han, ällar hon**, skal aldrigh döo jnnan hennas closter, wtan wthe i wärldenne, märk thzta etc (Själens kloster 61: 1–5).

(3.19) swa at **hon om ällar henne** ey tilstädz jnkomma i clostrit (Undervisning för skriftefäder 151: 13f.).

(3.20) likawäl bliffwer **han ällar hon** proprietaria (Undervisning för skriftefäder 154: 9f.).

(3.21) then som wtgywther människio blodh, ällar tändher mordheeld, ällar sargar ällar slaar sin iämcristen, ällar stiäl her i closters clausura ällar jnnelykke, **han ällar hon** är i ban i samma gärnigh (Undervisning för skriftefäder 165: 18–23).

(3.22) Ey behöffwer **hon ällir han** siälffuer gudh nakra annars äller främmandhe fäghrinth ällir tilsnikkan (Gudeliga snilles väckare 81: 11–13).

(3.23) Huru **hon ällir han** skal sik ställa ällir liffua som astundar haffua gudelika snille sik til brudh (Gudeliga snilles väckare 364: 8–10).

(3.24) Tha skal **han ällir hon** ffly til then hälga anda (Gudeliga snilles väckare 365: 12f.).

(3.25) Gör **han ällir hon** thz daghlika... (Gudeliga snilles väckare 377: 9f.).

Av exemplen 3.11–3.25 framgår det att uttryckssättet *han eller hon* förekommer både i Buddes autentiska skrifter (t.ex. *Lucidarius*) och i anonyma skrifter som tillskrivits Budde (t.ex. *Gudeliga snilles väckare*). Det finns variation mellan alternativen *han eller hon* och *hon eller han*, men jag ser ingen klar logik i

variationen. Den först nämnda varianten är vanligare än den sist nämnda vilket framgår av beläggen ovan.

Det finns även andra uttryck som hör till samma typ, men samordnar två substantiv, förnämligast *munk eller nunna* eller *broder eller syster*. De samordnande uttrycken kan betyda att Buddes syfte är att undervisa både kvinnor och män.

(3.26) Hwar en sandir oc trolikin gudelika snillis **brudh, ällir brudgumme** (Gudeliga snilles väckare 351: 18f.).

(3.27) hwar en tolkin falsk oc fafäng renliffwis människia, **mwnker ällir nwnna** (Gudeliga snilles väckare 353: 22f.).

(3.28) hwar en som astundar wara ällir warda gudelike snillis älskelikin discipulus, **wari bäggia köns, man ällir quinna** (Gudeliga snilles väckare 364: 11–14).

(3.29) ...at bewisa at enghen closter människia, **mwnker ällar nwnna**, maa ällar tilbör nakot sin nakot eghit haffwa (Om klosterlefverne 3: 9–11).

(3.30) at hans kropper skulde ey iordhas iblandh andra **brödher ällar systra** (Om klosterlefverne 5: 27–29).

(3.31) enghen hwaske **mwnker ällar nwnna** nakot sin her äpther haffwi nakot eyghit (Om klosterlefverne 7: 3–5).

(3.32) mz tolke begäkkan oc gudz hädilse matte hwar **mwnker oc nwnna** haffwa oc ägha c nobla, ällar M gyllene, oc ey wara **proprietaryus ällar proprietarya**, som them tycker, Oc latz nw som **han äldar hon** aldrih toke ällar finghe en skärff ther aff tolko wtsatto godzse (Om klosterlefverne 12: 28 – 13: 1).

(3.33) Swa är oc her mz förhwxsan oc fullan wilia, til at haffwa ällar sik til eygna, gör **mwnkken ällar nwnnona** til proprietaryum (Om klosterlefverne 13: 9–11).

(3.34) aldrih är **mwnker ällar nwnno** loffliket haffua nakot eygith, antiggia när sik ällar androm, swa länge the **mwnkker ällar nwnnor** ärw (Om klosterlefverne 13: 18–21).

(3.35) Här märk gudz wen, **mwnker ällar nwnna**, i hwat äro ällar wördho oc gudz räddoga thu skalt halla tith renliffwe (Om klosterlefverne 22: 20–22).

(3.36) **mwnker ällar nwnna**, som nakot haffwer eygith **han äldar hon**, är en falsk renliffwis människia (Om klosterlefverne 23: 23–25).

(3.37) [L]Ector⁴² est veritas Sannindhen är **lector, ällar lectrix** (Själens kloster 52: 23f.).

Exempel 3.37 är intressant, eftersom passusen innehåller ett citat på latin jämte dess svenska översättning. Latinet har bara *lector*, medan den fornsvenska tolkningen har *lector, ällar lectrix*. Det andra könet kan ha lagts till av Budde, även om ordet *lectrix* som sådant är latinskt.

En intressant detalj som Eskil Hummelstedt (2004: 68) påpekat må ytterligare nämnas här: om två personer som är av olika kön åsyftas, används neutralt pronomen *huart* som *genus commune*. Hummelstedt (anfört ställe) visar följande två belägg:

(3.38) alla flæstæ nætter laagho the eenskylt serdeles **huart** vedh sik pa golffueno jnthe hafuandes eller tagandes til clædhe vtan eth enfaldogt clædhe **huart** vnder sik serdeles ok ørnægath vnder theres hoffudh (Karin 194: 11–14).

Huart betyder här 'någondera av dem två' och det talas om man och kvinna.

(3.39) **hwart** thera waro ther sammanfögda i pinomen, som här haffdo sik samman fökt i syndomen (Gudeliga snilles väckare 125: 21–23).

Hwart betyder i detta exempel 'envar av dem två' och det talas om man och kvinna som syndat tillsammans.

⁴² Det står i editionen *Rector*, vilket måste vara *lapsus calami*.

Hummelstedt (2004: 68) anser att bruket av *huart* i exemplen ovan är ”ett märkligt bruk av neutrum som genus commune” och att det inte observerats hos Budde av andra än honom. Ett liknande bruk av neutrum förekommer enligt Hummelstedt (2004: 68f.) i fornvästnordiskan och i finländska medeltidsurkunder. Fenomenet påträffas också dialektalt (Nikula 2004: 79f., 90). Hummelstedt (2004: 69) konstaterar att orsaken till språkbruket helt enkelt är att ”maskulin- och femininformerna äro olämpliga att nyttja om bägge könen samtidigt”.

Hummelstedts förklaring är emellertid otillräcklig: vore förklaringen så enkel, borde neutrum alltid användas av alla i sammanhang av detta slag, vilket inte är fallet. Med bruket av neutrum är det enligt Nikula (2004: 80, 90f.) i dialekter möjligt att uttrycka att könet är okänt, oklart eller oviktigt. Neutrum kan enligt Nikula (2004: 86f., 90f.) också användas pejorativt eller när det skojas eller talas om barn samt smekande för att uttrycka intimitet.

I latinet står demonstrativpronomenet i maskulinum pluralis om det syftar på två korrelat som betecknar personer av olika genus (Sjöstrand 1960: § 161.1.a):

(3.40) Boni **fili et filiae** mihi sunt, **ii**que mihi cari sunt ’Jag har goda söner och döttrar och de är mig kära’.

Samma gäller relativpronomen med flera korrelat av olika genus, men relativpronomenet kan också rätta sig efter det närmaste korrelatet (Sjöstrand 1960: § 163.1.b):

(3.41) **Filius et filia, qui** mihi cari sunt ’Min son och min dotter som är mig kära’.

(3.42) Eadem **virtute et animo, quo** antea, pugnabant ’De kämpade med samma mod och tapperhet som förut’.

I det sist nämnda exemplet är *virtus* femininum och *animus* maskulinum.

Predikatsfyllnaden står likaså i maskulinum pluralis om det finns flera subjekt som betecknar personer av olika genus (Sjöstrand 1960: § 172.1.b):

(3.43) **Uxor et filius** mihi **cari** sunt 'Min hustru och son är mig kära'.

Predikatsfyllnaden till flera subjekt som betecknar personer kan även rätta sig efter det närmaste subjektet (Sjöstrand 1960: 172.2.a):

(3.44) Mihi **cara** est **uxor et filius** 'Min hustru och son är mig kära'.

Predikatsfyllnaden står i neutrum pluralis om den har flera subjekt som betecknar saker eller djur och är av olika genus (Sjöstrand 1960: 172.3.b.β):

(3.45) **Sus, ovis, taurus infecta** sunt 'Ett svin, ett får och en tjur slaktades'.

I exemplet är *ovis* femininum, *taurus* maskulinum och *sus* av *genus commune*.

Den användning av neutrum hos Budde som Hummelstedt noterar verkar alltså inte kunna beläggas i latinet.

Av framställningen ovan framgår att Budde med grammatiska medel och genom ordval tar könet i beaktande åtminstone delvis oberoende av förlagorna. Budde betonar innehållsliga detaljer med hjälp av språkliga medel.

3.2 Stilistiska aspekter

I detta avsnitt behandlar jag ett antal stilistiska aspekter som är framträdande i Buddes skrifter. De medvetna stilistiska val som Budde gjort kan indirekt berätta om hans egenskaper som skriftställare och hans självständighet gentemot förlagorna. Nedan diskuterar jag lag- och kanslispråkliga drag i Buddes texter, stilistiska likheter mellan Buddes texter och *Gustav Vasas Bibel*, poetiska inslag (allitteration och slutrim), bevingade ord, *hendiadyoin* och *figura etymologica*.

3.2.1 Lag- och kanslispråkliga inslag

I detta avsnitt diskuterar jag lag- och kanslispråkliga inslag i Buddes skrifter. Det är lämpligt att behandla kansli-, diplom- eller brevspråk tillsammans med lagspråk, eftersom det fornsvenska brevspråket anses vara en utveckling av det juridiska språket (Lindell 2010: 98). De fornsvenska breven är dessutom ofta juridiska dokument (Lindell 2010: 136).

Lagspråkliga inslag förekommer i viss utsträckning hos Budde:

(3.46) *mz swornom eedhe (Mach. 291: 18 & Mach. 300: 28 & Mach. 320: 29 & Mach. 324: 2 & Mach. 324: 4f.).*

(3.47) *än kan hända at romarskom äller naghrom aff theris landom oc vndirdanom. kan ørligh ällir fiändha til støtta tha skulu judhane them til hiälp oc styrk wara. oc komma mz troligha hiärta thz ytherligasta oc snarasta the kunno (Mach. 242: 20–24⁴³).*

Att något skall bekräftas ”med svuren ed” är vanligt i landskapslagarna⁴⁴, likaså formuleringar av typen ”nu kan hända att X”⁴⁵. Vulgata har här en *si*-sats (*si* ’om’), vilket är vanligt också i latinska lagtexter, där formuleringar av typen *fieri potest ut* ’det kan hända att’ inte är speciellt typiska.

Kanslispråkliga inslag finns likaså i Buddes texter:

(3.48) *Item (t.ex. Mechtild 100: 9; 102: 10, 103: 14; 105: 6; 105: 7; 115: 11; 133: 15; 144: 16; 147: 1; 151: 18; 188: 13; 188: 19; 190: 1; 193: 3; 200: 15; 206: 3; 206: 4; 230: 15; 231: 13; 240: 25; 247: 12 osv.).*

(3.49) *hwar føre bidher iak alla them tässa bok läsande wardha at the... (Mach. 296: 18f.).*

⁴³ Vulgata: *quod si institerit bellum Romanis prius aut omnibus sociis eorum in omni dominatione eorum auxilium feret gens Iudaeorum prout tempus dictaverit corde pleno (I Mcc 8: 24f.).*

⁴⁴ T.ex. *gialde aptær mæþ swornom eþe (VgL I, þiuvæ bolcær 1, Wessén 1954: 41, 20f.)*

⁴⁵ T.ex. *Nv kan buþcafle vpskeras (SdmL, þingmalabalk, Noreen 1932: 17, 8).*

(3.50) hwar en gudz wen som tässa bok wardher hørande aller läsande (Uppenb. 331: 21f.).

(3.51) Ok jämwäl bidhiom wii alla them, som thänna bok hørande aller läsande wardha (Mechtild 6: 28f.).

(3.52) som för är sakt (Om klosterlefverne 7: 13).

(3.53) som thänna bok läs älla hörer (Gudeliga snilles väckare 3: 9f.).

De anförda exemplen innehåller uttryck som närmast hör hemma i diplomspråket. Vid skrivningen av diplom eller brev användes formulärböcker och skribenterna följde fasta formler och samma disposition samt använde sig av fasta fraser och stående uttryck (Lindell 2010: 80). Dessa förekom framför allt i brevets *protokoll* (inledande del) och *eskatokoll* (avslutande del) och var ursprungligen översättningar av latinska formulär (Lindell 2010: 80f.). De fasta formulären är ett inslag av kvardröjande muntlighet under en tid då skriftlighet redan införts (Lindell 2010: 81) och breven var ämnade för högläsning inför andra som lyssnade (Lindell 2010: 113, 128). Därigenom blev lyssnarna integrerade i skriftsamhället även om de inte nödvändigtvis kunde läsa eller skriva själva och högläsningen av breven ses som en övergång från muntlighet till skriftlighet (Lindell 2010: 128).

Inledningsfrasen *Alla the mæn thetta breff høræ aller sea* förekommer i de flesta fornsvenska breven (Lindell 2010: 81) och det är inget konstigt att även Budde använder sig av den i synnerhet då vi vet att Budde själv skrivit minst åtta diplom⁴⁶. Tradition och kontinuitet var mycket centrala i klostermiljön (Lindell 2010: 98), vilket syns konkret hos Budde.

⁴⁶ Uttrycket förekommer i två av de diplom som anses vara skrivna av Budde: *Thet skall allom viterlighit vara, som thetta breff høræ eller see* (FMU 3108, Hausen 1924: 155); *Alle the dande mæn thetta breff høræ eller see* (FMU 3132, Hausen 1924: 166). En annan variant med verbet *forekoma* är emellertid vanligare i de antagligen av Budde skrivna diplomerna. Denna variant är belagd fem gånger i Budde-diplomen: *Ffor allom dande mannom thette breff kan forekoma* (FMU 3261, Hausen 1924: 238); *For allom thöm thetta breff kan forekoma* (FMU 3313, Hausen 1924: 279); *For alle dande men thetta breff kan forekoma* (FMU 3314, Hausen 1924: 280); *Alle the dande men, swa epterkomande som nw varande, thetta breff kan forekoma* (FMU 3341, Hausen 1924: 297); *Alle dande men thetta breff kan forekomma* (FMU 3466, Hausen 1924: 355).

Ett intressant till tänkeboks- och diplomstil hörande drag är dubbleringen av ordet *herre* i hedrande epitet (Ejder 1945: 65, 109):

(3.54) hædirligh oc welbirdwgh herre herre n.s.

(3.55) ærligh och wel birdogh her her n.s.

De av Ejder (1945: 65) anförda exemplen 3.54 och 3.55 är hämtade ur *Arboga stads tänkebok*. Dessa stående uttryck har enligt Ejder (1945: 109) danska, tyska och ytterst latinska förebilder, jfr:

(3.56) a nobili Domino, Domino L. V.

(3.57) venerabili in christo patri et domino, domino s.

De av Ejder (1945: 109) anförda exemplen 3.56 och 3.57 är hämtade ur latinska diplom i *Svenskt diplomatarium*. I medellågtyskan är ordet *herre* ofta ”respectvoll wiederholt” (Schiller & Lübben 1876: 246):

(3.58) here her mester!

(3.59) here her provest!

(3.60) here her konink!

(3.61) de edele man, de here her Hennic van Mekelenborch.

Liknande uttryck påträffas också hos Budde:

(3.62) j ærligx herres her eggertz riddars hyonelagh (Karin 193: 23)

(3.63) Ærlighin herre her vlff lagman (Karin 195: 11)

(3.64) then ædlæ herren her æggærdh (Karin 197: 27f.).

Observera att dubbleringen också hos Budde förekommer i hedrande epitet. Här kan Budde ha haft flera förebilder: han kan ha varit väl bevandrad i svensk diplomstil, men han kan också ha känt till motsvarande tyska eller latinska uttryck.

Nikula (2007: 186) och Lamberg (2011: 99) konstaterar att Budde fick representera klostret i tvistefrågor och sköta rättsliga ärenden, vilket visar att han i klostret uppskattades högt. Om Budde verkligen hade något slags juridisk kompetens, är det inte konstigt att kansli- och lagspråkliga drag lyser igenom i hans översättningar. Å andra sidan måste formuleringar av denna art generellt ha varit så bekanta att de föga kan ge bevis för Buddes utbildning eller ännu mindre hans släktbakgrund. Att Budde haft en relativt bra utbildning och möjligen kommit från en förmögen familj får emellertid stöd här.

3.2.2 Likheter med GVB - Budde som förebild

Det har konstaterats att Budde mycket väl kan ha varit en språklig förebild för reformationsbiblarna, t.ex. gällande *Apokalypsen* (t.ex. Noreen 1942b: 42). Noreen (1944: 63) menar att Budde påverkat reformatörerna och via dem även nysvenskt skriftspråk.

Lindqvist (1928: 195f.; 198ff.; 204ff.) betonar att den anonyma översättningen av *Apokalypsen* som troligen gjorts av Budde i en mycket hög grad påverkat *Nya Testamentet* av år 1526. Lindqvist (1928: 211) menar att *Nya Testamentets* språk fått finländska inslag, eftersom dess förebilder genom Budde och Nådendal haft en anknytning till Finland. Neuman (1936: 34ff.) är emellertid av en helt annan åsikt än Lindqvist och anser sig inte alls kunna instämma i Lindqvists mening. Diskussionen är en del av en häftig debatt som fördes av Lindqvist och Neuman i en serie artiklar. Neumans kritik (t.ex. 1936: 34ff.) som riktas mot Lindqvist kan inte anses vara helt oberättigad.

Stähle (1970: 2f.) konstaterar att bara två av *Nya Testamentets* böcker oss veterligen blivit översatta till svenska före reformationstiden, nämligen *Apostlagärningarna* på 1380-talet och *Apokalypsen* mot 1400-talets slut⁴⁷. Stähle (1970: 3) konstaterar

⁴⁷ *Apostlagärningarna* och *Apokalypsen* är de enda böckerna ur *Nya Testamentet* som **i sin helhet** översatts till fornsvenska. Korta citat ur andra delar av *Nya*

att ”åtminstone den äldre av dem tycks ha varit föga känd utanför klostret”. Det förblir oklart om Stähle menar att den fornsvenska översättningen av *Apokalypsen* kan ha varit känd utanför klostret, också för dem som översatte reformationsbiblarna. Den tanken kan läsas mellan raderna, även om Stähle inte säger det rakt ut. Det är i varje fall klart att det fanns en medeltida tradition som reformatörerna kunde bygga på, en tradition som Budde var en del av.

I samband med latinska citat påträffas ibland i Buddes texter fraser av typen *det är så mycket* mellan det latinska citatet och dess svenska översättning eller förklaring. Ibland står det rentav *oppa swänsko*:

(3.65) Swa sigiendes Fac finem ludo quia lusisti satis vdo **Thet ær swa mykit** Vdo gør ændæ pa thin leek thy at tu hafuer noogh lenge leekt (Udo 148: 30–32).

(3.66) Tha sagdhe hærnan til hænna Ecce ego rosa sine spina natus multis spinis sum punctatus, **Thz är swa mykit** see iak föddis een roos wtan torn Oc wart togh stwnghin mz myklom thornom (Mechtild 91: 12–16).

(3.67) Domine jn vnione amoris quo te in laboribus exercere dignatus es et adhuc jn anima sine jntermissione operaris et nunc michi hoc opus iniunxisti tibi ad laudem pro vniveri[ta]tis vtilitate illud libenter facio Amen **Oppa swenzsko** O hærna ihesu christe, j thins kärlegx foreeningh, j hwilkom thu wilde thik jdhka j ydhkeliko ärffuodhe, och än nw wthan aatherwändo ärffwodar j hwario cristne siäl, oc nw mik offwirbödth, thetta ärffuodhe, thik til loff, och almännelika nyttelighet, gör jak thet ganzska gärna AmEn (Mechtild 279: 10–22).

(3.68) Domine ihesu christe, fili dei viui suscipe hanc oracionem, in amore tuo, superexcellenti, in quo omnia wlnera tui sanctissimi co[r]poris sustinuisti, et miserere mei, et omnibus peccatoribus, cunctisque fidelibus, tam uiuis, tamquam defunctis **oppa swänsko** O hærna ihesu christe, anama thænna böнена, j them aldra högxta kärlekenom, j huilkom thu tholde, oc anamadhe, all thin saar oppa thinom hälghasta likama, oc forbarma thik ower mik, oc allom syndarom, oc swa allom cristnom människiom, badhe liffuandis oc dödhom (Mechtild 333: 17–29).

testamentet, t.ex. evangelierna, påträffas emellertid på fornsvenska åtminstone i medeltida postillor, hos Birgitta och i Buddes texter.

Liknande fraser påträffas ofta i GVB⁴⁸:

(3.69) Golgatha, **thet är (om man thet vthtydher)** Hoffuudhskallaplatzen (Mark. 15:22).

(3.70) Emanuel, **thet är så mykit sagdt**, Gudh medh oss (Matt. 1:23).

(3.71) Och j niyonde tijman ropadhe Jesus medh högga röst, säyandes, Eli Eli, lama asabthani, **thet är vthtydt**, Min Gudh, min Gudh, Hwj haffuer tu offuergiffuit migh? (Mark. 15:34).

Något klart samband mellan Budde och GVB kan emellertid knappast slås fast, eftersom de latinska förebilderna är så uppenbara. Det sist nämnda bibelstället lyder i Vulgata:

(3.72) Et hora nona exclamavit Iesus voce magna, dicens: Heloi, Heloi, lama sabachthani: **quod est interpretatum**: Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me?

I motsvarande sammanhang har GVB dessutom andra formuleringar än de som finns hos Budde:

(3.73) Rabbi (thet betydher, Mestar) (Joh. 1: 38).

(3.74) Wij haffue funnit Messiam (thet betydher, then Smoorda) (Joh. 1: 41).

I bruket av ordet *så* har jag funnit likheter mellan GVB och Budde. Uttryck av följande typ är vanliga hos Budde:

(3.75) Engelen sagde Jaa bør tik swa (Tundalus 109: 42).

⁴⁸ Jag har jämfört Buddes skrifter med GVB som jag från andra sammanhang känner bättre än 1526 års översättning av NT. NT 1526 har i någon mån jämförts med Buddes texter redan tidigare (t.ex. Lindqvist 1928), medan jämförelser mellan Budde och GVB inte har gjorts.

(3.76) Ja kunna the swa (Guido 132: 20).

(3.77) sanneliga vare han swa (Guido 127: 30).

(3.78) Jaa ær swa (Guido 137: 14).

(3.79) Ja kan thet swa (Guido 142: 34).

Dessa påminner starkt om motsvarande uttryck i GVB:

(3.80) Tå sadhe the til honom, Ja, kunne wij så. (Mark. 10:39).

(3.81) J kallen migh mestare och Herra, och j säyen rett, Ty iagh är ock så (Joh. 13: 13).

De ovan anförda exemplen visar att det finns vissa likheter mellan Buddes texter och Gustaf Vasas Bibel. Exempelen bevisar emellertid inte att det föreligger ett direkt samband mellan Budde och GVB.

3.2.3 Det poetiska inslaget - rimmandet

En poetisk stämning kan skapas med slutrim och allitteration som Budde ibland använder sig av som ett stilmedel. Båda fenomenen tillägnas ett separat avsnitt nedan.

3.2.3.1 Allitteration

Allitteration eller uddrim (t.ex. *hals över huvud, hack i hæl*) är ett centralt stämningsskapande stilmedel i Buddes översättningar. Allitteration kan naturligtvis ibland uppstå av en slump, när ord som börjar på samma konsonant råkar förekomma i samma sammanhang, men de allitererande uttrycken torde oftast vara

skapade avsiktligt. Så kan man anta t.ex. därför att dessa uttryck ofta består av nästan synonyma ord som bara har en liten nyansskillnad och det andra ordet närmast kan betraktas som redundant. Många allittererande ordpar kan också förekomma mycket nära varandra och att alla ordparen skulle ha uppstått av en slump är omöjligt. Ibland kan allittererande uttryck bestå av flera än två ord, vilket gör slumpen ännu osannolikare. Att ordparen förekommer mycket nära varandra gör också att allitterationen i hög grad påverkar hela stämningen i texten.

Alliteration är naturligtvis ett vanligt fenomen också i övrig fornsvenska och i många andra språk och texttyper. Allitterationen kan emellertid betraktas som ett typiskt drag för Budde, för den förekommer ofta i så gott som alla texter som är översatta av Budde. Detta gäller både texter som säkert är översatta av honom (Bibeltexter, *Jöns Buddes bok*, *Mechtilds uppenbarelser*) och texter som är anonyma men som tillskrivits honom (t.ex. *Gudelige snilles väckare*). Samma allittererande uttryck kan förekomma i flera olika texter och det förekommer också flera varianter av samma eller nästan samma uttryck. Orden kan stå i en annan ordning eller det ena ordet kan vara ersatt av ett annat motsvarande ord med en viss nyansskillnad.

Allt detta illustreras nedan med exempel och kommenteras närmare. Allitterationen markeras med fet stil. Belägg som är ur Bibeltexterna Budde översatt har jag jämfört med texten i Vulgata för att ta reda på huruvida alliteration förekommer också i förlagan eller om det handlar om ett för den svenska texten typiskt fenomen. Motsvarande ställen i Vulgata ges i fotnoter. I fornnordisk och övrig forngermansk poesi kan även olika vokaler allitterera med varandra⁴⁹ (Sievers 1893: § 18.2). Detta slags alliteration behandlas inte här, eftersom materialet består av prosatexter, i vilka det ofta är svårt att avgöra huruvida det beror på en slump att ord som börjar på olika vokaler förekommer nära varandra eller om skribenten medvetet använt

⁴⁹ Sievers (1893: § 18.2) anför följande belägg utan att ange locus: **ar** vas **alda** þars **Ymir** bygði (Völuspá 3); **isig** ond **utfus** æðelinges fær (Beowulf 33); **avaron** **Israheles** eðiligiburdi (Heliand 65); **alte** anti frote dea **erhina** uuarun (Hildebrandslied 16).

allitteration (jfr Johannisson 1973: 402, i sht fotnot 2). Därför behandlar jag i huvudsak konsonantisk allitteration.

Låt oss börja med att se på belägg, där orden *blomster* och *blomma* förekommer. Dessa kan också ses som fall av *figura etymologica*, eftersom *blomster* är en avledning av verbet *blomas* (Hellquist 1922: s.v. *blomster*). Jag återkommer till *figura etymologica* och dess definition i ett särskilt avsnitt nedan.

(3.82) en **bloma** ällar **blomster** (Själens kloster 121: 22).

(3.83) **blomor** oc **blomster** (Gudelige snilles väckare 75: 6).

(3.84) j **blomom** Ok **blomstrom** (Lucidarius 66: 29).

Av exemplen 3.82–3.84 framgår att de allittererande orden oftast binds ihop antingen med ordet *eller* eller med ordet *och*. Det finns flera varianter av samma uttryck. I de redan anförda exemplen nämns *blomma* först, sedan *blomster*, i de följande fallen är ordningen den motsatta:

(3.85) **blomster** ok **blomor** (Lucidarius 66: 13; Gudelige snilles väckare 75: 3; Gudelige snilles väckare 146: 27).

(3.86) **blomster** äldher **blomo** (Gudelige snilles väckare 75: 20).

(3.87) mz **blomster** oc **blomom** (Gudelige snilles väckare 146: 30; Gudelige snilles väckare 374: 28).

Ett allittererande uttryck behöver inte bestå av två substantiv, utan det ena ordet kan vara ett verb eller uttrycket kan bestå av två verb:

(3.88) j **blomstrande** **blomom** (Gudelige snilles väckare 200: 14f.).

(3.89) **blomande** **blomstir** (Gudelige snilles väckare 282: 3).

(3.90) **blomstras** oc **blomas** (Gudelige snilles väckare 345: 29).

Dessutom kan två substantiv bindas ihop utan konjunktionerna *eller* och *och*:

(3.91) **blomsters blomom** (Gudeliga snilles väckare 345: 27f.).

Samma variation förekommer även vid andra uttryck:

(3.92) **breff oc budh** (Mach. 249: 23⁵⁰; Mach. 262: 3⁵¹).

(3.93) **budh och breff** (Mach. 252: 27⁵²; Mach. 273: 28⁵³; Karin 201: 6).

Även i detta fall skapas variation genom användning av orden i olika ordning. Som vi ser förekommer de flesta beläggen ganska nära varandra i samma text. Detta tyder på att variationen beror på ett medvetet val. Budde vill alltså skapa variation. Variation skapas också genom byte av någotdera ordet utan att innehållet nämnvärt förändras:

(3.94) **boo oc byggia** (Mach. 270: 6f.⁵⁴; Lucidarius 3: 6; Tundalus 118: 8).

(3.95) **boor ok bygger** (Karin 196: 26).

(3.96) **boo oc bliffwa** (Mach. 281: 6⁵⁵; Judith 155: 6⁵⁶; Mechtild 218: 26f.).

Några av de allittererande uttrycken (och deras varianter) är mycket rikligt belagda, t.ex. *see ok skodha*:

(3.97) **seer oc skodhar** (Mechtild 174: 26; Gudelige snilles väckare 84: 3f.; Gudelige snilles väckare 202: 11; Gudelige snilles väckare 220: 7).

(3.98) **see oc skodha** (Mechtild 210: 11; Tundalus 119: 10; Själens kloster 133: 4f.; Själens kloster 135: 25f.; Gudelige snilles väckare 35: 31; Gudelige

⁵⁰ et misit Demetrius ad Ionathan epistulam (I Mcc 10: 3).

⁵¹ et ad Spartas et ad alia loca misit epistulas (I Mcc 12: 2).

⁵² et misit Alexander ad Ptolomeum regem Aegypti legatos (I Mcc 10: 51).

⁵³ et misit rex Antiochus filius Demetrii epistulas (I Mcc 15: 1).

⁵⁴ et habitavit ibi ipse et qui cum eo erant (I Mcc 13: 53).

⁵⁵ ut enim cum ea habitaturus venit ad locum Antiochum et amici eius (II Mcc 1: 14).

⁵⁶ ut sicut placuerit tibi ita cum tuis omnibus converseris (Idt. 6: 18).

snilles väckare 36: 6; Gudeliga snilles väckare 47: 18; Gudeliga snilles väckare 96: 23; Gudeliga snilles väckare 102: 4; Gudeliga snilles väckare 138: 4; Gudeliga snilles väckare 138: 10; Gudeliga snilles väckare 139: 20; Gudeliga snilles väckare 218: 25; Gudeliga snilles väckare 281: 9; Gudeliga snilles väckare 304: 6; Gudeliga snilles väckare 338: 6; Gudeliga snilles väckare 340: 24).

(3.99) *skodhar oc seer* (Om klosterlefverne 13: 7).

(3.100) *seen oc skudhin* (Gudeliga snilles väckare 42: 5; Gudeliga snilles väckare 91: 22).

(3.101) *at thu see oc skadhi, huru...* (Gudeliga snilles väckare 138: 29f.).

(3.102) *seet oc skodhat* (Gudeliga snilles väckare 214: 9).

(3.103) *jak saa oc skodadhe* (Gudeliga snilles väckare 215: 21).

(3.104) *skoda ällir see* (Gudeliga snilles väckare 218: 1f.).

(3.105) *sees ällir skodhas* (Gudeliga snilles väckare 275: 20f.).

(3.106) *see ällir skodha* (Gudeliga snilles väckare 282: 5f.).

Som framgår av exemplen skapar Budde variation genom att använda orden i olika ordning och genom att binda ihop dem med olika konjunktioner. Exemplet visar också att uttrycket *see ok skodha* är mycket vanligt, även om de två orden står semantiskt sett så nära varandra att ungefär samma innehåll oberoende av kontexten kunde ha uttryckts med ett enda verb.

Alliteration kan i vissa fall förekomma tillsammans med andra stilmedel i Buddes texter:

(3.107) *thz är mykyt oc märkeliket* (Undervisning för skriftefäder 157: 2f.).

Detta exempel torde kunna tolkas som *hendiadyoin*: *det är mycket och märkligt = det är mycket märkligt*. Eftersom allitererande ord ofta binds samman med ordet *och* som också behövs för att bilda *hendiadyoin*, är alliteration och *hendiadyoin* här

fast sammanbundna med varandra som fenomen. *Hendiadyoin* behandlas mera ingående i avsnitt 3.2.5 nedan och definieras där.

I det följande exemplet förekommer också två stilistiska medel:

(3.108) i dyrom oc **k**lenom **k**lädhom **k**lädda (Gudeliga snilles väckare 80: 18).

Uttrycket *i klädhom klädda* är *figura etymologica* som naturligtvis allitererar men även attributet *klen* allitererar.

Det vanligaste i Buddes skrifter är att det allitererande uttrycket består av två ord som är av samma ordklass, i synnerhet två substantiv eller två verb. Jag anför nedan exempel på uttryck med två substantiv och visar så många belägg som möjligt:

(3.109) mz halffua större **b**uller oc **b**älle (Mach. 246: 28⁵⁷).

(3.110) j sorgh oc **s**ukkan (Mach. 246: 32 – 247: 1⁵⁸).

(3.111) mz späkt oc **s**ämio (Mach. 249: 9⁵⁹).

(3.112) **h**ertogh oc **h**erra (Mach. 253: 30⁶⁰).

(3.113) til **h**ärtoga oc **h**øffdinga (Mach. 260: 24⁶¹; Mach. 270: 10⁶²).

(3.114) om fredh oc **f**rämio (Mach. 261: 1⁶³).

(3.115) mz fridh oc **f**elighet (Mach. 262: 8⁶⁴).

(3.116) **g**raffwor ällir **g**riffter (Mach. 268: 6⁶⁵).

⁵⁷ et fratres eius obviam illis cum tympanis et musicis et armis multis (I Mcc 9: 39).

⁵⁸ et conversae sunt nuptiae in luctum (I Mcc 9: 41).

⁵⁹ et conversus abiit in terram suam (I Mcc 9: 72).

⁶⁰ et posuit eum ducem et participem principatus (I Mcc 10: 65).

⁶¹ et Simonem fratrem eius constituit ducem (I Mcc 11: 59).

⁶² et posuit eum ducem (I Mcc 13: 54).

⁶³ et rogaverunt Gazenses Ionathan (I Mcc 11: 62).

⁶⁴ cum pace (I Mcc 12: 4).

⁶⁵ hoc est sepulchrum quod fecit in Modin (I Mcc 13: 30).

- (3.117) fridh oc fõrsonan (Mach. 269: 16⁶⁶).
- (3.118) lampor oc lyktor (Mach. 280: 19⁶⁷).
- (3.119) skam oc skadha (Mach. 293: 17⁶⁸; Mach. 294: 12f.⁶⁹; Mach. 320: 19⁷⁰; Udo 149: 24; Lucidarius 49: 30; Gudeliga snilles väckare 54: 16).
- (3.120) gørande han til en hærtoga oc hõffwidzman (Mach. 321: 2f.⁷¹).
- (3.121) ey skiöld ey swärdh (Judith 151: 29⁷²).
- (3.122) ...til rooff vndher swärdh oc skøfflingh (Judith 152: 3⁷³).
- (3.123) hallandis vaardh oc waku (Judith 155: 27f.⁷⁴).
- (3.124) liws oc lyktor (Judith 168: 13⁷⁵).
- (3.125) giordho storth bullir oc bangh (Judith 170: 27⁷⁶).
- (3.126) mz swärdhom ok stangom (Mechtild 66: 11f.).
- (3.127) hwat smittho äller saar (Mechtild 81: 6).
- (3.128) aff allom minom plaghom pinom ok ärrffwodhe (Mechtild 84: 29f.).
- (3.129) eth brinnande skot ällir spiwt (Mechtild 103: 21f.).
- (3.130) sken ällir straala (Mechtild 110: 10f.; Mechtild 110: 12).
- (3.131) knöpom ällir knwthom (Mechtild 150: 13).
- (3.132) manga plagher oc pinor (Mechtild 155: 24).
- (3.133) both, ällar bättring (Själens kloster 116: 13; Gudeliga snilles väckare 187: 21).

⁶⁶ et clamaverunt voce magna postulantes a Simone dextras sibi dari (I Mcc 13: 45).

⁶⁷ et accendimus lucernas (II Mcc 1: 8).

⁶⁸ finem vero insidiarum suarum confusione cepit (II Mcc 5: 7).

⁶⁹ etiam hic statim adveniens flagellatus et repulsus utique fuisset ab audacia (II Mcc 5: 18).

⁷⁰ sed fugabatur inpingebat minuebatur (II Mcc 13: 19).

⁷¹ et fecit eum ab Ptolomaide usque Gerrenos ducem et principem (II Mcc 13: 24).

⁷² ubique ingressi sunt sine arcu et sagitta et absque scuta et gladio (Idt 5: 16).

⁷³ dati sunt in praedam et in gladium et in obprobrium (Idt 5: 18).

⁷⁴ et erant custodientes ea tota die et nocte (Idt 7: 5).

⁷⁵ et accendentes luminaria (Idt 13: 16).

⁷⁶ perstrepentes (Idt 14: 9).

- (3.134) nakra **plagor** oc **plikther** (Själens kloster 116: 31).
- (3.135) **frw** ällar **förstinna** (Själens kloster 118: 26; Gudelige snilles väckare 55: 14f.).
- (3.136) **wndher** skuldh oc **skat** (Själens kloster 118: 27).
- (3.137) **boot** ok **bædringh** (Lucidarius 47: 24; Bernhard 162: 21; Om klosterlefverne 4: 10f.; Gudelige snilles väckare 147: 17; Gudelige snilles väckare 187: 31f.; Gudelige snilles väckare 380: 7).
- (3.138) medh **thørnom** ok **thistelom** (Lucidarius 66: 15f.).
- (3.139) **fru** ok **forstynna** (Udo 150: 42).
- (3.140) **kæthe** eller **kootheet** (Bernhard 164: 41f.).
- (3.141) **kwffwol** ällar **kappa** (Om klosterlefverne 14: 5).
- (3.142) **aff** allom **vaada** oc **wandha** (De arte 276: 16f.).
- (3.143) **mz** **blodh** oc **blanat** (Gudelige snilles väckare 35: 26).
- (3.144) **mz** **mino** **blodhe** oc **blanadh** (Gudelige snilles väckare 39: 19f.).
- (3.145) **herra** oc **höffdinga** (Gudelige snilles väckare 67: 24f.).
- (3.146) **konungxsens** **hogh** oc **hiärta** (Gudelige snilles väckare 68: 8f.).
- (3.147) i **thinom** **wilia** oc **waldhe** (Gudelige snilles väckare 69: 16f.).
- (3.148) **konst** oc **klokskaper** (Gudelige snilles väckare 81: 1).
- (3.149) **frälse** oc **frihet** (Gudelige snilles väckare 84: 14f.).
- (3.150) **fiärkan** oc **franwaru** (Gudelige snilles väckare 97: 18f.).
- (3.151) **krankdom** oc **klenhet** (Gudelige snilles väckare 108: 29).
- (3.152) **bly** oc **brännesteen** (Gudelige snilles väckare 126: 30f.).
- (3.153) **fran** christi **sköte** oc **stole** (Gudelige snilles väckare 147: 14).
- (3.154) **at** bära **kwffel** oc **kappo** (Gudelige snilles väckare 51: 22).
- (3.155) **mz** **tysto** oc **mz thulumoth** (Gudelige snilles väckare 156: 20).

(3.156) **bandh** oc **boyor** (Gudelige snilles väckare 166: 4; Gudelige snilles väckare 339: 11).

(3.157) **gudz wilia** oc **walle** (Gudelige snilles väckare 170: 2).

(3.158) **hanog** oc **heleuagh**⁷⁷ (Gudelige snilles väckare 179: 14).

(3.159) **nakra linan** äller **lättilse** (Gudelige snilles väckare 195: 11).

(3.160) **hiälp** oc **hugnadh** (Gudelige snilles väckare 195: 26).

(3.161) **skam** oc **stiwghet** (Gudelige snilles väckare 207: 12).

(3.162) **hugh** oc **hiärta** (Gudelige snilles väckare 217: 11; Gudelige snilles väckare 358: 18f.).

(3.163) **limi** oc **lidhamot** (Gudelige snilles väckare 250: 15; Gudelige snilles väckare 274: 30).

(3.164) **mwl** oc **madkir** (Gudelige snilles väckare 331: 22).

(3.165) **kraakor** oc **korpa** (Gudelige snilles väckare 338: 17f.).

(3.166) **mz formanzens witu** oc **wilia** (Undervisning för skriftefäder 153: 32).

(3.167) **conuentzens bestandh** oc **bästa** (Undervisning för skriftefäder 162: 24f.).

(3.168) **styrk** oc **starkhet** (Gudelige snilles väckare 338: 15).

(3.169) **blos** oc **brändaghi** (Gudelige snilles väckare 345: 30f.).

Allittererande uttryck som består av två verb är också vanliga, men kanske något sällsyntare än de som består av substantiv:

(3.170) **the skinnado** oc **skøfflado** (Mach. 246: 31⁷⁸).

(3.171) **rätta** oc **regera** (Mach. 249: 13⁷⁹).

(3.172) **klagha** oc **kära** (Mach. 253: 18⁸⁰).

⁷⁷ Det står i editionen *helenagh*, vilket utan tvivel är *lapsus calami*.

⁷⁸ et acceperunt omnia spolia eorum (I Mcc 9: 40).

⁷⁹ et coepit Ionathas ibi iudicare populum (I Mcc 9: 73).

⁸⁰ viri iniqui interpellantes adversus eum (I Mcc 10: 61).

- (3.173) **h**älga oc **h**edhra (Mach. 309: 20⁸¹).
- (3.174) **sk**øfflado oc **sk**iffto **sin j** mällan (Judith 172: 14⁸²).
- (3.175) **b**öthes oc **b**ätres (Mechtild 109: 23f.).
- (3.176) **w**andra oc **w**istas (Mechtild 119: 1).
- (3.177) **s**nakka oc **s**amtala (Mechtild 252: 2).
- (3.178) **G**ør ok **g**iff ræthæn doom (Udo 150: 29f.).
- (3.179) **d**iit ok **d**rukkit (Karin 200: 31f.).
- (3.180) **s**okka oc **s**öria (Om klosterlefverne 19: 9).
- (3.181) alle som **g**aa ällar **g**öra amoth ällar ower thz bodhet (Undervisning för skriftefäder 155: 28f.).
- (3.182) **cl**agha oc **k**ära oppa andra (Undervisning för skriftefäder 160: 28).
- (3.183) **s**argar ällar **sl**aar (Undervisning för skriftefäder 165: 20).
- (3.184) **b**ötha oc **b**ätra (Gudelige snilles väckare 4: 18; Gudelige snilles väckare 334: 13).
- (3.185) som **t**roo oc **t**rösta a honom (Gudelige snilles väckare 69: 23).
- (3.186) **s**prwngo oc **sk**rikkadho (Gudelige snilles väckare 74: 14f.).
- (3.187) **r**öffuat oc **r**änth (Gudelige snilles väckare 125: 29).
- (3.188) iak skulle **n**ytia oc **n**ywta mith ärwodhe (Gudelige snilles väckare 162: 14f.).
- (3.189) **b**östa oc **b**wnka (Gudelige snilles väckare 185: 31).
- (3.190) **s**wara oc **s**ighia (Gudelige snilles väckare 254: 8).
- (3.191) **ba**atha ällir **b**ättras (Gudelige snilles väckare 298: 17f.).
- (3.192) **t**roo oc **t**rösta (Gudelige snilles väckare 321: 25).
- (3.193) **f**rias oc **f**rälsas (Gudelige snilles väckare 325: 6f.).

⁸¹ omnibus annis agere dies istos (II Mcc 10: 8).

⁸² et praedam quam fugientes Assyrii reliquerant abstulerunt (Idt 15: 7).

- (3.194) **sukkade** oc **sagde** (Gudeliga snilles väckare 336: 9).
- (3.195) **sokkar** oc **sigher** (Gudeliga snilles väckare 343: 20f.).
- (3.196) **skadhas** ällir **skämmis**⁸³ (Gudeliga snilles väckare 349: 24f.).
- (3.197) **lekte**⁸⁴ oc **lärde** (Gudeliga snilles väckare 371: 1).
- (3.198) **badh** oc **beddis** (Gudeliga snilles väckare 371: 10f.).
- (3.199) **bøøth** ok **bætrædh** (Guido 142: 43).
- (3.200) **friit** oc **frälst** (Om klosterlefverne 14: 20).

Det är betydligt ovanligare att det allittererande uttrycket består av två adjektiv, men även dessa fall förekommer:

- (3.201) **ødhmyuka** oc **øma** (Mach. 271: 17f.⁸⁵).
- (3.202) **fanyt** oc **fafängt** (Mach. 318: 18⁸⁶).
- (3.203) en **hælgher** oc **helsambir** sidher (Mach. 318: 22⁸⁷).
- (3.204) **allaledhis** **fräls** oc **frii** (Mechtild 123: 14).
- (3.205) **milder** ok **miscunsamer** (Albert 181: 23f.).
- (3.206) **blaa** oc **blodogher** (Gudeliga snilles väckare 5: 32).
- (3.207) **hälga** oc **höffuiska** (Gudeliga snilles väckare 59: 23f.).
- (3.208) **hether** oc **hastogher** (Gudeliga snilles väckare 89: 21).
- (3.209) **goth** oc **gangliket** (Gudeliga snilles väckare 108: 22).
- (3.210) **strankt** ällir **styggelikit** (Gudeliga snilles väckare 205: 25).
- (3.211) **blaan** oc **blodoghan** (Gudeliga snilles väckare 217: 17f.).

⁸³ Det står i editionen: ”skadha sällir [sic!] skämmis”, vilket är ett tryckfel.

⁸⁴ Id est lekmän.

⁸⁵ et confirmavit omnes humiles populi sui (I Mcc 14: 14).

⁸⁶ superfluum videretur et vanum orare pro mortuis (II Mcc 12: 44).

⁸⁷ sancta ergo et salubris cogitatio pro defunctis exorare (II Mcc 12: 46).

- (3.212) **bleeka** oc **blodogha** (Gudeliga snilles väckare 218: 26).
- (3.213) **blaa** oc **blodogha** (Gudeliga snilles väckare 218: 27f.).
- (3.214) **hälogt** oc **hedherlikit** (Gudeliga snilles väckare 284: 24).
- (3.215) **mwlēn** ällir **mörkir** (Gudeliga snilles väckare 288: 14).
- (3.216) **eth rent** oc **rolikit** samwit (Gudeliga snilles väckare 317: 9).
- (3.217) **starkt** oc **stadugt** (Gudeliga snilles väckare 347: 19).
- (3.218) **mz hälgasta** oc **höffwitzskasta** (Gudeliga snilles väckare 378: 18f.).
- (3.219) **ffria** oc **frälsa** (Gudeliga snilles väckare 257: 23f.).

I de följande exemplen allittererar två adverb:

- (3.220) **hastelika** oc **heetelika** (Gudeliga snilles väckare 262: 32).
- (3.221) **lenteliga** ok **longsamliga** (Tundalus 120: 42f.).

Det finns även sådana fall där de allittererande orden är flera än två:

- (3.222) **rikedomana roosan** oc **rwsan** (Gudeliga snilles väckare 236: 14).
- (3.223) **j we** oc **veningx wisor** (Mach. 247: 1⁸⁸).
- (3.224) **badhe mz blidom** oc **byssom** (Mach. 248: 21⁸⁹).
- (3.225) **then daghen skulle høgtidhas** oc **hälgher hallas** (Mach. 270: 3f.⁹⁰).
- (3.226) **oc thy stadfästo the endräkteliga then daghen hælghan haldhas** oc **høgtidelighan** (Mach. 328: 13f.⁹¹).
- (3.227) **siw skinande skiolda** (Mechtild 105: 1f.).
- (3.228) **tänker talar ällir thol** (Mechtild 115: 22f.).

⁸⁸ et vox musicorum ipsorum in lamentum (I Mcc 9: 41).

⁸⁹ et obpugnabit eam dies multos et fecit machinas (I Mcc 9: 64).

⁹⁰ et constituit ut omnibus annis agerentur dies hii cum laetitia (I Mcc 13: 52).

⁹¹ itaque omnes communi consilio decreverunt nullo modo diem istum absque celebritate praeterire habere autem celebritatem tertiadecima die mensis adar quod dicitur voce syriaci pridie Mardochei die (II Mcc 15: 36–37).

(3.229) äru stwndhom stadde j storom syndom (Mechtild 156: 10f.).

(3.230) **mvldh** ok **matka mather** (Bernhard 165: 13f.).

(3.231) Æn tha the **henne hafde helsat** ok **hugsualat** (Karin 209: 10).

(3.232) **fiänskap ällir falskhet at frokta** (Mach. 315: 4f.⁹²).

I vissa fall förekommer flera allittererande uttryck i kombination med varandra:

(3.233) mz draghnom oc skinandom swärdom **glimbrande gläffwiom** (Mach. 293: 2f.⁹³).

(3.234) Tha syntes oc hänne swasom tw **trä ware wäxt aa wars härra fotom** mz wnderlike grönsko oc fruktsamlighet **fulle mz fåghersta frukt** (Mechtild 116: 6–8).

(3.235) allan **sargadhan synderslitnan, blaen oc blodoghan** mz sino eghno **blode besprengdan** (Gudeliga snilles väckare 219: 26–28).

Belägg på uttryck som består av ord som är av olika ordklasser förekommer också:

(3.236) mz **falskom fwndom** (Mach. 294: 30⁹⁴).

(3.237) medh **knwtogom knoplom** (Julianus & Basilissa 78: 7).

(3.238) **hugnelika hugswalande** (Gudeliga snilles väckare 215: 12).

(3.239) **sötasta sang** (Gudeliga snilles väckare 327: 18).

(3.240) **lustelikasta leeka** (Gudeliga snilles väckare 327: 19f.).

(3.241) **brännande blos** (Gudeliga snilles väckare 345: 6).

(3.242) **brinnande blose** (Gudeliga snilles väckare 345: 22).

(3.243) then **sötasta sömpnen** (Gudeliga snilles väckare 378: 15).

⁹² quasi nullis inimicitii inter eos subiacentibus (II Mcc 12: 3).

⁹³ et galeatorum multitudinem gladiis destictis et telorum iactus et aureorum armorum splendorem (II Mcc 5: 3).

⁹⁴ qui cum venisset Hierosolymam pacem simulans (II Mcc 5: 25).

(3.244) otalika **mykyn** och **mangh** ledh dywr⁹⁵ (*Gudelige snilles væckare* 59: 18f.).

Av exemplen framgår att de allittererande orden ofta står nära varandra semantiskt sett. Det andra ordet ger en viss betydelsenysans, men medför egentligen föga information. Funktionen är alltså närmast stilistisk. Av exemplen framgår också att konstruktionen ofta består av två substantiv, men även två verb eller ett huvudord jämte attribut är möjliga.

Av exemplen framgår även att samma allittererande uttryck i flera fall förekommer många gånger och dessutom i olika texter. Därtill framgår det att det även förekommer sådana allittererande uttryck som inte är identiska med varandra men uppvisar stora likheter sinsemellan. Många av uttrycken verkar vara stående uttryck som inte har behövt bildas särdeles kreativt.

Påfallande många av beläggen på allittererande uttryck är ur *Gudelige snilles væckare*. Detta beror inte på att denna text skulle ha excerperats noggrannare än de övriga. Förklaringen är åtminstone delvis att texten är mycket omfattande, 380 sidor i editionen vilket utgör mera än en fjärdedel av hela materialet. Således är det naturligt att många belägg råkar förekomma i denna skrift. Man kan emellertid säga att tendensen att allitterera verkar vara något starkare i *Gudelige snilles væckare* än i de övriga texterna i materialet. Det är en annan sak vilka slutsatser som därav kan dras. Att detta skulle tala mot att översättaren är Budde anser jag vara för mycket sagt. Observera att många av de anförda allittererande uttrycken är sådana som förekommer både i *Gudelige snilles væckare* och i andra texter i materialet. Dessa är ännu fler om vi räknar med varianter av samma uttryck som inte är helt identiska med varandra, men uppvisar mycket stora likheter med varandra.

De belägg som är ur Bibeltexterna har jag jämfört med de motsvarande ställena i Vulgata. Jämförelsen visar att de allittererande uttrycken nästan aldrig har förebilder i den latinska texten. Bara ett exempel förekommer där även latinet har

⁹⁵ Uttrycket kan kanske tolkas som *hendiadyoin*: 'otaliga och många' = 'väldigt många vedervärdiga djur'.

alliteration (*sancta ergo et salubris* : *hǫlgher oc hellsambir*). I de allra flesta fallen har latinet inte ett ordpar av två ord som semantiskt kompletterar varandra, utan ett enda ord. Därför kan man konstatera att de allitererande ordparen är ett fenomen som hör bara till den svenska översättningen. Att allitererande uttryck är så vanliga gör att den svenska texten stilistiskt sett på ett avgörande sätt skiljer sig från förlagan. Övriga texter än Bibeltexter har inte jämförts med den latinska texten, eftersom de latinska versionerna är svårtillgängliga eller okända, men vi torde kunna anta att samma förhållande gäller även vid dem.

Beläggen på alliteration illustrerar även stilistiska likheter med landskapslagarnas kärnfulla språk där alliterationen ofta förekommer, jfr:

(3.245) Siþæn skal han dömæ til **h**ogs ok til **h**angæ, til **d**raps ok til **d**öpæ, til torfs ok til **t**æru (VgL I, þiuvæ bolcær 3).

(3.246) Hittir sit inni undir **l**as ok **l**ykki, ær þæt **h**ult **h**almi, þa... (VgL I, þiuvæ bolcær 5).

Vid jämförelser av denna typ bör man emellertid hålla i minnet att alliterationen i landskapslagarna kan vara mnemotekniskt betingad och härstamma från den muntliga traditionen under den förlitterära tiden. Trots detta är likheten iögonenfallande, eftersom den latinska förlagan i regel inte har alliteration eller några andra stilistiska egendomligheter i de motsvarande passusarna utan representerar neutral religiös prosa.

Som Holm (1967: 47) påpekar är alliterationen mycket typiskt för fornnordisk vers, eddadikter, svenska runstrofer och fornsvenska lagar, men å andra sidan också för kontinental medeltidslitteratur och latinska texter. Därför är det ytterst svårt att avgöra var man kan se inhemska anor eller latinskt eller annat främmande inflytande. Även om de enskilda beläggen tydligen inte har förebilder i den latinska texten, har alliteration som ett fenomen säkerligen förebilder (också) i latinet.

3.2.3.2 Slutrim

Poetisk stämning skapas på olika sätt i Buddes texter. Ett av dessa är slutrimmet.

I texten om Udo finns flera exempel på ordlekar som är tagna från den latinska texten. Dessa förekommer mycket nära varandra och skapar stämning på ett effektivt sätt.

(3.247) Huat ær ey thenne vdo som j gaar flengdes som een **asinus** Ok j dagh ær han største **philosophus** (Udo 148: 6f.).

(3.248) Fac finem **ludo** quia lusisti satis **vdo**⁹⁶ (Udo 148: 30).

(3.249) epterfølgendes korpanna røst Som ropa **Craas Craas Craas**, morghon morgon morgon, scal jak mik bætræ (Udo 149: 7–9).

Budde har tydligen velat bevara latinet i texten för att få med ordlekarna och den lättare stämning som skapas av dem. Stämningen bildar en intressant kontrast med det allvarliga innehållet i denna moralitet. Budde verkar alltså ha haft sinne för stämningar och en vilja att förmedla dem till sina läsare.

Lusisti satis vdo är även annars ett intressant exempel. Det uppvisar nämligen en påfallande likhet med en passus hos Horatius:

(3.250) *Lusisti satis, edisti satis atque bibisti // tempus abire tibi est*⁹⁷ (Hor. *Epist.* 2, 2, 214f.).

I texten om Udo är kontexten visserligen annorlunda än i Horatii dikt. Udo bryter nämligen mot sjätte budet. Det kan ändå hända att den latinska formuleringen är ett slags modifikation av Horatii rader.

⁹⁶ 'Sluta leken, ty du har lekt tillräckligt mycket, Udo!' (min översättning).

⁹⁷ 'Du har lekt, ätit och druckit tillräckligt mycket, nu är det dags att avlägsna dig' (min översättning).

I detta sammanhang bör även följande belägg med rim observeras, ty dessa måste vara ett eget rimmande av Budde som inte är taget ur någon tidigare källa:

(3.251) Velys tik Tu gwidonis **siell**
 bidh fore allom tik viliæ **vææll**
 At the effter liffsens **ændhæ**
 Maghe medh tik j hymmerike **lændæ**
 Thettæ screff broder jønes **ræk**
 Æn tha at scrifften ær allom **othæk**
 Anno dominj Mcdxcprimo facta sunt **hec**⁹⁸ (Guido 143: 25–32).

(3.252) Frater johannes **ræk**
 male scripsit **hec**⁹⁹ (Tundalus 121: 25).

(3.253) budde **ræk**
 scripsit **hec**
 Anno Christi 1491o¹⁰⁰ (Bernhard 177: 36).

Exemplen ovan illustrerar Buddes intresse för diktning och även hans sinne för humor. De rimmande uttrycken är emellertid ibland av en sådan art att det är naturligare att behandla dem som bevingade ord, vilket jag skall göra i följande avsnitt.

3.2.4 Bevingade ord och hänvisningar till antikens mytologi

Det finns olika slags uttryck och vändningar i materialet som kan betraktas som bevingade ord. Många av dessa är ordspråk och anekdoter som härstammar från Bibeln eller den hedniska antiken och fortfarande är välkända. I vissa fall

⁹⁸ 'Dessa gjordes år 1491' (min översättning).

⁹⁹ 'Broder Johannes Ræk skrev dessa dåligt' (min översättning).

¹⁰⁰ 'Budde Ræk skrev dessa år 1491' (min översättning).

förekommer det också ordpar som rimmar eller annars är stående uttryck. Dessa berättar om den kultur och de traditioner Budde kände till och kan därmed indirekt berätta om hans utbildning.

Verben *bita* och *slita* förekommer ofta tillsammans. Orden påträffas som par även i andra fornsvenska texter (Söderwall: s.v. *bita*), t.ex. *siax galne hunda komo ok bitu ok slitu han tel döpa* (Bu 137; Bu 205). Galna hundar nämns i sammanhanget även i andra fall (exempel 3.256).

(3.254) **bithu the oc slitw** hälffwittes iordh mz theras tannom (Gudeliga Snilles väckare 127: 13f.)

(3.255) the wsle **bitha oc sönderslita** sina eygna twngor (Gudeliga Snilles väckare 129: 1f.)

(3.256) Ther **bithw ok slitw** henne dieflænæ Somlige swa som galna hunda (Tundalus 104: 18f.)

(3.257) medh theres huassastom ok brinnande järn næffwom **bithu ok slitu** the vsla croppana som thøm fødde (Tundalus 108: 27f.).

(3.258) verdogt ær at ther thøm æuerdeliga **slite ok bithe** heluitis orma ok styggeste dywr ok matka (Lucidarius 55: 10f.).

Ganska ofta kombineras även verben *riva* och *slita*:

(3.259) medh synom järn kloom **riffw the ok slitw** theres vslasta ok swarsta kynner (Tundalus 100: 36f.).

(3.260) Huarfore ok the aff största harm ok jlsko jnbørdes sin j mellan **riffw ok slitu** huar annan (Tundalus 102: 1f.).

(3.261) **reeff ok sleet** siin eigen¹⁰¹ kinbeen (Tundalus 104: 26).

(3.262) medh hulkom the **riffw ok slitu** the vsla lymana (Tundalus 108: 35f.).

¹⁰¹ Ett spirantiskt *g* har framför ett trycksvagt *i* övergått till *j* (Ahlbäck 1952: 84).

Galna hundar förekommer också i många andra sammanhang hos Budde, inte minst i helvetesbeskrivningar:

(3.263) Toch scal tu ynnan tessæ pynona æn see ena større pyno Thy at **galna hundha** bidha effter tik (Tundalus 107: 11f.).

(3.264) alle hwässä sina twngchor mothe hanom som orma oc swa som **galne hwndha** iäggha oc skälla öma haara (Gudeliga snilles väckare 119: 8–10).

(3.265) **galne hunda** mothe mik göddo (Gudeliga snilles väckare 162: 32 – 163: 1).

Uttrycket *gråt och tandagnisslan* kommer från Bibeln, jfr *Ther skal wara grååt och tandagnislan* (GVB, Matt. 13: 42); *Och ther skal wara grååt och tandagnislan* (GVB, Luk. 13: 28). Även detta uttryck hör ofta till helvetesbeskrivningar och förekommer även annars flera gånger i materialet, ibland så att man nämner bara tandagnisslan utan gråt:

(3.266) O **tannanna hardasta gnistlan** (Gudeliga Snilles väckare 132: 2).

(3.267) **thannanna gnizslan** (Tundalus 104, 23; Tundalus 107: 20; Guido 130: 9; Sjärens kloster 96: 22).

(3.268) æuerdeligin **grater oc thanna gnizlan** (Lucidarius 54: 12f.).

(3.269) Tha cringomsta ok dieflænæ **medh gnizslande thannom** (Bernhard 163: 3).

(3.270) **graater sukkan ok thanna gnizslan** (Bernhard 167: 22).

(3.271) saman bithu oc **gnizladho sina tänder** (Mechtild 212: 28f.).

Utöver ordparet *bita och slita* påträffas även andra ordpar som är rimmande:

(3.272) Item om hon haffwer **currat ällar mwrrat** om dryk, maat ällar klädhe (Undervisning för skriftefäder 161: 26–28).

(3.273) oc affwundas mothe henne mz **kor oc mor** (Undervisning för skriftefäder 162: 4).

Många ordspråk och bevingade ord i Buddes texter som fortfarande används kommer egentligen från Bibeln. Ett bra exempel på detta är uttrycket *en ulv i fårakläder*. Redan i den äldre nysvenskan används ordet *ulv* i sammanhanget (jfr SAOB: s.v. *fårakläder*), men den fornsvenska formuleringen har oftast ordet *varg* i stället. Uttrycket kommer från Bibeln, jfr *Wachter idher för the falska Propheter, som komma til idher j fåraklädher, men inwertes äro the glupande vlffuar* (GVB, Matt. 7: 15) eller enligt Vulgata: *Attendite a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces*. Uttrycket heter på tyska *Wolf im Schafspelz* eller *Wolf in Schafskleidern* och anges i tyska ordböcker (Grimm 1960: s.v. *Wolf*; Röhrich 1973: s.v. *Wolf*) härstamma från det nämnda stället i Bibeln. Röhrich (anfört ställe) påpekar dock att ungefär samma tanke finns hos romarna i formen *lupus/ vulpes pilum mutat, non mores*. Uttrycket påträffas hos Suetonius:

(3.274) *proclamaverit vulpem pilum mutare, non mores*¹⁰² (Suet. *Vesp.* 16).

Exempel på uttrycket *en ulv i fårakläder* ur materialet:

(3.275) *wargher wndher fara klädhe* (Om klosterlefverne 7: 11).

(3.276) *Glwpandhe wargher wndher fara klädhom* (Om klosterlefverne 14: 1f.).

(3.277) *Swa skylis warghin wndir faara klädebonat, Swa skrymptar sik wärste wlffwin j lambsins liknilsom* (Gudeliga snilles väckare 355: 14–16).

Det förekommer också olika varianter av liknelsen, jfr:

(3.278) *False oc skrymptelike renliffuis människior bäggia kyöns, huilke wndher faara klädhabonat haffdo skrymptat leona hiärta oc swina liffuerne* (Gudeliga snilles väckare 126: 3–6).

¹⁰² 'Han ropade att räven byter hår men inte sina vanor' (min översättning).

Ett annat uttryck som fortfarande används är *en blind leder en blind* som också kommer från Bibeln, Matt. 15: 14¹⁰³.

(3.279) oc swa ledher blindher blindhan, ther til the badhe falla (Om klosterlefverne 15: 4f.).

Samma tanke finns något annorlunda formulerad i *Lucidarius*:

(3.280) swa mange blindhe som følgia tolka blindha ledhare the falla ok medh thøm j syndenna groper (Lucidarius 28: 41f.).

I ditt anletes svett skall du äta ditt bröd är likaså en fortfarande känd vändning. Den kommer från Gamla Testamentet, 1. Mos. 3: 19¹⁰⁴.

(3.281) i sith änletes sweth aat sith brödh (Om klosterlefverne 26: 3f.).

Det sägs ibland fortfarande att människan inte skall leva allenast av bröd. Detta förekommer både i *Nya Testamentet*¹⁰⁵ och *Gamla Testamentet*¹⁰⁶. Observera att både den fornsvenska versionen och GVB har *vid bröd*.

(3.282) Ey liffwer mannen widh ensampna brödhit, wtan widher hwart thz ordh som wtgaar aff gudz mwnne (Själens kloster 89: 16–18).

Ytterligare ett uttryck från Bibeln¹⁰⁷ i Buddes texter är *den som söker han finner*:

¹⁰³ Vulgata: Caeci sunt duces caecorum. Caecus autem si caeco ducatum praestet, ambo in foveam cadunt. GVB: Läter wara them, the äro blinde och blindas ledhare. Hwar nu en blinder ledher en blindan, så falla the bådhe j gropena.

¹⁰⁴ Vulgata: in sudore vultus tui vesceris pane donec revertaris in terram de qua sumptus es quia pulvis es et in pulverem reverteris (Gen. 3: 19).

¹⁰⁵ Vulgata: Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei (Matt. 4: 4). GVB: Menniskian leffuer icke allenast widh brödh, vthan aff huart och itt ord, som går vthaff Gudz munn (Matt. 4: 4).

¹⁰⁶ Vulgata: adflixit te penuria et dedit tibi cibum manna quem ignorabas tu et patres tui ut ostenderet tibi quod non in solo pane vivat homo sed in omni verbo quod egreditur ex ore Domini (Deut. 8: 3).

(3.283) hwar en som bedhis han¹⁰⁸ faar oc hwar en som söker han findher, oc them oplatzt dören som bösta (Gudelige snilles väckare 110: 20–22).

Samma ställe citeras i *Sjärens kloster*:

(3.284) bedhens oc idher skal giffwas thz i bedhens (Sjärens kloster 64: 17f.).

Uttrycket *i min faders hus äro många boningar* är taget från Joh. 14: 2¹⁰⁹. Observera att både GVB och Bibel 1917 har ordet *boningar* som i Bibel 2000 ersätts med ordet *rum* som också förekommer i de medeltida exemplen.

(3.285) i hymmelska faders hwse ärw mangh hwilo rwm (Sjärens kloster 116: 22f.).

(3.286) J myns faders huse æru manga handha heeman eller blifua rwm (Lucidarius 38: 20f.).

En hänvisning till Bibeln finns även i uttrycket *de vet inte vad de göra*:

(3.287) O fadher förlat them thetta för thy the wetha ey huat the göra (Gudelige snilles väckare 188: 25f.).

¹⁰⁷ Vulgata: Omnis enim qui petit accipit, et qui quaerit invenit, et pulsanti aperiatur (Matt. 7: 8). GVB: Ty then, som bedher, han fåår, och then som söker, han finner, och honom som klappar, warder vplåtet.

¹⁰⁸ Bruket av dubbelt subjekt är ett för Budde typiskt fall av dislokation (jfr Kauko 2012). Redan Ahlbäck (1952: 112) har påpekat att så är fallet. Dubbelt subjekt i övrig fornsvenska har diskuterats bl.a. av Svanberg (1938: 192) som talar om ”pronominal omtagning” och Gjerdman (1918: 53, fotnot; 1924: 136, 141) som menar att pronomenet *hinn* utvecklats till bestämd slutartikel i konstruktioner av denna art.

¹⁰⁹ Vulgata: In domo Patris mei mansiones multae sunt. GVB: J mins Faders Hws äro monga boningar.

I *Gustav Vasas Bibel* lyder passusen:

(3.288) Fadher, förlåt them thet, Ty the weta icke hwadh the göra (Luk. 23: 34).

Ett berömt ställe är även följande där uttrycket *varför har du övergivit mig* ingår:

(3.289) O min gudh min gudh hwi owegaff thu mik (Gudeliga snilles väckare 196: 11f.).

(3.290) O min gudh min herre hwi haffuer thu owegiffuit mik (Gudeliga snilles väckare 142: 16f.).

Passusen hör till de få ställen i *Nya Testamentet* som är på arameiska som var Jesu modersmål. Den har följande lydelse i *Gustav Vasas Bibel*:

(3.291) Eli, Eli Lamaasabthanj, thet är, Min Gudh, min Gudh, Hwj haffuer tu offuergiffuit migh? (Matt. 27: 46).

(3.292) Eli Eli, Lama asabthani, thet är vttydt, Min Gudh, min Gudh, Hwj haffuer tu offuergiffuit migh? (Mark. 15: 34).

Många ordspråk i Buddes texter kommer från antiken. Ett exempel på detta är följande:

(3.293) then är nogh riker, som lather sik nöghia aat thy han haffwer (Själens kloster 37: 10f.).

På latin lyder ordspråket ofta *dives est cui satis est quod habet*. Det är oklart varur citatet kommer just i den formen, men samma tanke finns på flera håll i antiken (t.ex. Cic. *Paradoxa* 42).

I viss mån besläktade med bevingade ord och ordspråk är anekdoter av vilka många vandrat en lång väg från den klassiska antiken och Bibeln via medeltiden till våra dagar. Med anekdot avses en kort berättelse om något som skett utanför de stora händelserna men nära dem eller i samband med dem och berättelsen skall innehålla en poäng med ett moraliskt budskap (Klinge 2004: 299). Den klassiska modellen för en anekdot innebär *occasio*, *provocatio* och *dictum*. *Occasio* beskriver situationen (tid och plats), t.ex. frukostbordet i Runebergs dikt *Sandels* eller sjukbädden i dikten *Döbeln vid Jutas*. Därefter kommer provokationen som besvaras med poängen eller *dictum*. (Klinge 2004: 300)

Ett typiskt exempel på en anekdot har vi i den följande passusen:

(3.294) til honom [id est Diogenes] foor alexandher magnus, oc wndradhe oppa hans stora fatikdom oc atherhald, sagdhe til honom, dyogenes, bedz aff mik, hwat hälstz thu will, iak will tik ympnet begaffwa, han swaradhe, enkte behöffwer iak bedhas aff tik annat än hindra ey fran mik solenna wärma som allmänt, thz sagdhe han för thy at keysaren stodh mällan honom oc solena (Om klosterlefverne 24: 19–27).

Anekdoten om Diogenes från Sinope (ca 405 fKr–ca 320 fKr) finns hos Plutarchos (Plut. *Alex.* 14, 2f.) och Cicero (Cic. *Tusc. disp.* 5, 92). Här används anekdoten för att illustrera att fattigdomen och anspråkslösheten är dygder och representanten för den kyniska skolan, Diogenes, kunde utnyttjas i klostertsammanhanget. Detta är ett bra exempel på hur kända berättelser från den hedniska antiken användes på ett nytt sätt så att de utnyttjades i en kristen kontext och kunde användas för att kunna förmedla det kristna budskapet. Detta innebär återvinning av gammalt material på ett effektivt sätt.

I *Om klosterlefverne* (24: 16–19) berättas vidare att Diogenes älskade fattigdomen så mycket att han inte ville äga någon kopp utan hellre drack ur sin hand.

Budde har tydligen tyckt om anekdoter och han har lagt till anekdoter även där de saknas i förlagorna. Ett intressant exempel på detta har lyfts fram av Hummelstedt (2004: 52f.) och Lamberg (2007: 85, fotnot 249):

(3.295) Skeer ok at dieflænæ yförae sik j the forbannadha rothna croppana hulkars sielæ the pyna j heluitj Ok thy loktæ the æ ylla huaris the fara Som skedde Hwaris twa kotha prestæ liggendes j sengena laaso theres natsangh medh gab ok löghe Tha kom diefulen ok skeet fult huset ok ropandes opp j høgt sagde Tolko lesningh hōfwes væl tolkit rōkilse (Lucidarius 58: 34–39).

Anekdoten om två självsvåldiga eller okynniga präster och djävulen, som fjärtar eller pruttar, anses av Hummelstedt (2004: 52f.) och Lamberg (2007: 85, fotnot 249) vara ett tillägg som Budde gjort. Anekdoten saknas i förlagan. Genom att tillägga anekdoter på detta sätt har Budde utökat texten med en metod som är typisk även för förlagorna. Att anföra anekdoter, berättelser och jämförelser var nämligen typiskt för förlagorna också.

I detta sammanhang är det värt att också nämna hänvisningarna till antikens mytologi i texterna. Hänvisningarna kan vara mer eller mindre obskyra. Den följande passusen är intressant på många sätt.

(3.296) Tu stoor gud hercules ok aldra gudhanna fader jouis Ok tu asclepius som læker alla krankdoma læthin nw see jdhra owynneliga makt ok dygder (Justina & Cyprianus 94: 11–14).

I passusen nämns alltså Hercules, Iuppiter och Asklepios. Hercules anges vara gud, vilket han inte är. Hercules är romarnas motsvarighet till grekernas Herakles, hjälten som gjorde tolv stordåd. *Iovis* är genitiv av *Iuppiter* som är romarnas motsvarighet till Zeus. Asklepios är läkekonstens gud i grekisk mytologi. Dessa tre nämns i texten som exempel på avgudar. Det som sägs om dessa tre stämmer ungefär, men bilden är rätt vag. Det är oklart, vad förlagans författare, Budde som översättare eller deras läsare visste om de mytologiska gestalterna. Någon djupare kännedom om dem var knappast ens relevant i sammanhanget.

Antikens gudar nämns också i andra sammanhang i Buddes texter:

(3.297) Thenne stupagrefuen hær boor han hether wulcanus (Tundalus 109: 38f.).

Romarnas Vulcanus motsvarar grekernas Hefaistos och är smidekonstens och eldens gud. En gestalt av denna typ passar in i en helvetesbeskrivning, men någon närmare kännedom om romersk mytologi krävs knappast.

I texten om Tundalus nämns också någon som heter Pristinus:

(3.298) Husbonden j thesso huseno hether pristinus (Tundalus 107: 18f.).

Som även Lamberg (2007: 131, not 19) påpekar påträffas ingen gestalt vid detta namn i antikens eller annan europeisk mytologi.

I texten om Tundalus nämns Achiron (Tundalus 104: 3). Det anges i texten (Tundalus 104: 6f.) att det står skrivet om detta djur: *Absorbebit fluvium et non mirabitur*. Citatet är ur Bibeln, jfr Job 40: 18 i Vulgata. Där talar man emellertid inte om Achiron utan om Behemoth. Acheron är i grekisk mytologi en av floderna som rinner genom Hades. Achiron nämns också i *Gudeliga snilles väckare*:

(3.299) Magho the sökia affgudhet acharom oc thz at dyrka (Gudeliga snilles väckare 56: 3f.).

Sokrates (469 fKr–399 fKr) nämns i texten *Om klosterlefverne*:

(3.300) Socrates sankadhe oc samman alt sith gull silffwer oc haffwor, oc kastadhe i haffwet sigiandis, ffaren nidher i grwndhen, i ondha girwghether, bätter är at iak dränkker idher, än at i skwlen mik dränkkia (Om klosterlefverne 24: 11–16).

Det är emellertid möjligt att den Sokrates som menas här är Sokrates av Konstantinopel eller Socrates Scholasticus (ca 380–ca 440) som var en kyrkohistoriker som skrev på grekiska.

Exemplen tyder i vilket fall som helst på att förlagornas författare närmast lagt in olika spännande namn ur mytologin utan att riktigt vara på det klara vad det handlar om.

Ett intressant ställe i *Gudeliga snilles väckare* lyder:

(3.301) Huat är blöthare än wathnit oc huat hardhare än stenen, huilken tha graffs oc halas aff idkeliket watnfal (*Gudeliga snilles väckare* 113: 26–29).

Samma tanke finns i antiken:

(3.302) Gutta cavat lapidem, consumitur anulus usu¹¹⁰ (*Ov. Epist.* 4, 10, 5).

(3.303) stilicidi casus lapidem cavat¹¹¹ (*Lucr.* 1, 313).

(3.304) nonne vides etiam guttas in saxa cadentis
umoris longo in spatio pertundere saxa?¹¹² (*Lucr.* 4, 1286–7).

Under medeltiden var följande version mycket spridd:

(3.305) Gutta cavat lapidem, non vi sed saepe cadendo¹¹³.

Varur den sistnämnda formuleringen ursprungligen kommer verkar vara oklart (för andra varianter, se Otto 1890: s.v. *gutta* 2).

¹¹⁰ 'Droppen urholkar stenen, bruket förstör ringen' (min översättning).

¹¹¹ 'Den nedfallande droppen urholkar stenen' (min översättning).

¹¹² 'Kan du måntro inte se att även droppar genomborrar stenar med vätskor som faller på stenar under en lång tidsperiod?' (min översättning).

¹¹³ 'Droppen urholkar stenen, inte med sin styrka utan därigenom att den faller ofta' (min översättning).

Ordspråket *göra en dygd av nödvändigheten* kommer troligen från Hieronymus som i verket *Apologia adversus libros Rufini* skriver: *Quin potius habeo gratiam, quod facis de necessitate virtutem* (Hier. *adv. Rufinum* 3, 2 = *Pat. Lat.* 23, 479). Ordspråket har använts bl.a. av Geoffrey Chaucer (ca 1343–1400): *to maken vertu of necessitee* (*Canterbury Tales: The Knight's Tale*, rad 2184) och av Shakespeare år 1591 (*Two gentlemen of Verona, Act 4, Scene 1*, rad 1614): *to make a virtue of necessity*. Tyskan har *aus der Notwendigkeit eine Tugend machen* eller oftare *aus der Not eine Tugend machen*. I materialet finns följande belägg:

(3.306) görandes swa dygdh aff nödenne (Gudeliga snilles väckare 169: 3).

Det följande ordspråket är sådant som jag inte vet varur kommer.

(3.307) ärffuodit plägher gaa fore atirlönen (Gudeliga snilles väckare 362: 8f.).

Citatet i exempel 3.307 liknar bibelstället 1. Kor. 3: 8 som i 2000 års översättning lyder *var och en skall få sin lön efter sitt arbete* och i Vulgata *unusquisque autem propriam mercedem accipiet, secundum suum laborem*. I bibelstället är tanken den att var och en får den lön de tjänat in genom sitt arbete. I ordspråket handlar det inte om vilken lön var och en får utan tanken är att arbetet skall utföras först och lönen fås senare. Själva formuleringen är inte heller identisk med bibelställets.

I åtminstone ett fall sägs det explicit att det handlar om ett ordspråk:

(3.308) För thy gammalt ordhqwädhe är, at kärleken oc drotninghen lidha ey wäl sina widherlika, swa som ey oc thua konunga i eth rike, Thy at en stor flodh iw thäs mindhre wardher, at hon i flere äär äldher bäkkia skifftes, Swa oc kärleken, thäs flere kompana han söker, thäs mere han brister oc wanskas (Gudeliga snilles väckare 85: 13–20).

Av exemplen framgår alltså att ordspråk och anekdoter i Buddes texter plockats ur Bibeln, från antiken eller från blandade och okända källor. I sammanhangen nämns

personer och platser som egentligen ingenting har att göra med den aktuella kontexten. Deras ursprungliga kontext behöver inte spela någon roll.

3.2.5 *Hendiadyoin* och *Figura etymologica*

Stilistiska eller retoriska figurer i Buddes skrifter har behandlats relativt föga i tidigare forskning. Ett viktigt bidrag på området är emellertid Tiisalas (2011) undersökning av bruket av *hendiadyoin* i *Lucidarius*. Tiisala behandlar dubblerande eller tautologiska uttryck även mer allmänt och kommenterar ställen där Buddes text är längre än texten i den latinska förlagan. På så sätt vill hon granska Buddes översättningsteknik.

Hendiadyoin eller *hendiadys* ('ett genom två') är en figur i latinet som består av samordning av två ord, främst substantiv, som i andra språk, t.ex. svenska, oftast återges med ett huvudord och attribut, ibland som en sammansättning (Sjöstrand 1960: § 279.5). Några exempel må illustrera detta. De är hämtade ur Synnerberg (1888: § 17.b; § 20. Anm.) och Sjöstrand (1960: § 279.5):

(3.309) furor **et** scelus 'ett ursinnigt brott'

(3.310) vim **et** manum inferre alicui 'bära våldsamt hand på någon'

(3.311) temeritas **et** casus 'blind slump'

(3.312) mens **et** cogitatio 'tänkande förstånd'

(3.313) commendatio **et** fama 'rekommenderande rykte'

(3.314) dabat se labori **atque** itineribus 'han begav sig ut på mödosamma resor'

(3.315) locum requiem**que** petunt 'de söker en viloplats'

Tanken vid *hendiadyoin* är att det syntaktiskt är samordning men semantiskt underordning (Tiisala 2011: 110). Två ord av samma ordklass som binds samman med *ok* eller *eller* utgör *hendiadyoin* (Tiisala 2011: 110f.). I praktiken verkar Tiisala behandla även sådana fall under rubriken *hendiadyoin* som inte entydigt kan tolkas som belägg på fenomenet (jfr beläggsamligen i Tiisala 2011: 112ff.). Tiisala

har påträffat *hendiadyoin* som består av två substantiv eller av två adjektiv, men säger (2011: 121) att belägg bestående av två verb inte verkar förekomma. Av Tiisalas beläggsamling framgår att *hendiadyoin* hos Budde oftast inte har en direkt motsvarighet i den latinska texten. Budde verkar alltså här vara självständig gentemot förlagan, även om han använder en retorisk figur som egentligen hör till latinsk stilistik.

Som belägg på *hendiadyoin* i Buddes övriga skrifter än *Lucidarius* kan enligt min tolkning anföras åtminstone följande¹¹⁴:

(3.316) thz är mykyt oc märkeliket (Undervisning för skriftefäder 157: 2f.)
'det är mycket märkligt'.

Det verkar finnas få säkra belägg på *hendiadyoin* i Buddes skrifter. I detta avsnitt behandlar jag företrädesvis en annan figur, nämligen *figura etymologica*. *Figura etymologica* är en konstruktion, där ett verb får ett så kallat inre objekt som är ett substantiv av samma stam som verbet (jfr Sjöstrand 1960: § 130.9). SAG (3: 312f.) använder termen *innehållsobjekt*, men nämner även *inre objekt* i en anmärkning. Denna konstruktion förekommer både i latinet och i nusvenskan, t.ex. *vitam iucundam vivere* = *leva ett angenämt liv* (jfr SAG 3: 312). Till kategorin räknas emellertid också sådana fall där ett etymologiskt sammanhang inte nödvändigtvis föreligger, men substantivet och verbet har en likartad betydelse (SAG: anført ställe; Sjöstrand 1960: anført ställe).

Figura etymologica kan användas som ett retoriskt grepp för att uppnå en viss stilistisk effekt. De svenska konstruktionerna i Buddes översättningar är utan tvivel delvis, men bara delvis, påverkade av latinska förebilder. De belägg som är ur Bibelöversättningarna har jag jämfört med motsvarande passusar i Vulgata. Belägg ur andra texter har inte jämförts med förlagorna, för dessa är svårtillgängliga eller okända. Man torde emellertid kunna anta att förhållandet mellan Vulgata och

¹¹⁴ Ett möjligt belägg på *hendiadyoin* är även: *otalika mykyn och mangh ledh dyur* (Gudelige snilles väckare 59: 18f.).

Buddes översättning är ungefär detsamma som förhållandet mellan förlagan och översättningen även vid andra texter som Budde översatte.

Jag behandlar nedan sådana fall där två etymologiskt nära besläktade ord står tillsammans oberoende av ordklass. De flesta fallen är typiska fall av *figura etymologica*, alltså verb som tar som objekt ett substantiv som hänger etymologiskt ihop med verbet. Enligt en snävare definition betraktas bara dessa fall som *figura etymologica*. Med stilfiguren når man olika stilistiska effekter, kanske en något tjtande klang, men också ett intryck av enkelhet.

Samma uttryck med *figura etymologica* kan förekomma flera gånger i Buddes skrifter. Det finns belägg både i de skrifter som säkert är översatta av Budde (*Jöns Buddes bok*, Mechtild, Bibeltexter) och i anonyma skrifter som tillskrivits honom (t.ex. *Gudeliga snilles väckare*).

Ett vanligt uttryck i Buddes texter är *nämna (någons) namn*:

(3.317) Oc sidhan matte hon ey andra färdh jngaa til konungen wtan konungenom täctis Oc henne besynnerliga widh sith **nampn nämpnandis** atir til sigh kallade (Esther 182: 29–32).

Vulgata har här ingen *figura etymologica*¹¹⁵. Samma uttryck förekommer flera ytterligare gånger:

(3.318) at hans **nampn** skulle **nämpnas** (Ruth 214: 1¹¹⁶).

(3.319) **nämpnandis** han syno **nampne** (Ruth 212: 23f.¹¹⁷).

(3.320) Nw føddes noemi son oc **nämpdo** hans **nampn** obedh (Ruth 214: 8f.¹¹⁸).

¹¹⁵ nec habebat potestatem ad regem ultra redeundi nisi voluisset rex et eam venire iussisset ex nomine (Est 2: 14).

¹¹⁶ Vulgata: et vocaretur nomen eius in Israhel (Rt 4: 14).

¹¹⁷ Vulgata: vocans eum nomine suo (Rt. 4: 1).

¹¹⁸ Vulgata: natus est filius Noemi vocaverunt nomen eius Obed (Rt. 4: 17).

Som framgår av de anförda fyra beläggen ur Buddes texter och motsvarande ställen i Vulgata i fotnoterna, har *figura etymologica* ingen direkt förebild i latinet. Samma uttryck förekommer också i andra skrifter i materialet. Dessa har inte jämförts med den latinska förlagan av ovan diskuterade orsak.

(3.321) än härran **nämpnande** hännan **nampn** sagde (Mechtild 195: 6f.).

(3.322) vedh **nampn næmpnendes** (Karin 205: 43 – 206: 1).

(3.323) huilkens **nampn** ey førre matthe **nempnæs** (Karin 213: 29f.).

(3.324) widh **nampn nändhe** (Gudeliga snilles väckare 85: 26).

(3.325) **nampn** at **nämpna** (Gudeliga snilles väckare 185: 26).

(3.326) **nämpdir** mz nyo **nampne** (Gudeliga snilles väckare 357: 25f.).

Ett annat vanligt uttryck är *offra ett offer* som är rikligt belagt:

(3.327) oc förbødh allom nakot **offer at offra** äller saturday oc naghra andra høgtidher halla j mønstridh som war templum (Mach. 221: 19–21¹¹⁹).

(3.328) oc frambaro allan prestenna skrudh oc hälghan klädhebonadh. oc **offrado** alt lagliket **offer** (Mach. 229: 2–4¹²⁰).

Som framgår av de två exemplen och fotnoterna har latinet inte *figura etymologica* i den motsvarande passusen, vilket betyder att bruket av densamma inte kan anses bero på en slavisk återgivning av förlagan.

Ytterligare belägg på uttrycket:

¹¹⁹ Vulgata: et prohiberent holocausta et sacrificia et placationes fieri in templo Dei (I Mcc 1: 47).

¹²⁰ Vulgata: et adtulerunt ornamenta sacerdotalia et primitias et decimas (I Mcc 3: 49).

(3.329) thz **offer** som war **offrat** (Mach. 284: 10¹²¹).

I det följande sammanhanget förekommer uttrycket två gånger, men texten hos Budde skiljer sig ganska mycket från den i Vulgata:

(3.330) ...oc sidhan syntos the ey mera. Än thy badh onias før helyodorum oc før hans helso **offradhe gudhi helsamlikit offer** at konungin skulle ey tilläggia thz jwdomen at then skadhen war honom til kommen aff theris onzsko. Än helyodorus nw helbrygda worden. **offrade gudhi härligit offer** oc loffwade honom framdelis störra lyffther som honom än liffwit j gän gaff takkade höggheliga onyam oc swa mz syna følge atir foor til konungen oc kungiorde the vndirliga gudz gärninga allom. som honom hänt war oc han vppenbarliga kände oc saagh mz sinom øghom. Än konungenom aat spöriande helyodore...(Mach. 288: 31 – 289: 12¹²²).

Jämförelsen med Vulgata i fotnoten visar att *figura etymologica* som förekommer hos Budde inte har förebilder i latinet. Passusen visar också att Budde har haft en version av den latinska texten som skiljer sig från den för mig tillgängliga texten i Vulgata. Budde kan ha haft en kommenterad version eller han har översatt fritt. Att *figura etymologica* härstammar från förlagan är emellertid osannolikt.

Ytterligare belägg på samma uttryck är följande:

(3.331) **offradho** sith **offer** (Judith 150: 8f.¹²³).

(3.332) **offrado** gudz **offer** (Judith 150: 7f.¹²⁴).

¹²¹ Vulgata: et dixit Moses eo quod non sit mundatum quod erat pro peccato et consumptum est (II Mcc 2: 11).

¹²² Vulgata: ...et his dictis non comparuerunt. Heliodorus autem hostia Deo oblata et votis magnis promisit ei qui vivere illi concessit et Oniae gratias agens recepto exercitu repedabat ad regem. testabatur autem omnibus ea quae sub oculis suis viderat opera magni Dei. cum autem rex interrogasset Heliodorum...(II Mcc 3: 34–37).

¹²³ Vulgata: offerrent sacrificia (Idt 4: 16).

¹²⁴ Vulgata: holocausta Domino offerebant (Idt 4: 16).

(3.333) **Offradhe** sith **offer** (Karin 227: 7).

(3.334) **offrado** theras **offir** (Gudeliga snilles väckare 368: 32).

Ett typiskt uttryck i Buddes texter är också *ge en gåva*:

(3.335) som jak thik **giffwins gaff** (Mechtild 305: 1).

(3.336) **giffwer gaffwor** (Om klosterlefverne 26: 7f.).

(3.337) godha **gaffwor giffwande** (Mach. 282: 12f.¹²⁵).

(3.338) en aff the främsta **gaffuor** gudh **gaff** hänne (Mechtild 207: 5f.).

(3.339) Twäggia handa **gaffwor giffwer** thäs hälga skriffitz ideleken owerläsnigh (Själens kloster 51: 15f.).

(3.340) **gaffuor** som **giffuas** (Gudeliga snilles väckare 288: 25).

(3.341) **giffua** nyars **gaffua** (Gudeliga snilles väckare 373: 22f.).

Ett liknande uttryck är *göra en gärning*:

(3.341) ath the ey **görin** syndinna **gärningh** (Mechtild 309: 17).

(3.342) thre **gärningha giorde** (Mechtild 101: 8).

(3.343) thina hälga **gärnigga göra** (Gudeliga snilles väckare 38: 3).

Sjunga en sång förekommer tre gånger i Buddes texter:

(3.344) **Siwngom** loff **sangh** herranom nyiom loff **sangh sionghom** warom gudi (Judith 174: 12f.¹²⁶).

(3.345) the **swngho** nyan **sangh** (Uppenb. 341: 10f.¹²⁷).

(3.346) Tvnc **cantauit canticum** etc Tha **sangh** oc frwn jwdit herranom gudi thenna glädis **sangen** (Judith 173: 12f.) = Idt. 16: 1.

¹²⁵ Vulgata: solus praestans (II Mcc 1: 25).

¹²⁶ Vulgata: hymnum cantemus Domino, hymnum novum cantemus Deo nostro (Idt 16: 15).

¹²⁷ et **cantant** novum **canticum** (Apc 5: 9).

Beläggen är ur Bibeln och kunde jämföras med texten i Vulgata (se fotnoter). Det framgår av jämförelsen att *figura etymologica* i två fall av tre har en motsvarighet i latinet. Man får alltså den bilden att konstruktionen har förebilder i latinet, men Budde använder den ymnigare än förlagan.

Det finns flera belägg på en konstruktion med orden *binda* och *band*.

(3.347) mz thäs grymmare **bandhom bindher** han honom (Sjärens kloster 34: 4f.).

(3.348) medh järn **bandom bondhnan** (Julianus & Basilissa 79: 28f.).

(3.349) thz **bandhit** mz hwilko the **bwndo** hans hælga hændir (Gudeliga snilles väckare 308: 17f.).

(3.350) the **band** mz hwilkom han wart **bwndin** (Gudeliga snilles väckare 308: 21f.).

Enligt den snävare definitionen består *figura etymologica* av ett verb och ett etymologiskt sammanhängande substantiv som står som objekt. Jag har emellertid tagit med även andra fall. I de följande exemplen är subjektet och predikatet etymologiskt besläktade med varandra:

(3.351) Snart **lupu løparna** offwir alt riket (Esther 185: 26¹²⁸).

(3.352) thän hælghä **daghin** skulle **daghas** (Mechtild 303: 13f.).

Också fall där attributet och dess huvudord är etymologiskt besläktade kan nämnas här:

(3.353) O aldra **sötasta sööthet** (Gudeliga snilles väckare 210: 3f.).

Latinska citat med *figura etymologica* finns ibland med i Buddes texter och konstruktionen har överförs direkt till den fornsvenska texten.

¹²⁸ Vulgata: festinabant cursores (Est 3: 15).

(3.354) Dicit deus ego **cogito cogitaciones** pacis et non afflictionis¹²⁹ Thz är härran ihesus sigher, jak **thänker** fridsens **thanka** ok ey bedröfwilsinna (Mechtild 292: 16–19).

(3.355) **Desiderio desiderauj** hoc pasca manducare vobiscum antequam paciar¹³⁰, Mädh store **astundan astundadhe** iak ath ätha thätta pasca lambith mz idher, for än iak skal lidha dödhin (Mechtild 295: 10–14).

Ytterligare konstruktioner med etymologiskt besläktade ord är följande:

(3.356) Tha sagde swäran hwaris hemptade thu j dagh axen. äller hwaris **ärffwodadhe** thu tith **ärffuode** (Ruth 210: 16–18¹³¹).

(3.357) The kring om stodho elyodorum hwar pa sina sidho. oc wtan vphald **slogho** han mz mangom oc grymmom **slagom** (Mach. 288: 7f.¹³²).

(3.358) thän **törsten** mz hwilkom han a korseno **törste** (Mechtild 202: 1).

(3.359) laa **söffdh** j sälom **sömpne** (Mechtild 217: 13f.).

(3.360) nar iak när tik **sompnadhe** a korseno j kärlekxsins **sömpne** (Mechtild 239: 10f.).

(3.361) En syster som alla sina dagha, j hälgho liffwerne **gudhi gudhelika** tiändis, wart **siwk** aff dödzsins **siwkdom**... (Mechtild 346: 4–6).

(3.362) **klädh** mz **klädhom** aff rosene lith (Mechtild 353: 12).

(3.363) alt thz **fulkomplika fulkompnadhe** (Om klosterlefverne 21: 15).

(3.364) iak **fulleligha fulkompnadhe** (Mechtild 94: 4).

(3.365) **fullelika fulbliffuandis** (Mechtild 111: 9).

(3.366) mz otalekom **pinom pinthe** (Själens kloster 54: 24f.).

¹²⁹ Ier. 29: 11.

¹³⁰ Luc. 22: 15.

¹³¹ Vulgata: ubi hodie collegisti et ubi fecisti opus (Rt 2: 19).

¹³² Vulgata: qui circumsteterunt eum et ex utraque parte flagellabant sine intermissione multis plagis verberantes (II Mcc 3: 26).

(3.367) thy at han mz mangom oc nyiom **pynom** haffdhe **pynat** annars jnälffwe (Mach. 306: 25–27¹³³).

(3.368) i dyrom oc klenom **klädhom klädda** (Gudelige snilles väckare 80: 18).

(3.369) oc **äradhe** han mz store **äro** (Mach. 273: 14f.¹³⁴).

(3.370) **wärnara** til at **wärna** (Mach. 247: 23f.¹³⁵).

(3.371) ...oc røsten som iak hørde swa som harpa **lekaranna lekande** j theras harppom oc the **swngho** swa som nyan **sangh** føre säthet (Uppenb. 354: 13–16¹³⁶).

(3.372) oc folkit **hethnade** j storom **hetha** (Uppenb. 357: 22f.¹³⁷).

(3.373) **smøriande** sigh mz dyrasta luktande **smørilse** (Judith 162: 3¹³⁸).

(3.374) han **smordhe** all hans saar mz sötasta **smörilse** (Mechtild 201: 31f.).

(3.375) Mädh thänne **smörilsen** skal thu **smöria** (Mechtild 276: 19f.).

(3.376) **skodde** sigh mz gull **skom** (Judith 162: 6¹³⁹).

(3.377) thy ath alla thina **byrdher**¹⁴⁰ **bär** jak mz thik (Mechtild 90: 9).

(3.378) jak **bar** alla mannanna **byrdher** (Mechtild 314: 17).

(3.379) kringhom giffwin mz dygdenna **ympnilse ympnikhet** (Mechtild 121: 13).

(3.380) mz ödhmiuke **foreningh** thär hon altidh mz honom war **forenadh** (Mechtild 138: 16f.).

(3.381) hwilkit ey skal mz sötasta **liwdh** äwärdelika **liwdha** (Mechtild 146: 6f.).

¹³³ quippe qui multis et novis cruciatibus aliorum torserat viscera (II Mcc 9: 6).

¹³⁴ et **glorificavit** eum **gloria** magna (I Mcc 14: 39).

¹³⁵ et posuit custodiam in eis ut inimicitias exercebant in Israhel (I Mcc 9: 51).

¹³⁶ et vocem quam audivi sicut **citharoedorum citharizantium in citharis** suis et **cantabant quasi canticum** novum ante sedem (Apc 14: 2–3).

¹³⁷ et **aestuaverunt** homines **aestu** magno (Apc 16: 9).

¹³⁸ Vulgata: et unxit se myrro optimo (Idt 10: 3).

¹³⁹ Vulgata: induitque sandalia pedibus suis (Idt 10: 3).

¹⁴⁰ Jfr isl. *byrðr*, urn. **burþio-*, engl. *burden* (Hellquist 1922: s.v. *börda*).

(3.382) the aldra sötasta **ingiwtese** j hwilka gudh them **ingiwther** (Mechtild 157: 20f.).

(3.383) aldra sötasta oc aldra spakasta **hwilo** j hwilko gudh j hälle **hwiltes** (Mechtild 174: 29 – 175: 1).

(3.384) **pikkadhe** mz tättasta **pikkan** (Mechtild 183: 2f.).

(3.385) hon skulde **läsa ena lätze**¹⁴¹ (Mechtild 189: 10).

(3.386) mz **stenom stenkadhe** (Själens kloster 54: 20).

(3.387) andhan kan enkte **liffwa** likamlika **liffwe** (Själens kloster 89: 25).

(3.388) en fagher **planta** huilka jak sielfuer hafuer **plantat** (Karin 200: 21).

(3.389) **snardes** j the **snarw** han gildradhe for androm (Karin 203: 7f.).

(3.390) mz thz **beffall** som war härre ihesus christus tha han hängdhe aa korsith, **beffälthe** idher jnbyrdis (De arte 267: 1–3).

(3.391) mz thorn **krono kronadher** (Gudeliga snilles väckare 349: 32).

(3.392) **kronas** mz frögdinna **krona** (Gudeliga snilles väckare 351: 28f.).

(3.393) Swa oc therföre at iak skuli swara til thin **klagamal**, som thu för nakra dagha swa grötelika **klagadhe** (Gudeligas nilles väckare 145: 19–21).

Som vi sett har *figura etymologica* ibland en direkt förebild i förlagan varur konstruktionen överförs till översättningen. Det framgår dock av exemplen att *figura etymologica* är vanligare i den fornsvenska texten än i den latinska motsvarigheten. Detta tyder på att Budde använt stilmedlet medvetet och självständigt. Självständigheten i förhållande till förlagan synes mig inte vara lika stark som i samband med allitteration, men det finns dock en så pass klar tendens att bruket av *figura etymologica* ger ett klart stöd för slutsatsen att Budde använder stilmedlen kreativt och självständigt och inte efterapar den latinska texten slaviskt. Flera tendenser och fenomen (t.ex. allitteration och *figura etymologica*) pekar alltså åt samma håll.

¹⁴¹ 'Läsning, det som läses'.

Vi har också sett att *figura etymologica* är belagt både i texter som säkert är översatta av Budde (*Jöns Buddes bok*, Mechtild, Bibeltexter) och i anonyma texter som tillskrivits honom (t.ex. *Gudeliga snilles väckare*).

3.3 Grammatiska fenomen

I detta avsnitt behandlar jag tre grammatiska aspekter i Buddes skrifter. Bruket av *praesens historicum* är ett stilistiskt fenomen, men faller inom tempusbruket som är en del av grammatiken. En annan aspekt som jag har valt att behandla är verbet *gita* som kan styra både infinitiv och particip. Denna variation vittnar om den språkliga brytningstid som Budde levde i. Jag tar dessutom upp bestämdhet vid substantiv vars särdrag hos Budde har tagits upp i tidigare litteratur.

3.3.1 *Praesens historicum*

Det är vanligt i historisk berättande prosa att man använder s.k. historisk presens eller *praesens historicum*. Höjdpunkter eller dramatiska händelser berättas i presens (jfr Sjöstrand 1960: § 189.2), men man övergår till preteritum (i latinet perfekt) när situationen lugnar sig och berättelsen innehåller något som inte särskilt behöver betonas med stilmedel. Växling mellan presens och preteritum (eller i latinet perfekt) är i sådana fall typiskt. Fenomenet påträffas i den prosaiska Eddan och islänningasagor. En allmän hänvisning till berättelsen *Tors färd till Utgårdaloke* ur *Gylfaginning* torde räcka som exemplifiering¹⁴². *Praesens historicum* har starka och långa anor även i antiken, det berömdaste exemplet torde vara Caesar¹⁴³.

¹⁴² Följande passus som jag citerar enligt Noreen (1955: 2f.) illustrerar växlingen mellan presens och preteritum i *Gylfaginning*: *þá gekk* (pret.) *þórr út ok sér* (pres.), *hvar lá* (pret.) *maðr skamt frá honum i skóginum* [...] *en í því bili vaknar* (pres.) *sá maðr ok stóð* (pret.) *skiótt upp* [...] *Seildiz* (pret.) *þá Skrýmir til ok tók* (pret.) *upp hanzka sinn. Sér* (pres.) *þórr þá, at þat hafði hann haft of nóttina fyrir skála, en afhúsit, þat var þumlungrinn hanzkans* [...] *því næst sofnar* (pres.) *Skrýmir ok hraut* (pret.) *fast; en þórr tók* (pret.) *nestbaggann ok skal* (pres.) *leysa* [...] *Ok er hann sér* (pres.), *at þetta verk má* (pres.) *eigi nýtaz, þá varð* (pret.) *hann reiðr, greip* (pret.)

Praesens historicum påträffas sporadiskt i fornsvenska texter, t.ex.

(3.394) En nu **framga** the til kiif ok **falla** a badha sidho manghe en miklo flere af herskapi artabani (*Gregorius af Armenien*, i Klemming 1860: 353, 20f.).

I Buddes översättningar förekommer *praesens historicum* som stilmedel sporadiskt. Detta är inte särskilt typiskt för Budde, men förekomsten av fenomenet är värd att notera, eftersom detta aldrig verkar ha påpekats tidigare. Exempel:

(3.395) Gladher **jngaar** junkaren medh syna brudh j brudhahuset (Julianus & Basilissa 74: 9).

(3.396) Huat mere all dødzens thekn openbare **synæs**, thiænærene **tilflyyæ**, mathen **rykkes** aff bordeno, riddarene **skrya**, budhna gæstænæ **graata**, kroppen **vthtæns** ok **lægges** pa golfuet Alla clokkor **ringæs** Clærikæ mvnka ok deghna **samankoma** Aller stadhen ok meena almogen **sorgher** ok jinnerliga **bedrøffwes** aff swa ædlæ riddarens swa bradheligom dødhe (Tundalus 99: 29–34).

I synnerhet det sistnämnda exemplet 3.396 är ett typiskt fall av *praesens historicum*. Berättelsen om Tundalus börjar med en allmän beskrivning av situationen, tiden, platsen och protagonisten. Efter att berättelsen sålunda inletts dör protagonisten plötsligt. Händelsen är dramatisk och överraskande. Läsaren väntar sig knappast att huvudpersonen redan i början avlider. Dramatiken skapas och

þá hamarinn Miðlmi tveim höndum ok steig (pret.) fram ǫðrum fótum at þar, er Skrýmir lá (pret.), ok lýstr (pres.) i höfuð honum.

¹⁴³ T.ex. *Considius equo admisso ad eum accurrit, dicit montem quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri (Caes. Gall. 1, 22) ‘Considius skyndar till honom [id est Caesar] med lösa tyglar och säger att berget, som han [id est Caesar] ville att Labienus skulle ta i besittning, hölls besatt av fiender’ (min översättning). Se även Viti 2008 och Schumann 2005: 20f.*

betonas ytterligare därigenom att man från preteritum övergår till presens. Efter denna höjdpunkt fortsätter den löpande texten lugnare i preteritum. Tundalus var skendöd och är åter levande i fortsättningen, men början av berättelsen skapar en spännande stämning. Denna stämning skapas alltså också med stilistiska medel.

3.3.2 *Gita*

Verbet *gitta/ gita* är en yngre biform till fsv. *gæta* 'omtala, gissa', ursprungligen 'få tag i' och motsvaras av da. *gide*, isl. *geta* (Hellquist 1922: s.v. *gitta*). Ordet är inhemskt, men samgermansk, jfr got. *bigitan*, ags. *bigietan*, engl. *get, beget*, fhty. *bigezzan, firgezzan*, ty. *vergessen* (Jóhannesson 1956: s.v. *ghend-*).

Det fornsvenska verbet *gita* skiljer sig från det nusvenska *gitta* på två sätt:

- 1) I fornsvenskan betyder *gita* 'kunna, förmå', medan nusvenskans *gitta* betyder 'idas'.
- 2) *Gita* styr particip i fornsvenskan men infinitiv i nusvenskan.

Den syntaktiska utvecklingen har skett tidigare än den semantiska. Betydelsen 'idas' är tidigast belagd 1635 (SAOB: s.v. *gitta*), men belägg på att *gita* styr infinitiv finns redan i fornsvenskan (Söderwall: s.v. *gita*).

I Buddes skrifter har *gita* alltid betydelsen 'kunna, förmå' och styr ofta particip, vilket framgår av följande exempel:

(3.397) Enghin gath ther **thalat** til annan (Judith 171: 27).

(3.398) hwru gither iak **lidhit** mins folkx orätta dødh (Esther 192: 18f.).

(3.399) enghin gat **taladh** widh thän andra (Esther 185: 31).

(3.400) enghin gath in **gangit** j tämplit (Uppenb. 356: 30).

(3.401) honom gither nw engin **burit** aller mz sigh **fört** (Mach. 307: 12f.).

- (3.402) gat ey **lidith** (Mach. 307: 19).
- (3.403) thu som ey gither **lidhit** clostersens stranga liffwerne (Själens kloster 88: 29f.).
- (3.404) ey gitandis sik **hallit** (Gudeliga snilles väckare 22: 29).
- (3.405) Huilkit the ey gatho **seet** ällar **lidith** (Gudeliga snilles väckare 68: 4f.).
- (3.406) gither ey länge **dwaldz** (Gudeliga snilles väckare 89: 17).
- (3.407) at han gathe **hört** thin ordh (Gudeliga snilles väckare 90: 29f.).
- (3.408) iak gither aldrih mik **takit**... (Gudeliga snilles väckare 95: 21).
- (3.409) Hwru skal iak tha githa **tholt** (Gudeliga snilles väckare 95: 23f.).
- (3.410) Haa gither tha **seet** thz rädelika änlitith (Gudeliga snilles väckare 96: 7f.).
- (3.411) gither ey **talat** (Gudeliga snilles väckare 99: 19).
- (3.412) at iak otulugher ey gither **bidhat** (Gudeliga snilles väckare 105: 30).
- (3.413) huru gither thu **tholt** oc **lidith** swa mykyt onth (Gudeliga snilles väckare 120: 5f.).
- (3.414) huru gaten i nakot sin swa omanleka **pinat** oc **hanterat** thz säffuasta lambet (Gudeliga snilles väckare 190: 6f.).
- (3.415) huru gate han sidhan **leffuat** (Gudeliga snilles väckare 191: 6).
- (3.416) jak gither **tholt** ällir **bwrit** (Gudeliga snilles väckare 339: 18).

Det finns emellertid många fall, där *gita* styr infinitiv:

- (3.417) ey gitandes **see** eller **lidha** (Julianus & Basilissa 80: 30).
- (3.418) ey gitandis siälff **bära** äller **oppehalla** sin klena likama (Esther 201: 14f.).
- (3.419) at thu ey gither **thola** (Uppenb. 335: 6f.).
- (3.420) ey tha gitandes **see** sin son brennæs (Julianus & Basilissa 84: 7).
- (3.421) Fatikt folk gaat han alder **see** (Tundalus 99: 16f.).

(3.422) at han jnthe gath **höra** talas (Gudelige snilles væckare 21: 18).

(3.423) aldrig githa **döö** (Gudelige snilles væckare 131: 7f.).

(3.424) ey gitandis **lidha** (Gudelige snilles væckare 204. 7f.).

(3.425) at the ämwäl ey gita han **höra** nämpnas (Gudelige snilles væckare 232: 19).

Det framgår av exemplen att particip och infinitiv är ungefär lika vanliga och att variationen mellan dessa två alternativ inte är logisk. Det kan t.ex. inte sägas att det ena alternativet skulle vara över- eller underrepresenterat i vissa texter, vissa kontexter, nekande eller jakande satser osv. Det verkar alltså råda fri variation mellan de två alternativen i Buddes texter. Detta kan bero på att bägge alternativen känts ungefär lika naturliga, men det är också möjligt att konstruktionen med particip redan vid denna tid uppfattats som arkaiserande, men funnits kvar på grund av den litterära traditionen. Konstruktionen med infinitiv har måhända varit det vanligaste i talet, men har inte helt kunnat slå igenom i skrift.

Det finns också exempel på att både particip och infinitiv är belagda i samma mening:

(3.426) at han gath hwatzske **läsit** älla **sionga** äldher nakot goth **giort** (Gudelige snilles væckare 183: 18f.).

En intressant tanke är att den syntaktiska och den semantiska förändring som verbet *gita* genomgått skulle hänga ihop med varandra, men jag finner detta osannolikt. Den syntaktiska utvecklingen synes mig ha varit långt hunnen i Buddes texter, men några spår av den semantiska utvecklingen kan inte skönjas i materialet. Budde var aktiv under en språklig brytningstid och detta syns i materialet.

3.3.3 Bestämmdhet

I detta avsnitt behandlar jag å ena sidan förekomsten av bestämd form efter genitiv och å andra sidan Buddes artikelbruk i allmänhet. Detaljer av denna art kan hjälpa vid författarbestämningen av anonyma texter, i synnerhet *Gudelige snilles väckare*.

Bestämd form efter genitiv förekommer sporadiskt i Buddes skrifter. Frågan har behandlats av Pipping (1944: 8, 19, 37), Nikula (2011: 64), Hummelstedt (2004: 40) och Ahlbäck (1952: 110f.). Även Hirvonen (1987: 47, not 1) påpekar att bestämd form efter genitiv förekommer hos Budde. Ahlbäck (1952: 127) konstaterar att fenomenet förekommer i svenska dialekter på olika håll, bl.a. Uppland, Gästrikland, Hälsingland, Medelpad och Finland. Enligt Lidén (1925: 309) är bestämd form efter genitiv vanlig i uppländskan och påträffas i Stockholms stads tänkeböcker från tiden 1474–1492. Ågren (1912: 51) säger att detta är ett uppländskt drag som förekommer i modernt uppsalapråk samt hos Rudbeck och Bureus. Falk och Torp (1900: 64) konstaterar att bestämd form i fornvästnordiskan påträffas efter genitiv (*á konungs skipinu*), men i samband med possessivpronomina endast om pronomenet är efterställt (*landit þitt*)¹⁴⁴. Wessén (1928: 59) menar att t.ex. *sin skölden* är en norvagism, eftersom bestämd form efter possessivpronomen förekommer i norska telemarksvisor, men ”icke i svenskt språk”. Fortelius (1965: 254) konstaterar att det finns ett belägg (*hans jässan*) i *Historia Trojana* och att bestämd form efter genitiv förekommer dialektalt på många håll.

Hirvonen kommenterar artikelbruket hos Budde i flera sammanhang. I sin undersökning av konstruktionstyperna *denne man* och *denne mannen* i svenskan konstaterar Hirvonen (1987: 99) att Budde har relativt låg artikelfrekvens och favoriserar konstruktionstypen *denne man*. Således har Budde enligt Hirvonen (1987: 99) en särställning i den religiösa prosalitteraturen från perioden 1451–1526. Hirvonen (1987: 100) har också jämfört *Jöns Buddes bok* med övriga Budde-texter

¹⁴⁴ Norde (1997: 73) menar att possessivpronomenet i uttrycket *min häst* har en annan funktion än i uttrycket *hästen min* (”determiner” vs. ”modifier” eller ”adjectival”, jfr diskussionen i Norde 1997: 71f.) och att uttrycket *min hästen* därför inte är möjligt. Norde (1997: 74, fotnot 20) är medveten om att bestämd form efter genitiv förekommer dialektalt i svenskan, bl.a. i östsvenska mål (Finland).

och menar att skillnaden dem emellan är så liten att även avskrifterna måste återspegla Buddes eget språkbruk. Vidare konstaterar Hirvonen (1987: 100, not 3) att de olika partierna av *Jöns Buddes bok* jämförda med varandra har ett identiskt artikelbruk. Lägst är artikelfrekvensen efter *denna* i Bibel-texterna, vilket enligt Hirvonen (1987: 101) beror på en medveten stilsträvan. Hirvonen (1996: 52f.) har även undersökt konstruktionstyperna *den gamle mannen* och *den gamle man*. I detta sammanhang konstaterar Hirvonen att Buddes artikelbruk är rikligt och att han favoriserar konstruktionstypen *den gamle mannen* åtminstone om konstruktionen står i genitiv, också i samband med adjektivet *helig* som annars oftast förekommer i konstruktionstypen *den gamle man*.

Stendahl (2013) som har undersökt användningen av *en* som obestämd artikel i fornsvenskan har kommenterat artikelbruket i *Judiths bok* och *Esthers bok* som är översatta av Budde. Det framgår av Stendahls (2013: 132) undersökning att Buddes översättning relativt ofta saknar artikel och att nominalfraser som enligt moderna regler borde vara försedda med obestämd artikel bara i 47% av fallen har artikel, vilket betyder att endast två texter i Stendahls material har lägre artikelfrekvens. *Judith* och *Esther* hör emellertid inte till de allra mest arkaiska texterna vad artikelbruket beträffar (jfr Stendahl 2013: 133). Stendahl (2013: 144) får det intrycket att Buddes artikelbruk uppvisar både arkaiska och moderna drag, ty artikeln är inte helt ofrekvent, men även de artikellösa fallen är talrika och tydligt avvikande från det moderna språket. Stendahl (2013: 161) menar vidare att den relativt låga artikelfrekvensen är stilistiskt betingad och beror å ena sidan på påverkan från latinet som ju saknar artiklar och å andra sidan på en medveten strävan efter arkaisering. Ett modernt och ett till synes arkaiskt artikelbruk förekommer alltså parallellt med varandra (Stendahl 2013: 181f.). Skribenten frigör sig från starkt latinberoende och försvenskar texten vad artikelbruket beträffar, vilket leder till en modernisering av artikelbruket, dock så att latinet fortfarande påverkar, men i mindre grad än tidigare (Stendahl 2013: 183). Moderniseringen präglas av återhållsamhet, vilket beror på strävan att upprätthålla en stilistisk kontinuitet inom genren (Stendahl 2013: 183).

Hirvonens och Stendahls resultat pekar åt samma håll: Buddes artikelbruk skiljer sig från artikelbruket i andra texter från samma tid och detta beror på ett medvetet stilistiskt val som Budde gör. Hirvonens resultat ger dessutom stöd för antagandet att även de anonyma texterna är översatta av Budde.

3.4 Sammanfattning av kapitel 3

I kapitel 3 har jag behandlat innehållsliga, stilistiska och grammatiska aspekter i Buddes skrifter. Syftet har varit att ge en bred bild av texterna som utgör ett unikt prov på en enkild persons insats och även att erbjuda ett jämförelsematerial för motsvarande undersökningar om andra fornsvenska texter.

Vad innehållet beträffar intar helvetesbeskrivningarna en central plats i flera av Buddes skrifter. Helvetet var ett vanligt ämne i skolastiska skrifter, men det är typiskt för Budde att dröja vid helvetesbeskrivningarna som ofta är förknippade med olika synder som människan begår. Det har inte tagits upp tidigare att helvetesbeskrivningarna kan ha likheter med antikens semi- eller pseudoetnografiska beskrivningar av främmande platser och folk. I Buddes skrifter beskrivs konstiga djur och helvetet i stället.

En annan viktig innehållslig aspekt i Buddes texter är jämställdheten och hänvisningarna till bägge könen. Det tas explicit upp att det i klostret finns både kvinnor och män och att samma regler gäller båda könen. I ett birgittinskt kloster hade kvinnan i princip en stark ställning, men det omgivande samhället var hierarkiskt och patriarkalt, vilket påverkade även livet i klostret. Budde översatte texter om Judith, Esther och Ruth som är starka kvinnliga figurer och förebilder. Ruths bok ger också uttryck för tolerans: mångkultur, blandäktenskap och invandring är tolerabla. Budde betonar innehållsliga detaljer med språkliga medel och tar könet i beaktande åtminstone delvis oberoende av förlagan.

Stilistiskt sett uppvisar Buddes skrifter likheter med lag- och kanslispråk. Här kan Budde ha haft både inhemska, tyska och latinska förebilder. Formuleringarna är så

vanliga att de som sådana inte säger mycket om Buddes utbildning, men Budde skrev även diplom och företrädde klostret i juridiska tvistefrågor.

Budde är en del av en medeltida tradition som reformatörerna senare kunde bygga på, vilket innebär att det är möjligt att Budde påverkat också reformationsbiblarnas språk och stil. Något klart samband mellan Budde och GVB har jag emellertid inte kunnat konstatera. Det finns visserligen likheter men de behöver inte vittna om ett direkt samband.

I detta kapitel har jag även undersökt förekomsten av flera stilistiska medel i Buddes skrifter. Ett av dem är allitteration som påverkar hela stämningen i texterna. De allittererande orden är ofta nästan synonyma med varandra så att det andra ordet ger mycket litet innehållslig tilläggsinformation och närmast har en stilistisk funktion. De allittererande uttrycken har sällan direkta förebilder i den latinska förlagan där ordparet i de flesta fallen motsvaras av ett enda ord. Även om de enstaka beläggen inte har förebilder i latinet kan fenomenet som helhet ha förebilder också i latinet. Även *figura etymologica* och *hendiadyoin* har som fenomen förebilder i latinet, men de enstaka beläggen i Buddes texter har sällan direkta förebilder i förlagorna. Budde använder alltså stilmedlen medvetet och självständigt.

Även slutrim och ordlekar förekommer hos Budde och illustrerar Buddes sinne för humor och hans intresse för diktning. Budde gör med dessa medel stämningen lättare även om innehållet som sådant är tungt. I Buddes texter förekommer också ofta bevingade ord och anekdoter som indirekt kan ge information om hans utbildning. De är hämtade ur Bibeln men också från den hedniska antiken eller okända källor. Budde har en förkärlek för anekdoter och tillägger anekdoter som inte finns i förlagorna.

I detta kapitel har jag även diskuterat tre grammatiska fenomen. Det har inte noterats tidigare att *praesens historicum* sporadiskt förekommer i Buddes skrifter. Med detta grammatiska medel betonar Budde dramatiken i textens innehåll. Jag har även diskuterat bruket av infinitiv och particip i samband med verbet *gita*. I

texterna råder fri variation på den punkten, vilket vittnar om att Budde levde under en språklig brytningstid.

Jag har även diskuterat bruket av bestämd form samt bestämda och obestämda artiklar. Här skiljer sig Budde från andra samtida texter och skillnaden verkar bero på medvetna val av Budde. Här får man även stöd till hypoteser som gäller textattribution.

4 Budde, Tyskland och tyskan

I detta kapitel behandlar jag Jöns Buddes kontakter till tyskan och Tyskland ur flera olika synvinklar. Det är möjligt att Budde använde tyska förlagor eller vistades i Tyskland. De kulturella kontakterna mellan Tyskland och det svenska riket var överhuvudtaget täta under Buddes tid. Som Lamberg (2009: 77) konstaterar var Tyskland och Rom eller Italien ”både konkret och mentalt” de områden utomlands som stod Sverige eller nådendalska birgittiner allra närmast. Syftet med detta kapitel är i synnerhet att kasta ljus på Budde som person, men även att redogöra för kultur- och språkkontakter mellan Tyskland och Sverige eller Finland i allmänhet.

Jag behandlar först Buddes möjliga vistelse i Greifswald (avsnitt 4.1), sedan Buddes kännedom om den höviska kulturen (avsnitt 4.2). Därefter behandlar jag namnen *Ræk* och *Budde* som förekommer även i Tyskland (avsnitt 4.3). Efter det övergår jag till lågtyska lånord. Kapitlet avslutas med ett kort avsnitt om ordföljden som kan ha påverkats av tyskan. Även danska inslag behandlas i detta kapitel, närmast därför att en del av de lågtyska lånen kan ha kommit via danskan.

4.1 Greifswald 1468–1469

Nikula (2009: 139; 2007: 181, 185) och Laurén (1972: 105) konstaterar att Budde måste ha haft en för sin tid relativt bra utbildning. Om vi håller fast vid antagandet att Budde kom från det nuvarande Finland så är det troligt att han gick i skola i Åbo, men det är möjligt att han under en kortare tid också studerade vid något tyskt universitet.

I en matrikel i Greifswald finns ett namn som skulle kunna vara Buddes. Detta nämndes tidigast av Grotenfelt (1902: 291) som konstaterar att ”frater Johannes Budde ordinis Predicatorum gratis pro Deo” den 17 februari 1468 inskrivits vid universitetet i Greifswald. Årtalet är försett med ett frågetecken hos Grotenfelt. Nuorteva (1997: 45) ifrågasätter att personen i fråga faktiskt var Budde. Det står i matrikeln att personen är dominikan (*ordinis predicatorum*), vilket enligt Nuortevas

mening innebär att han inte kan vara Jöns Budde. Det är emellertid möjligt att man antecknat flera namn i matrikeln ungefär samtidigt och mekaniskt angett alla vara dominikaner. Alla dominikaner som finns i matrikeln nämns på rad omedelbart efter varandra (Nikula 2009: 141). Det fanns ett dominikankonvent i Åbo. Budde kan ha angetts vara dominikan därför att han gått i skola i Åbo. Budde kan också ha sagt sig vara dominikan för att lättare bli inskriven, eftersom man då fick åtnjuta rättigheter som universitetets privilegier garanterade (Nikula 2009: 142). Birgittinerna talade inte om *munkar* utan de män som hörde till orden kallades *bröder* (Laurén 1972: 103). Även dominikaner och franciskaner använde termen *broder* i sammanhanget (Lamberg 2011a: 95). Man kunde alltså tänka sig att Budde kanske angett sig vara *frater* och att detta tolkats så att han är dominikan. Det kan tilläggas att dominikansk liturgi var i bruk i Åbo stift och biskop Hemmings bokgåva till Åbo domkyrka uppvisar ett dominikanskt ideologiskt inflytande (Klockars 1960: 126). Dominikanerna var med sin grundliga teologiska utbildning mycket rörliga från land till land (Klockars 1960: 125). Mot denna bakgrund torde det inte vara särdeles förvånande om Budde av misstag angetts vara dominikan i en matrikel som skrivits mekaniskt.

Även Murhu (1983: 18, fotnot 24) ställer sig frågan om Budde studerat vid universitetet i Greifswald och menar att det väl är möjligt. Att den i matrikeln nämnda personen anges ha varit dominikan (*ordo predicatorum*) bortförklaras av Murhu därigenom att birgittinerorden (*ordo salvatoris*) överhuvudtaget inte nämns i matrikeln. Förklaringen är mindre övertygande. Murhu (1983: 18, fotnot 24) konstaterar att namnet *Budde* förekommer också i Greifswald och att t.ex. *Nicolaus Budde, opidi huius filius civis* inskrivits år 1473. Att den inskrivna *Johannes Budde* hade ett annat ursprung än Greifswald kommer Murhu fram till därav att en liknande anteckning inte ges i samband med honom. Murhu bygger således på ett resonemang *e silentio*.

Nuortevas andra argument mot att *Johannes Budde* i matrikeln kan vara Jöns Budde är att vi vet att han var i Vadstena år 1469. Det är emellertid inte omöjligt att han hunnit vara både i Greifswald och i Vadstena. Inskrivningsdatumet i matrikeln verkar vara den 17 februari 1468, vilket enligt Nuorteva (1997: 45) måste vara fel

och det rätta året måste vara 1469. Om det rätta året är 1468 så vore det mindre märkligt att Budde hunnit både till Greifswald och till Vadstena. Lamberg (2007: 259) verkar instämma med Nuorteva, men det förblir oklart varför han gör det. I den ursprungliga matrikeln har det först stått *sexagesimonono* (år 1469), men detta har korrigerats och det står *octavo* (år 1468) ovanför raden (för en bild ur den ursprungliga matrikeln se Nikula 2009: 149). Det förblir oklart, varför Nuorteva och Lamberg ignorerar denna korrigering.

När Budde var i Vadstena översatte han *Mechtilds uppenbarelser* som han möjligen hade skaffat sig i Tyskland, eftersom de verkar ha varit obekanta i Vadstena tidigare (Nikula 2009: 144). Å andra sidan argumenterar Laurén (1972: 45, 51) för att det fanns en äldre handskrift av den nämnda texten i Vadstena. Om detta stämmer kan det knappast stämma att Budde var i Greifswald för att skaffa sig en handskrift av en i Sverige tidigare obekant text.

Min slutsats är att man med de bevarade källorna inte kan visa att Budde faktiskt var i Greifswald, hur lockande hypotesen än är. Att Budde tydligen hade någon form av klassisk bildning och något slags kontakt med tyskan ändrar inte slutsatsen. Nuortevas argument mot att namnet i matrikeln kan vara Jöns Buddes är emellertid också otillräckliga.

Om Budde studerade vid ett universitet, förefaller det naturligare att han gjort det tidigare än 1468 eller 1469, i synnerhet om vi antar att Budde redan år 1462 var äldre än 25 år, till och med betydligt äldre, vilket är helt möjligt. Å andra sidan konstaterar Klockars (1960: 37) att även förhållandevis gamla präster i en stor utsträckning vistades vid högskolor på kontinenten för att komplettera sina studier i kanonisk rätt eller teologi. Därför kan åldern som sådan inte användas som ett argument i resonemanget.

4.2 Knittel och den höviska kulturen - det aristokratiska spåret?

Nikula (2007, 2009, 2011) har som framkommit i avsnitt 2.1 föreslagit att Budde kanske haft något samband med släkterna Ille och Renhufvud. Detta skulle binda Budde till aristokratiska kretsar. Detta aristokratiska spår är emellertid mycket osäkert.

Jöns Budde lät tillverka ett nattvardskärl för Nådendals klosterkyrka. Patenen (fatet) finns fortfarande bevarad, medan själva kalken är försvunnen. Elias Brenner ritade på 1600-talet av de vapen som fanns avbildade på den numera förlorade kalken och dessa ritningar har lett till antagandet att Budde haft samband med släkterna Ille och Renhufvud (Nikula 2011: 53). Budde kallas emellertid aldrig *Ille* i de bevarade källorna. Däremot kallas han *Andersson* eller *Andreae*. Detta leder till spekulationen att Jöns kunde vara en oäkta son till Anders Sunesson Ille (Nikula: anført ställe), vilket måste ses som en djärv hypotes, eftersom namnet *Anders* är ytterst vanligt. Även om de vapen som fanns avbildade i kalken faktiskt hört till de ovan nämnda släkterna, förefaller bevismaterialet tämligen magert. Sambandet verkar dessutom även heraldiskt sett vara rätt problematiskt.

Kan dessa antaganden om en aristokratisk bakgrund då få stöd i Buddes skriftliga produktion? Små spår av en kontakt med den aristokratiska eller höviska kulturen kan någorlunda skönjas. Medellågtyska lånord som semantiskt hör till det höviska området förekommer hos Budde (t.ex. *forstinna*, *förste*, *hergrefylve*, *hærtogher*, *iungfru*, *iunkhärria*, *ädhel*, *ära*, *ärliker*) och det finns ett fall där Budde återger latinsk hexameter med knittel:

(4.1) Swa mangha skala a haffzsens strand,
swa mangha sorgher i kärlekxsens baandh (Gudeliga Snilles väckare, 14:
8f.).

Knittel är ett versmått av antagligen tyskt ursprung som förekommer bl.a. i *Eufemiavisorna* och *Erikskrönikan*. Knittelns ursprung är emellertid en omdiskuterad fråga. Den kan också ha en anknytning till *fornyrdislag*, dvs. ha mera

inhemska anor än man oftast antagit (Widoff 2013: 205). Knitteln har föreslagits vara en brygga mellan *fornyrdislag* och alexandrin (Widoff 2013: 217). *Fornyrdislag* är en tvåtaktig blandad vers med allitteration (Beckman 1905: 82) och alexandrin en sextaktig jamb (Beckman 1905: 88f.). Man brukar säga att en sluttrimmad knittelrad består av fyra betonade stavelser och ett obestämt antal obetonade stavelser, men även detta kan ifrågasättas (Widoff 2013: 206, 228). Sluttrimmen kan vara manliga eller kvinnliga (Widoff 2013: 213). Med manligt rim avses ett enstavigt rim, t.ex. *man – brann*, med kvinnligt rim ett tvåstavigt rim, t.ex. *kvinna – brinna* (Beckman 1905: 99). Knittelraden anses alltid ha en cesur, dvs. en kortare vilopaus mitt i versraden (Widoff 2013: 213). Knittel har å ena sidan ansetts vara ett fritt och förvildat versmått och således oelegant (jfr Widoff 2013: 210f.), men den har å andra sidan ansetts vara en noga planerad versform med ett högt stilvärde och en anknytning till höviska och aristokratiska kretsar (jfr diskussionen i Widoff 2013: 207). Widoff (2013: 225, 227) menar att knittelns kanske helst är ett slags rimmad prosa. Denna tolkning låter inte onaturlig, eftersom knittelns används i episk framställning.

Det ovan nämnda kan högst tala för något slags kännedom hos Budde om kulturen i aristokratiska kretsar, men några vidare slutsatser är svåra att dra. Materialet räcker ingalunda till mer specifika slutsatser, utan endast till gissningar som är svåra eller omöjliga att belägga. Några vidare hypoteser vill jag därför avstå ifrån.

4.3 Namnen *Räk* och *Budde*

Eftersom både namnet *Budde* och namnet *Ræk* kan ha en anknytning till Tyskland, behandlar jag problematiken kring dem här.

Namnen *Räk(k)* och *Budde* har använts som stöd för hypoteser om Jöns' härkomst, vilket är problematiskt, eftersom båda namnen är vanliga på många håll. T.ex. Larsson (1931: 156, fotnot 2) undrar om namnet *Budde* möjligen kan tyda på tysk härstamning. I detta avsnitt visar jag att sådana hypoteser eller förslag är möjliga och rimliga men måste förbli antaganden.

Ahlbäck (1952: 141f.) har antagit att *Budde* och *Räck* varit gårdsnamn eller släktnamn som tillhört Jöns' föräldrar. Han har således ansett sig kunna visa, var Budde föddes och växte upp. Resonemanget är emellertid inte oproblematiskt, eftersom båda namnen varit mycket vanliga på olika håll.

Namnet *Budde* har varit allmänt förekommande åtminstone i Finland, Sverige (se t.ex. Jansson et al. 1967: s.v. *Budde*) och Tyskland och binder alltså som sådant inte Budde till ett visst geografiskt område. I Tyskland förekommer bl.a. namnen *Bude*, *Budy*, *Budel*, *Buder*, *Budt*, *Budte*, *Budde*, *Buddenhagen* och *Buddelhagen* som enligt Gottschald (1971: s.v. *BOD*) hänger ihop med lågtyskt *budde* eller *butteman* som har betydelsen 'Butze, Gespenst', dvs. 'skrämmande gestalt, vålnad'. I medellågtyskan förekommer *budde*, *bodde*, *butte* i betydelsena 'öppet kärl, fat, vanna, kar' och 'kvarnstenens infattning av trä' (Lübber 1888: s.v. *bodene*). Dessutom förekommer ordet *butte* 'bytta, tråkö' (Lübber 1888: s.v. *butte*, f.). Heintze och Cascorbi (1967: s.v. *BUDH*-) nämner bl.a. formerna *Buddo*, *Bode*, *Budde*, *Butte* och *Büthe*. *Budde* betyder enligt dem (1967: s.v. *Budde*) 'brant backe' i Westfalen. I fornengelskan är *Budda* och *Budde* belagda (Strandberg 1993: 141). För hithörande appellativ, se även v. Friesen 1897: 89–91.

I Vörå socken påträffas enligt Karsten (1923: 160) namnet *Budd* år 1699, *Mårten Budd* år 1710 samt åren 1749, 1774 och 1810 åter *Budd*. I Laihela socken nämns enligt Karsten (1923: 113f.) *Bådde by* åren 1699, 1710 och 1810 samt flera personnamn sådana som *Lasse Budde* år 1551, *Hanss Budde* 1583, *Hindrich Bådd* och *Mattz Bådde* år 1699 och yngre belägg¹⁴⁵. Mansnamnet *Budde* har både i fornsvenskan och i forndanskan förekommit som för- eller binamn (Nikula 2004:

¹⁴⁵ En snabb titt på listor över döpta, vigda och begravda personer i olika finländska församlingar på 1700-talet visar att namnet *Budde* är belagt på många håll i Finland, t.ex. i Fredrikshamn (i Kymmenedalen), Karkku (i Birkaland), Sibbo (i Nyland), Pyttis (i Kymmenedalen), Strömfors (i Östra Nyland), Lovisa (i Nyland), Lembois (i Birkaland) och Veckelax (i Kymmenedalen). I Vörå (Österbotten) kan beläggas *Budd*, i Laihela (Österbotten) *Bådde*, *Båddi* och *Båd*. På 1800-talet är namnet *Budde* belagt åtminstone i Finström (Åland), Lapträsk (Nyland), Pyttis, Strömfors, Tusby (Nyland), Fredrikshamn och Veckelax, namnet *Budd* i Korsholm (Österbotten), Vasa och Vörå.

73). I Sverige är *Boddi*, *Bodde*, *Spabodde* och *Budda* belagda som personnamn samt *Buddaby* och *Buddathorp* som ortnamn (Lundgren & Brate 1934: 29). Namnet är belagt även i västnordiskan, men är inte lika vanligt där som i östnordiskan: här må nämnas skalden *Bragi Boddason*¹⁴⁶ och belägget *Boddi* i *Rígsþula*¹⁴⁷ (Strandberg 1993: 141). Lind (1905–1915: s.v. *Boddi*) anför beläggen *Budda luter* (en gårdspart i Eynafylke), *Buddarofua* (en gårdspart i Stjørdalen) och *Budderud* i Sande socken.

Ordet *budde* skulle kanske kunna hänga ihop med gotl. dial. *bodd*, m. 'huvud', isl. *budda*, f. 'penningpung', fhty. *butil* 'påse, pung' osv. (Strandberg 1993: 142). Ett förslag är att namnet hänger ihop med fsax. *biodan*, fhty. *biotan*, ty. *bieten*, sv. *bjuda* (Strandberg 1993: 143). Det är emellertid oklart, huruvida namnet är deappellativiskt eller en hypokoristisk kortform av en antroponym (Strandberg 1993: 141). Det är inte heller säkert om de västgermanska formerna har ett direkt samband med de nordiska eller inte (Strandberg 1993: 141). Namnet påträffas inte i nordiska runspråk, inte heller i förkristna ortnamnstyper på *-lev/-löv* och *-sted/-sta(d)*, men är välbelagt under medeltiden och i senare ortnamnstyper på *-boda* och *-torp* (Strandberg 1993: 146). Det är inte omöjligt att namnet i nordiskan och engelskan uppkommit oberoende av varandra men ändå är av samma etymologiska ursprung (Strandberg 1993: 147).

Namnet *Räkk* förekommer i Danmark och i Jämtland i Sverige. I Vörå socken har det funnits en gård som heter *Rex*¹⁴⁸, men gårdens namn är tidigast belagt först år 1699. I Korsholm omtalas en man vid namnet *Påual Räck* år 1410 (Pipping 1944: 5f.). Liknande namn förekommer i Tyskland t.ex. i formerna *Reckwald*, *Riek*, *Rieck*, *Rick*, *Rich*, *Reicke* (Gottschald 1971: s.v. *REICH*). Heintze och Cascorbi (1967: s.v.

¹⁴⁶ Brage den gamle eller Brage Boddason är den äldste fornnorske skalden. Han levde i början av 800-talet, men de dikter som tillskrivs honom kan vara av yngre datum. Se t.ex. Nordisk familjebok 1905: s.v. *Brage* 2; Hallberg 1962: 97; Jónsson 1894: 417. För källor till kännedomen om Bragi Boddason, se Jónsson 1890: 141ff.

¹⁴⁷ *Rígsþula* 24: *Börn ólu þau, bjuggu ok unþu/ hét Halr ok Drengr, Hólþr, Þegn ok Smiþr/ Breiþr, Bónði, Bundinskeggi/ Bui ok **Boddi**, Brattskeggr ok Seggr*. Citerad enligt Hildebrands (1904: 172) edition.

¹⁴⁸ En snabb titt på listor över döpta och begravnade i olika finländska församlingar på 1700-talet och i början av 1800-talet visar att namnet *Rex* förekommit åtminstone i Maxmo, Vörå och Korsholm, alla i Österbotten.

reck(e)) nämner bl.a. formerna *Reck*, *Recke* och *Reckmann* som kan hänga ihop med ordet *recke* 'äventyrare, krigare' eller med det i Westfalen förekommande ordet *reck(e)* 'rad, lång skogsrand'. I medellågtyskan förekommer ordet i formen *reke*, som har betydelserna 'rad' och 'ett mot åkern avgränsande lågt buskage' (Lübbe 1888: s.v. *reke*, *f.*). Detta är samma ord som ty. *Reihe*, engl. *row*, nl. *rij*, vilkas motsvarigheter torde finnas i fornisländskan och norska dialekter (jfr Skeat 1911: s.v. *row* (1), van Wijk 1912: s.v. *rij*, Kluge 1899: s.v. *Reihe*).

Det är inte självklart hur man skall uttala namnet *Räk*. Det finns ställen i Buddes skrifter där han skämtsamt kommenterar sin dåliga handstil (jfr Wollin 2011: 40; Noreen 1942a: 71): *Frater johannes ræk male scripsit hec* (Tundalus 121: 25), *Thettæ screff broder jønes ræk. Æn tha at scrifften ær allom othæk* (Guidos själs uppenbarelse 143: 29f.), *budde ræk scripsit hec Anno christi 1491o* (S. Bernhards betraktelser 177: 35). Pipping menar (1944: 5) att namnet *Räk* skall läsas *Räck*, alltså med kort vokal och lång konsonant. Detta därför att namnet rimmar med *otäck* som säkert har kort vokal och lång konsonant. Namnet rimmar emellertid också med lat. *haec* som torde ha uttalats med ett långt e. Pipping säger sig inte veta hur Budde uttalade latin eller hur rena rim denne eftersträvade. Det är emellertid inte oproblemiskt att utesluta möjligheten att namnet *Ræk* ändå har lång vokal. Rimmandet med *haec* behöver inte väga mindre tungt än rimmandet med *otäck*. Det är emellertid inte heller självklart att det latinska ordet *haec* absolut måste ha uttalats med ett långt e. I vulgärlatinet jämnades nämligen längddistinktionerna ut och kvantitativa skillnader mellan korta och långa vokaler blev mindre eller försvann, även om en kvalitativ skillnad mellan de ursprungligen korta och långa vokalerna troligen fanns kvar (Herman 2000: avsnitt 4.1). Att så var fallet i vulgärlatinet på 400-talet säger emellertid föga om 1400-talets munklatin. Det har även föreslagits att namnet *Räk* hänger ihop med det sörmländska ortnamnet *Räk* som motsvarar sv. dial. *rek*, gotl. *raik*, no. och fvn. *reik* och om detta är riktigt måste namnet ha haft långt e i fornsvenskan (Pipping 1944: 24).

Pipping antar att namnet *Ræk* hänger ihop med fisl. *rekkr* 'man, krigare' som har assimilation /nk/ > /kk/ (Noreen 1903: § 257.3) och /i/ > /e/ framför nasal som försvinner, jfr ags. *rinc* (Noreen 1903: § 106.1). Mhty. *recke* (Lexer 1901: s.v.

recke) är inte samma ord¹⁴⁹. Fornhögtyskan hade *reccho*, tidigare *racheo*, *reckio* (Braune 2004: § 223, Anm. 2) som är en gammal *jan*-stam med omljud och konsonantförlängning. Av samma ursprung är gotiskans *wrakja* 'förföljning' (Holthausen 1934: s.v. *wrakja, f.*) och *wrika* 'förfölja' som hör ihop med isl. *reka* 'driva, följa' (Noreen 1903: § 278).

Murhu (1983: 11) uppger att namnet *Gregers Räky* är belagt i Vörå 1478. Hummelstedt (2004: 62) påpekar att namnet förekommer i formen *Rex* även i Maxmo socken. Murhu (1983: 12) anser att det är det finska släktnamnet *Reki* som föreligger här och att det sammanhänger med bynamnen *Rekijoki* och *Rekipelto*.

Även Murhu (1983: 10, 12) konstaterar att namnet *Budde* är vanligast i tyska områden. Murhu (1983: 13) diskuterar en gård i Laihela som heter *Budde* och konstaterar att den år 1546 ägdes av Peter Andersson. Murhu (anfört ställe) menar att denne kan ha varit Jöns Buddes bror som levat länge, eftersom Jöns' far också hette Anders. Resonemanget håller emellertid inte: Jöns Buddes broder borde år 1546 ha varit urgammal, även om han var yngre än Jöns. Dessutom visar Murhu på inget sätt att Jöns kommer från denna gård. Det enda hon visar är att en gård vid namnet *Budde* funnits i Laihela socken. Att Jöns kom från denna gård kunde anses sannolikt om namnet inte förekom annanstans, men det förekommer som framkommit på flera håll.

Murhu (1983: 13f.) konstaterar vidare att det i Laihela, nära gården *Budde*, funnits ett område som tillhört Nådendals kloster. Något skriftligt dokument om hur Nådendals kloster fått området har inte bevarats, men Murhu (1983: 16) antar att området donerats i samband med att Jöns gått i kloster. Även detta är blott ett antagande, enär bevarade skriftliga källor inte föreligger. Murhu (1983: 17) resonerar att Jöns Budde dött senast 1508, ty det nämnda området har då övergått från Nådendals kloster till Korsholms församling. Det låter emellertid inte övertygande att klostret skulle ha haft rätt till området endast så länge Budde lever. Om Budde levtt ända fram till år 1508, måste han ha blivit minst 71 år eller gärna ännu äldre. Dessutom är den yngsta säkra uppgiften om honom från 1491. Murhus

¹⁴⁹ Karsten (1923: 167) antar detta.

bevis verkar sålunda ha *ad hoc*-karaktär. Tilläggas må att klostret ägde jord och gårdar flerstädes i avlägsna delar av landet (Hummelstedt 2004: 62). Att ett område i Laihela tillhört Nådendals kloster är därför inte i den grad exceptionellt att detta faktum som sådant skulle räcka till bevis för något.

4.4 Lågtyska lånord

Jag skall nu gå över till att diskutera lånord från medellågtyskan. De medellågtyska lånorden är många i Buddes texter. Detta är inte överraskande, eftersom det tyska inflytandet på svenskan överhuvudtaget var mycket starkt under yngre fornsvensk tid (jfr Ahlberg 1942: 114). Detta sammanhänger i hög grad med det faktum att många både under senmedeltiden och under den tidigmoderna tiden framför allt i Stockholm var tvåspråkiga, åtminstone passivt (jfr Andersson 2011: 5–8). Många av de så kallade Budde-orden som Noreen använt i sin författarbestämning är lågtyska lånord som blivit kvar i svenskan sedan medeltiden (jfr Tiisala 2011: 128).

Många av orden hör till givna ämnesområden, framför allt stad och administration eller krig och armé. Många ord som gäller hövisk kultur, handel, hantverk och olika yrken är också medellågtyska (jfr Wessén 1956: 14–19). Många ord i Buddes texter är rent formellt lätt identifierbara som lågtyska lånord, t.ex. ord med vissa prefix, framförallt *be-* och *for-* (Wessén 1956: 20). Jag behandlar här även sådana ord som ursprungligen kommer från andra språk, t.ex. latinet eller romanska språk, men som förmedlats via medellågtyskan. Jag tar också upp osäkra fall, där det inte nödvändigtvis handlar om medellågtyska lånord.

Jag har gått tillväga så att jag har slagit upp i Söderwalls ordbok de ord i Buddes texter som jag har antagit vara medellågtyska lånord. Om Söderwall anger en isländsk form, har jag slagit upp ordet i Alexander Jóhannessons etymologiska isländska ordbok. I många fall har jag slagit upp ordet även i Hellquists etymologiska ordbok, SAOB och Lübbens medellågtyska handordbok. I några fall har jag använt även andra ordböcker. Alla hos Budde förekommande lågtyska

lånord kan inte behandlas här, men jag presenterar nedan ett urval ord som på ett eller annat sätt är intressanta. Jag inleder med ett avsnitt om ord som i övrig fornsvenska är sällsynta och ord som är tidigast belagda först under Buddes tid. I ett avsnitt behandlar jag ordet *ganska* som är frekvent hos Budde och har ett från modernt språk avvikande betydelse. I ett tredje avsnitt behandlar jag osäkra fall som inte behöver ha lånats från medellågtyskan. Därefter behandlar jag tyskt inflytande som eventuellt kommit via danskan, ord försedda med prefixen *be-* och *for-* samt ett urval andra lågtyska lånord.

4.4.1 Sällsynta lågtyska lånord och tidiga belägg

I detta avsnitt behandlar jag lågtyska lånord som är sällsynta i fornsvenskan. Få ord är tidigast belagda hos Budde, men belägget hos Budde hör något oftare till de äldsta, även om det inte är allra äldst.

apotekare

apotekare (Karin 224: 20¹⁵⁰).

Söderwall jämför med mlty. *apotheker*, *abbeteker*, mlat. *apothecarius*. Av Söderwalls ordbok och dess supplement framgår att ordet är sällsynt i fornsvenskan. Ordet finns också i *Latinsk-svenska glossariet*, som har en anknytning till Budde. Det verkar vara det äldsta belägget. Därutöver finns det belägg från åren 1503, 1507 och 1511.

¹⁵⁰ Textstället är intressant, jfr Laurén 1973: 54 och Lamberg 2007: 249. Jesus kallas för *hymmerikis apotekare*. Ordet *apotek* är enligt Söderwall belagt en gång i fornsvenskan (*Läkebok* 7). Ordet *apotekara bodh* är belagt en gång i betydelsen 'apotek'. Det finns också ett belägg på ordet *apoteka* i betydelsen 'parfymer'.

arst

Aarste (Gudelige snilles väckare 224: 14).

Söderwall jämför med mlty. *arste*. Söderwall (s.v. *arst*) ger utöver detta fyra andra belägg, samtliga är sena. Ett av beläggen är ur helige Bernhards skrifter (*arsth*, Wieselgren 1866: 291, rad 29). Belägget är ur Pseudo-Bernhards brev till ”Erligher riddare härra Robert” som översattes till svenska först vid slutet av 1400-talet (Wieselgren 1866: XV). Översättningen finns bevarad i Cod. Ups. Cat. Benz. No 22, 8:o, bl. 126–129r. Handskriften har ett blandat innehåll och innehåller 33 olika texter av vilka somliga är på svenska och somliga på latin (Wieselgren 1866: XVf.). Detta är intressant bl.a. därför att Budde verkar ha varit intresserad av Bernhard, ty han översatte en av Pseudo-Bernhards skrifter och hänvisningar till Bernhard finns i flera av Buddes översättningar. De tre övriga beläggen är från åren 1499, 1507 och 1509, de två sist nämnda kan vara från Finland. Belägget i *Gudelige snilles väckare* verkar sålunda vara det äldsta belägget. Söderwall känner också varianten *arste*, men anför bara ett belägg som är från *Stockholms stads jordebok* 1470. Supplementet har därutöver ordet *arster* och det enda belägget är intressant nog ur *Latinsk-svenska glossariet* som har en anknytning till Budde. I glossariet återges lat. *cirurgicus* med detta ord.

berät

beräth (Gudelige snilles väckare 226: 1).

Söderwall ger betydelsen ’barett, ett slags mössa som bars av präster och doktorer’ och jämför med mlty. *bireit*, it. *berretta*, mlat. *birretum*. Ordet är sällsynt i fornsvenskan, ty Söderwall anför bara ett belägg utöver det av mig anförda.

bomolia

boom olia (Mechtild 74: 24).

Söderwall jämför med mlty. *boumöl*, *bomöl*. Alla belägg som anförs av Söderwall (s.v. *bomolia*) är ur läke- och örteböcker, alltså sena. Ordet tas inte upp i supplementet. Hellquist (1922: s.v. *bom 1*) menar att *bomolja* lånats från mlty. *bômolje*.

bytilse

bytilse (Mechtild 156: 20).

Söderwalls supplement ger betydelsen 'delande, delning'. Söderwalls supplement (s.v. *bytilse*) anger inga ytterligare belägg utöver detta, men hänvisar till ordet *sambytilse* (Söderwall supplement: s.v. *sambytilse*), som är belagt två gånger, nämligen i Mechtild (271: 19) och i *Jungfru Marie psaltare*. Söderwall jämför *byta* 'skifta, dela' med isl. *býta*, mlty. *buten*. Jóhannesson (1956) menar att verbet lånats från mlty. *bûten*; nl. *ruilebuiten* 'tauschen'.

knyppe

knoplom (Julianus & Basilissa 78: 7), *knøplom* (Julianus & Basilissa 79: 28).

Söderwall jämför *knyppe* 'knölpåk' med mlty. *knuppel*. Söderwall (s.v. *knyppe*) anför bara tre belägg. Två av dem är ur *Själens tröst*, ett ur *Codex Bildstenianus*. Söderwalls supplement (s.v. *knyppe*) anför de två beläggen ur *Julianus & Basilissa*.

kostelighet

kostelighet (Mechtild 65: 2).

Söderwall jämför med mlty. *kostelicheit*. Söderwall (s.v. *kostelighet*) anför bara två belägg som är ur *Legendariet* och Birgitta.

krotas

krothas (Bernhard 164: 22), *krootas* (Själens kloster 44: 19).

Söderwall ger betydelsen 'bråka' och jämför med mlty. *kroden*. Söderwall (s.v. *krotas*) anför ett enda belägg, nämligen det ovan anförda ur *Själens kloster*. Lübben (1888) konstaterar att ordet används "meist refl. mit Gen." och ger betydelsen 'sich mit etwas befassen, sich kümmern um, jem. belästigen'.

krubba

krobbonne (Mechtild 23: 24).

Söderwall (s.v. *krubba*) jämför med mlty. *krubbe*. Söderwall anför tre belägg ur *Legendariet* och två ur *Själens tröst*. I samma betydelse förekommer arvordet *iäta: iätuna* (Mechtild 201: 18), jfr isl. *jata*. Jóhannesson (1956) jämför isl. *jata* med got. *uzeta*, fslav. *jasli*. Ståhle (1970: 10) konstaterar att det inhemska *jäta* är allennarådande i medeltidspostillorna men ersattes av *krubba* i NT 1526. Det är intressant att *krubba* är belagt hos Budde.

krävet

kræwetan (Bernhard 170: 3).

Söderwall jämför *krävet* 'kräfta' med mlty. *krevet*. Ordet har enligt Söderwall tre olika betydelser, nämligen 1) *kräfta* (*djur*), som är belagd två gånger i *Läkebok 9*, 2) *pansar* som är belagd en gång år 1499 och 3) *kräfta* (*cancer*) med nio belägg i *Läkebok 7*. *Läkebok 7* föreligger i en pappershandskrift från början av 1500-talet (Klemming 1883–1886: 395, 499). *Läkebok 9* föreligger i Peder Månssons handskrift från 1522 (Klemming 1883–1886: 445, 500). Av Söderwalls supplement (s.v. *krävet*) framgår det emellertid att ordet är belagt redan år 1460 i *Arboga stads tänkebok* och att det föreligger belägg från 1474, 1481, 1484 och 1486. Således är belägget hos Budde inte det tidigaste, men bland de tidigaste. Bernhards skrift

översattes av Budde år 1491. Ordet motsvaras av fhty. *krebaz(o)*, varav fra. *écrevisse* och därigenom engl. *crayfish* (Hellquist 1922: s.v. *kräfta*).

martla

martladha (Lucidarius 60: 15).

Söderwall (s.v. *martla*) jämför *martla* 'pina' med mlty. *martelen*. Söderwall anför två belägg ur *Själen's tröst* och två ur *Legendariet*.

solderi

soल्ली (Judith 155: 16).

Söderwall jämför *solderi* med mlty. *solderîe*, *solderige* 'legda krigsmän, legoknektar'. I denna betydelse förekommer ordet endast på detta ställe. Lübben (1888) anför *solderi(g)e* 'Besoldung, Ausgabe für Söldner'.

veningsvisa

veningx visor (Mach. 220: 3; Mach. 247: 1); *wennigx wisor* (Gudeliga snilles väckare 155: 24).

Söderwall ger betydelsen 'klagovisa', jfr *veninger* 'jämmerlig l. beklagansvärd varelse', mlty. *wêninge*. Lübben (1888) anför *wêninge*, *weininge* 'fletus, vagitus, lamentatio'. *Veningsvisa* är av Söderwalls ordbok och dess supplement att döma obelagt i övrig fornsvenska. *Venings sanger* och *venings visa* är belagda i *Latinsk-svenska glossariet*. Substantivet *veninger* 'jämmerlig varelse' är belagt bara en gång (Bonaventura) och adjektivet *venogher* 'jämmerful' likaså bara en gång (Bildstenianus).

Av exempelsamlingen framgår att det hos Budde förekommer lågtyska lånord som annars är sällsynta i fornsvenskan. I vissa fall förekommer dessa även i *Latinsk-*

svenska glossariet, vilket i någon mån kan tala för att dess anknytning till Budde är berättigad. I flera fall är ett av de äldsta beläggen på ett lågtysk lånord ur Buddes skrifter, vilket kan vittna om Buddes kontakter till Tyskland. Bindande slutsatser kan man emellertid inte dra, eftersom det närmast borde göras *e silentio*. Budde verkar i vilket fall som helst ha använt lågtyska lånord som inte varit vanliga eller som först senare blivit vanliga i svenskan.

4.4.2 Ordet *ganska*

Ordet *ganska* i betydelsen 'mycket, särdeles' är frekvent i Buddes skrifter. Samma betydelse förekommer ofta i GVB¹⁵¹. Av de följande exemplen som är ur GVB framgår att svenskans *ganska* ofta motsvaras av *valde* i den latinska texten (exemplen 4.2–4.4¹⁵²) och ibland av *nimis* (exemplen 4.5–4.6). I många fall är den latinska konstruktionen inte ord för ord jämförbar med den svenska (exemplen 4.7–4.8¹⁵³). Det är klart att *ganska* även i dessa fall återger betydelsen 'mycket, särdeles'.

(4.2) bleff han ganska wreedh (Matt. 2:16), Vulgata: iratus est **valde**.

(4.3) Och tå the sågho til, sågho the stenen wara affweltan, then ganska stoor war (Mark. 16:4), Vulgata: magnus **valde**.

(4.4) Tå han thet hörde, wardt han bedröffuat, Ty han war ganska rijk (Luk. 18: 23), Vulgata: quia dives erat **valde**.

(4.5) och woro ganska gräselighe (Matt. 8: 28), Vulgata: saevi **nimis**.

(4.6) klaar och ganska hwijt såsom sniö (Mark. 9:3), Vulgata: candida **nimis** velut nix.

¹⁵¹ I bibelspråket förekom ordet *ganska* i betydelsen 'mycket' på fyra ställen (Matt. 4: 8, Mark. 8: 1, Mark. 16: 4, Luk. 23: 8) ännu i den så kallade normalupplagan av år 1883, men ersattes med ordet *mycket* i 1917 års översättning (Ståhle 1970: 68). Alla fyra ställen har *ganska* i betydelsen 'mycket' även i GVB. I tre av fallen har latinet *valde*.

¹⁵² Ytterligare belegg påträffas på följande ställen: Matt. 2: 10; Matt. 4: 8; Matt. 18: 31; Matt. 19: 25; Mark. 1: 35; Mark. 16: 2; Luk. 23: 8; Luk. 24: 1.

¹⁵³ Liknande belegg påträffas på följande ställen: Mark. 4: 41; Mark. 9: 26; Luk. 6: 17; Luk. 8: 15.

(4.7) en ganska stoor hoop folck (Mark. 3:8), Vulgata: multitudo magna.

(4.8) folcket war ganska mykit (Mark. 8:1), Vulgata: cum turba multa esset.

Ordet *ganska* är närmast högtyskt, jfr ty. *ganz*. Till de andra germanska språken torde ordet ha lånats från högtyskan, jfr t.ex. fornfrisiskt *gans* där /n/ skulle ha fallit bort framför /s/ i ett arvord. Det är nämligen så att /n/ faller bort framför /s/ i anglofrisiskiskan och lågtyskan, men inte i högtyskan och gotiskan. I nordgermanskan faller /n/ bort om förbindelsen /ns/ är gammal. Detta kan illustreras med ordparen sv. *gåås* : ty. *Gans* och isl. *ást* : got. *ansts*. (Wessén 1962: § 29; Sievers 1898: § 186.1b; Braune 2004: § 126, Anm. 5; Noreen 1903: § 289.4; Moser 1961: 92)

Det högtyska ordets etymologi är omstridd, men det torde vara ett slaviskt lån. På slaviskt håll kunde ordet sammanhänga antingen med ry. *konets* 'slut' (Hellquist 1922: s.v. *ganska*) eller med ry. *gustoj* 'tjock, yvig' eller fornbulgariskans *goněti* 'räcka' (Kluge 2002: s.v. *ganz*). Ry. *konets* består av *kon-* 'början, ordning' och suffixet -ѣтъ¹⁵⁴ och ordets början kan hänga ihop med gr. *καίνός* 'ny, främmande' (Sjanskij et al. 1971: s.v. *konets*; Prellwitz 1905: s.v. *καίνός*). Ry. *gustoj* torde hänga ihop med lit. *ganstus* 'förmögen, rik', lett. *guosts* 'svärm' och gr. *γογγύλος* 'rund' (Sjanskij et al. 1971: s.v. *gustoj*; Fasmer 1986: s.v. *gustoj*). Av de slaviska förklaringarna låter Kluges förslag semantiskt sett bättre än Hellquists. Ett baltiskt ursprung är inte heller uteslutet, ty t.ex. van Wijk (s.v. *gansch*) tar upp

¹⁵⁴ Min translitteration tarvar en liten förklaring. Suffixet -ѣтъ innehåller mjukhetstecknet ѣ, som inte translittereras alls, om modern ryska translittereras till det latinska alfabetet. Tecknet har numera inget ljudvärde i ryskan och hoppas över i translitterationen. Samma gäller hårdhetstecknet ѣ. Om man däremot translittererar fornbulgariska (fornkyrkoslaviska) brukar ѣ ofta återges med ü och ѣ med ĭ. I fornbulgariskan hade tecknen ljudvärden: ѣ är enligt Leskien (1905: § 2) ett kort ö-aktigt ljud som också förekommer i moderna bulgariska dialekter, ѣ är enligt Leskien (anfört ställe) ett slutet e-ljud, som uttalas ungefär som det tyska e-et i utljud eller det tyska i-et i ordet *bitte*. Leskien (anfört ställe) menar att translitterationen med ü och ĭ är missvisande och föredrar att i translitterationerna använda tecknen ѣ och ѣ, även om de övriga bokstäverna återges med latinska bokstäver. Jag följer här Leskien, likaså Hirt 1895: XII.

fornpreussiskans *gantsas* och litauiskans *ganc*, *gancnas*. Den äldsta betydelsen på germanskt håll verkar ha varit ungefär 'sund, frisk, hel, oskadd' (jfr Lexer: s.v. *ganz*, Kluge: s.v. *ganz*, van Wijk: s.v. *Gansch*, Lübben: s.v. *gans*).

Jessen (1893: s.v. *ganske*) föreslår att ordet *ganska* kan vara en adverbial bildning till germ. **ga-and-i-an*, men detta är osannolikt. Gotiskan har ett med den rekonstruerade urgermanska formen identiskt *ga-andjan*, till *andeis*, men något samband mellan detta ord och ordet *ganska* tas inte upp i gotiska ordböcker (se t.ex. Holthausen 1934: s.v. *andeis*, s.v. *gaandjan*; Feist 1888: s.v. *andeis*; Uhlenbeck 1896: *andeis*, s.v. *gaandjan*). Dessutom är ordet belagt i gotiskan bara en gång (Luk. 5: 4) som är en emendation (se Feist 1909: s.v. *gaandjan*), ty det står *gananþida* i Codex Argenteus (jfr Streitberg 1919: 105, den textkritiska apparaten; Bernhardt 1884: 54, den textkritiska apparaten; Schulze 1848: s.v. *gananþjan*).

Till svenskan torde ordet ha lånats från medellågtyskans *gans*, *gantzeken*, *gansseken* (jfr Wistrand 2006: 68, 103). De äldsta belägg Wistrand anför är från 1501: *han ær ganska angerbyth* (Örebro) och 1503: *ganska myketh* (Örebro). Betydelsen 'mycket, högeligen' är belagd år 1449 i ett testamente upprättat i Åbo stift (Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien 2009: s.v. *ganska*; Söderwall: s.v. *ganska*). Den numera enda brukliga betydelsen 'i någorlunda hög grad' är tidigast belagd först i C.P. Ekblads verk *Liber memorialis Latinus* som trycktes i Västerås 1764 (SAOB).

I det följande presenteras belägg på ordet *ganska* i Buddes skrifter¹⁵⁵. De belägg som är ur bibelöversättningarna har jämförts med motsvarande ställen i Vulgata (jfr fotnoterna). De latinska motsvarigheterna är ofta *valde* (exempel 4.10) eller *nimis*

¹⁵⁵ Ytterligare belägg påträffas på följande ställen: Tundalus 102: 18f.; Tundalus 102: 20; Tundalus 102: 37; Tundalus 103: 12f.; Tundalus 104: 2; Tundalus 104: 32; Uppenb. 358: 20–23 (=Apc 16: 21); Lucidarius 35: 6; Tundalus 115: 4f.; Tundalus 120: 35; Guido 126: 33f.; Guido 135: 16f.; Mechtild 8: 6f.; Mechtild 8: 22f.; Mechtild 106: 22f.; Mechtild 164: 19f.; Mechtild 236: 3f.; Mechtild 236: 5f.; Mechtild 321: 8f.; Mechtild 330: 2f.; Mechtild 331: 22; Sjärens kloster 58: 13f.; Sjärens kloster 121: 21–25; Gudeliga snilles väckare 10: 21–23; Gudeliga snilles väckare 19: 4–6; Gudeliga snilles väckare 173: 12f.; Gudeliga snilles väckare 195: 21f.; Gudeliga snilles väckare 211: 4–7; Gudeliga snilles väckare 329: 24f.

(exempel 4.9) eller saknas helt (exempel 4.12; 4.13; 4.17). Som framgår av exemplen och fotnoterna påträffas ibland flera belägg mycket nära varandra, vilket skapar en stilistisk effekt, eftersom man å andra sidan kan läsa många sidor utan att påträffa ett enda belägg.

(4.9) oc drak viin ganska mykit, meer än han naghon tiidh før j alla syna dagha¹⁵⁶ (Judith 167: 8f.).

(4.10) før ty at hon war ganska fagher¹⁵⁷ (Esther 180: 7f.).

(4.11) thänna bok är ganzska mørk oc obegripligin at vndirsta ällir begripa mz likamlikom sinnom¹⁵⁸ (Uppenb. 331: 9–11).

(4.12) oc tridhie delin aff wathnen wart giordher til maalørt oc mangha människior bliffwo dødhe aff watnen thy at the wordo giorde ganzska beske¹⁵⁹ (Uppenb. 345: 24–27).

(4.13) Än iak tok bokena aff ängilsens handh oc aat hona wp oc thz war j mynom mwne søth som honogher oc tha iak haffde hona ätit warth min qwidher ganzska beskir¹⁶⁰ (Uppenb. 349: 1–4).

(4.14) D: Huru lenge var han j hymmerikj. M: ganzska¹⁶¹ litzsla stundh (Lucidarius 6: 27f.).

(4.15) han [Lucifer] hafde manga hendher Som varo tusande hender, v hundrat a huaria sidho Ok ganzska longa rompo (Tundalus 112: 19–21).

(4.16) in i the flodhena waro ganzska mykla fiska (Mechtild 185: 3f.).

(4.17) gör jak thet ganzska gärna (Mechtild 279: 21f.¹⁶²).

¹⁵⁶ Vulgata: bibitque vinum **nimis** multum quantum numquam biberat in vita sua (Idt. 12: 20).

¹⁵⁷ Vulgata: erat enim pulchra **valde** (Est. 1:11).

¹⁵⁸ Belägget är ur företalet till Uppenbarelsboken, alltså en av Budde skriven originaltext som inte är en översättning.

¹⁵⁹ Vulgata: et facta est tertia pars aquarum in absinthium et multi hominum mortui sunt de aquis quia amarae factae sunt (Apc 8: 11).

¹⁶⁰ Vulgata: et accepi librum de manu angeli et devoravi eum et erat in ore meo tamquam mel dulce et cum devorassem eum amaricatus est venter meus (Apc 10: 10).

¹⁶¹ Det talas om Lucifer som genast kastades bort från himmelriket. *Ganska* måste alltså betyda 'mycket'.

¹⁶² Lat.: illud libenter facio (Mechtild 279: 15).

(4.18) ok ther war swa mörkt alla weghnä, badhe i bokena ok um cringh i huseno, at jac ganzska lithit saagh ok inthet kunde scifwa (Företal till Mechtilds uppenbarelser, citerat av Porthan; Porthan 1867: 144).

(4.19) bärendes for sit bryst ena tafflo med tw look eller brädhnen ganzska dägeliga ok wäll tilsmykkadha (Företal till Mechtilds uppenbarelser, citerat av Porthan; Porthan 1867: 144).

Det är speciellt vanligt att ordet *fā* har *ganska* som attribut¹⁶³.

(4.20) oc ganzska ffaa män bliffwo ather j hälga stadhen för hwnghers nødh skuld¹⁶⁴ (Mach. 239: 9f.).

(4.21) swa at ganzska faa j gän bliffwo mz triphone¹⁶⁵ (Mach. 274: 24).

(4.22) swa at the. än tha at ganzska faa owir gingo alt riket¹⁶⁶ (Mach. 285: 1).

(4.23) D: Hafua kjøpmen naghat helsonne hopp. M: ganzska faa ok æn the lithet (Lucidarius 44: 25f.).

(4.24) The ärw ganzska faa (Gudeliga snilles väckare 111: 24).

(4.25) oc ganzska faa äro räthwise (Gudeliga snilles väckare 121: 16).

Av beläggen framgår att ordet *ganska* 'mycket, särdeles' är frekvent hos Budde och saknar ibland motsvarighet i förlagorna. Flera av beläggen (4.11, 4.18 och 4.19) är ur företal som är av Budde skrivna originaltexter och inga översättningar. Beläggen torde således illustrera Buddes genuinare språkbruk som inte på samma sätt påverkats av förlagorna.

¹⁶³ Ytterligare belägg påträffas på följande ställen: Lucidarius 18: 27f.; Julianus & Basilissa 84: 37; Om klosterlefverne 23: 6–8; Själens kloster 131: 1f.; Gudelige snilles väckare 2: 14–16; Gudelige snilles väckare 3: 17–19; Gudelige snilles väckare 106: 28–107: 2; Gudelige snilles väckare 157: 11; Gudelige snilles väckare 232: 6–8; Gudelige snilles väckare 245: 13–15; Gudelige snilles väckare 253: 14–16; Gudelige snilles väckare 258: 24f.; Gudelige snilles väckare 372: 24f.

¹⁶⁴ Vulgata: et remanserunt in sanctis viri pauci quoniam obtinuerat eos fames (I Mcc. 6: 54).

¹⁶⁵ Vulgata: ita ut pauci relictis essent cum Tryphone (I Mcc. 15: 10).

¹⁶⁶ Vulgata: ita ut universam regionem cum pauci essent vindicarent (II Mcc. 2: 22).

4.4.3 Osäkra lågtyska lånord

I detta avsnitt behandlar jag ord som kan vara lågtyska lånord, men det är inte säkert. I vissa fall kan det handla om äldre lånord som lånats från fornsaxiskan, medellågtyskans äldre föregångare. I några fall är det också möjligt att orden lånats från anglosaxiskan. I dessa fall håller jag det för sannolikt att ordet till västnordiskan lånats från engelskan medan det till östnordiskan lånats från tyskan¹⁶⁷.

ampras, amper

amprados (Gudeliga snilles väckare 188: 19), *amper* (Gudeliga snilles väckare 234: 3).

Söderwall anför *ampras* 'förbittras' och *amper* 'sur, bitter' som han jämför med lty. *amper*. SAOB (s.v. *amper*) konstaterar att ordet möjligen är ett lån från lty. Hellquist (1922: s.v. *amper*) jämför med isl. *apr* < *amp*- och konstaterar att ordet antingen är inhemskt eller lån från lty. *amper*, som är besläktat med lat. *amarus* 'bitter'.

fru

fruen (Bernhard 165: 22; Karin 191: 2; Karin 192: 21; Karin 195: 15; Karin 195: 20; Karin 199: 6; Karin 199: 9; Karin 199: 19), *fruena* (Karin 191: 23; Karin 192: 35; Karin 197: 24; Karin 199: 26), *frunar* (Karin 191: 39), *fru* (Karin 195: 33; Karin 198: 2; Karin 200: 4; Udo 150: 42), *fruenne* (Karin 197: 25), *frur* (Karin 198: 4), *frwn* (Judith 158: 7).

¹⁶⁷ Nordens kristnande var en lång process och missionärerna kom både från Tyskland och från England (se t.ex. von Padberg 2006: 91). Kontakter åt båda hållen fanns säkert. I Norge har Englands betydelse för kristnandet varit relativt stor (jfr von Padberg 2006: 107f.). Sverige hade däremot närmast kontakter till Hamburg-Bremen (von Padberg 2006: 112f.). Samma skillnad kan gälla icke-religiösa kontakter och ha även språkliga konsekvenser.

Söderwall (s.v. *fru*) jämför ordet *fru* med mlty. *vrouwe*, *vruwe*. Enligt Hellquist (1922: s.v. *fru*) har ordet lånats från fsax. *frûa* (se även Veturliði Óskarsson 2001: 117 och där anförd litteratur).

girugher, girughet

girugher (Mechtild 188: 10; Gudeliga snilles väckare 223: 3); *girwge* (Gudeliga snilles väckare 127: 20); *giruga* (Gudeliga snilles väckare 174: 26); *girugaste* (Gudeliga snilles väckare 151: 8); *girwghet* (Gudeliga snilles väckare 151: 7), *girwgheter* (Om klosterlefverne 24: 14).

Söderwall jämför med fda. *girig*. Av Söderwalls framställning att döma är adjektivet *girugher* inte sällsynt i fornsvenskan, medan substantivet *girughet* är ovanligare. Hellquist (1922) menar att ordet är inhemskt, men möjligen senare påverkat av det etymologiskt identiska mlty. *girich*, fhty. *girig*.

helevagher

helewax kar (Mechtild 110: 6), *helewagh* (Mechtild 205: 11; Gudeliga snilles väckare 179: 14).

Söderwall jämför *helevagher*, *helevagh* med isl. *heilivágr*, mhty. *heilawâc*, *heilwâc* 'helande vätska, balsam'. Jóhannesson (1956: s.v. *qailo-*) jämför isl. *heilivágr* med fhty. *heilawac* 'heilende Flüßigkeit'. Fritzner (s.v. *heilivágr*) ger betydelsen 'lægende Væske', jämför med mhty. *heila-wâc*, *heilwâc*, *heilwæge* och anför fyra fvn. belägg. Ordet finns också i *Latinsk-svenska glossariet*, men är sällsynt och sent belagt i fornsvenskan, som framgår av Söderwalls ordbok. De flesta fornsvenska beläggen är ur samma text, *Namnlös och Valentin* som är en översättning från lty.

hindra, hinder

hinder (Karin 225: 39), *hindradhes* (Karin 225: 39; Mechtild 250: 8), *hindrar* (Själens kloster 88: 3), *hindrade* (Själens kloster 123: 14).

Söderwall jämför med fno. *hindr*, mlty. *hinder*; verbet jämförs med isl. *hindra*, mlty. *hinderen*. Jóhannesson (1956) konstaterar att ordet är ”möglicherweise aus dem mnd. entlehnt“. Hellquist (1922) menar att ”de nord. orden äro möjl. lån från mlty.”.

insighel

jncighleno (Mechtild 12: 11), *Jnciglet* (Lucidarius 9: 4), *jncigle* (FMU 3313, s. 280; FMU 3341, s. 297 (2 ggr)), *jnciglen* (FMU 3314, s. 281; FMU 3466, s. 356).

Söderwall (s.v. *insighle*) ger den isländska motsvarigheten *innsigli*, men även mlty. *insigele*. Ordet är ytterst latinsk, jfr *sigillum* ’en liten bild, bilden i en ring, stämpel, sigill’, *insigne* ’tecken, bild’, *signum* ’tecken, märke’, mlat. *insigillo* ’försegla’. Jóhannesson (1956) anger att ordet lånats till isländskan från tyskan. Veturliði Óskarsson (2001: 119) menar att ordet snarare lånats från fornsaxiskan än från medellågtyskan, om inte direkt från latinnet. Ordet är enligt Söderwall belagt bl.a. i *Codex Bildstenianus*, *Codex Bureanus*, *Vadstena klosterreglor* osv.

lar

laara (Gudeliga Snilles väckare 242: 31; Lucidarius 31: 8).

Ordet *lår* är samma ord som finskans *laari* och ryskans *lar*, men det är ovisst i vilket språk ordet ursprungligen hör hemma (Hellquist: s.v. *lår* 1). Det har emellertid föreslagits att sv. *lår* vore ett lån från finskan och det finska ordet ett lån från mlty. *lade* f. (Hummelstedt 2004: 28; Karsten 1943: 249f.). Detta tyska ord betyder ’kista, skrin’ (Lübbers 1888: s.v. *lade*, f.). Det är enligt Karsten (anförst ställe) samma ord som sv. *låda*, fi. *laatikko*. Toivonen, Itkonen & Joki (1958: s.v. *laari*) menar att det finska ordet *laari* är ett lån från svenskan. Bentlin (2008) behandlar inte ordet *lår* eller *laari*, men konstaterar (2008: 130f.) att fi. *laatikko* ’låda’ antingen är ett lån från svenskan eller ett lån från medellågtyskan.

mantol

mantil (Esther 193: 19; Gudelige snilles väckare 55: 30; Gudelige snilles väckare 152: 13; Gudelige snilles väckare 206: 2), *mantola* (Julianus & Basilissa 76: 29), *mantoll* (Karin 194: 15; Karin 208: 41; Gudelige snilles väckare 207: 28; Gudelige snilles väckare 209: 1; Mechtild 137: 32; Mechtild 167: 20; Mechtild 183: 13; Mechtild 353: 13), *mantolen* (Mechtild 353: 20; Gudelige snilles väckare 152: 16), *mantla* (Gudelige snilles väckare 226: 1).

Söderwall (s.v. *mantel*) jämför fsv. *mantel* med isl. *möttull*, ffra. *mantel*, lat. *mantellum*. Jóhannesson (1956: s.v. *möttull*) jämför med mlty. *mantel*, nl. *mantel*, fhty. *mantal*, fengl. *mentel*. Hellquist (1922: s.v. *mantel*) jämför med isl. *mottull*, mlty. *mantel*, fhty. *mantal*, ags. *mentel*, lat. *mantellum*, fra. *manteau*, engl. *mantle*. Enligt Veturliði Óskarsson (2001: 123) kan lånet vara så gammalt att ordet kommit från fornsaxiskan, kanske redan under förkristen tid.

nobel

nobla (Om klosterlefferne 12: 29).

Söderwall (s.v. *nobel*) ger betydelsen 'ett slags (ursprungligen engelskt) guldmynt' och jämför ordet med mlat. *nobile*, *nobulus*; ffra. *noble*; mlty. *nobe*. Det äldsta belägget är enligt Söderwall (a. st.) från ett diplom från år 1408. SAOB (s.v. *nobel*) ger betydelsen 'äldre utländska, i sht engelska guldmynt' och jämför ordet med menzl. *noble* som är ett lån från ffra. *noble*. Ordet är enligt Veturliði Óskarsson (2001: 99) belagt i fornnorskan år 1381, i fornisländskan år 1463 och i forndanskan (årtalet anges inte). Det framgår av Veturliði Óskarssons (anfört ställe) diskussion att mynt av detta slag tillverkats i England, men också i norra Tyskland och Flandern och att ordet kan ha lånats till nordiska språk antingen från medelengelskan eller från medellågtyskan. Veturliði Óskarsson (a. st.) föredrar den förklaringen att ordet lånats från medelengelskan. Jag håller det för möjligt att ordet

lånats från medelengelskan till västnordiskan, men från medellågtyskan till östnordiskan. Medellågtyskan har enligt Lübben (1888: s.v. *nobeles*) *nobeles* och *nabeles*, fornsvenskan har både *nobil* och *nobel* (Söderwall: s.v. *nobel*), och de västnordiska belägg som Veturliði Óskarsson anför har genomgående formen *nobil*. Ordet är maskulinum i medellågtyskan och fornsvenskan, men neutrum i fornisländskan.

pors

pors olia (Mechtild 74: 27).

Både isländskan och medellågtyskan har formen *pors* (Söderwall: s.v. *pors*). Hellquist (s.v. *pors*) menar att sv. *pors* antingen är ett arvord som är samma ord som mlty. *pors(e)* eller ett lån från mlty. Även Jóhannesson (1956: s.v. *pors*) menar att *pors* möjligen är ett lån från lågtyskan.

ribbalde

ribballom (Gudeliga snilles väckare 67: 2).

Söderwall (s.v. *ribbalde*) jämför fsv. *ribbalde* 'skojare, landstrykare' med isl. *ribbaldi*, mlty. *ribalt*, mlat. *ribaldus*, it. *ribaldo*. Enligt Jóhannesson (1956: s.v. *ribbaldi*) härstammar ordet från romanska språk. Forndanskan har *ribalde*, fornengelskan och medelengelskan *ribald* (Óskarsson 2001: 100). Till nordiska språk kan ordet enligt Veturliði Óskarsson (2001: 100) ha lånats från medellågtyskan, från medelengelskan eller direkt från latinet. Enligt Lübben (1888) har medellågtyskan *ribalt* och *ribolt*.

pänkia

tenkia (Karin 226: 8); *thänkiandis* (Mechtild 165: 4).

Söderwall jämför med fno. *penkia*, fsax. *thenkian*, mlty. *denken*, isl. *þekkjja*. Hellquist (1922) menar att *tänka* antingen är en inhemska oassimilerad form med betyd. från lty. eller lånat (med försvenskad form) från mlty. *denken*.

De ovan behandlade orden kan inte berätta mycket om just Budde, eftersom de i regel funnits i svenskan redan tidigare än under Buddes tid. Orden illustrerar emellertid hur svårt det är att räkna hur många lågtyska lånord som förekommer i ett visst material. Orden är också exempel på Buddes mångsidiga ordförråd och de temata som behandlas i hans skrifter.

4.4.4 Tyskt inflytande via danskan

Det förekommer också ord i Buddes skrifter som har en tydlig dansk klang. Det förefaller mig naturligtast att behandla dessa här i samband med avhandlingens tyska del. Det danska inslaget har även i andra undersökningar behandlats i samband med det lågtyska inflytandet på svenskan (jfr t.ex. Fortelius 1969: 284ff.). Om något egentligt danskt inflytande behöver det emellertid inte alltid vara frågan om. Ord som i moderna öron har en dansk klang kan ha varit vanliga också på svenskt språkområde utan att de behöver ha kommit från danskan. I många fall föreligger mlty. påverkan som delvis kan ha förmedlats via danskan. Orden behandlas i alfabetisk ordning.

bram

braam (Tundalus 100: 42).

Fsv. *bram* är enligt Söderwall (s.v. *bram*) belagt minst tre gånger och förekommer också i *Erikskrönikan*, jfr fda. *bram* 'ståt, skrytsamt uppträdande'. Huruvida ordet är rent svenskt eller beror på dansk påverkan är svårt att säga. Under nysvensk tid möter ordet ibland, men då antingen arkaiserande eller som danism (SAOB: s.v. *bram*, Hellquist: s.v. *bram*-). Ordet hör ihop med det numera föga brukliga verbet *bramma*, som dialektalt heter *brama* eller *bramla* (SAOB: s.v. *bramma*; Hellquist: s.v. *bram*-).

bälde

bælde (Bernhard 166: 31; Karin 218: 13); *bälle* (Mach. 219: 17; Mach. 246: 21; Mach. 246: 28; Gudelige snilles väckare 131: 3), *bäldhe* (Själens kloster 122: 27f.).

Det framgår av Söderwalls artikel (s.v. *bälde*) att ordet är rikligt belagt i fsv. Söderwall jämför ordet med fda. *bælde* 'ståt, makt' och isl. *ofbeldi* 'övermod' (Fritzner 1891: s.v. *ofbeldi*). Fsv. *bälde* verkar kunna vara inhemskt och kan jämföras med *balder* (Rydqvist 1863: 28; Söderwall: s.v. *bälde*). Några belägg från nysvensk tid har jag inte kunnat hitta.

forlovare, försvarare

forswarara ok foreloffwara (Mechtild 70: 29).

Fsv. *forlovare* betyder 'löftesman' och jämförs med fda. *forlovere* (Söderwall: s.v. *forlovare*). Det förekommer i fsv. även *forlovan* 'borgen, borgensman, löftesman'. Dessa torde hänga ihop med fsv. *forlova* 'lova, utlova', mlty. *vorloven*. Om vi alltså vill se danskt påverkan här, är det endast frågan om lågtyskt påverkan som förmedlats via danskan. Fsv. *forsvar* jämförs av Söderwall med fda. *forsvar* och fsv. *forsvara* med äldre da. *forsvare*. *Försvara* verkar vara översättningslån: jfr mlty. *vorantworden* som bl.a. betyder *försvara* (SAOB: s.v. *försvara*; Lübben 1888: s.v. *vorantwerden*).

fornumstogher

fornomstoghet (Mechtild 163: 2).

Fsv. *fornumstogher* jämförs av Söderwall (s.v. *fornumstogher*) blott med fda. *fornumstig*. Ordet har emellertid bildats till *fornumst* som lånats från mlty. *vornumst* (Hellquist 1922: s.v. *förnumstig*; Söderwall: s.v. *fornumst*).

forvanska

forvanskat (Bernhard 163: 10).

Ordet *förvanska*, da. *forvanske*, har bildats till adjektivstammen *vansk-* som möter i ordet *vanskelig* och har åtminstone påverkats av danskan (Hellquist 1922: s.v. *förvanska*; SAOB: s.v. *förvanska*).

ingiuta

ingiwitz (Mechtild 101: 21).

Ordet *ingjuta* kan jämföras med da. *ingyde*, ty. *eingießen*, men verkar vara inhemskt (SAOB: s.v. *ingjuta*). *Gjuta* är i varje fall ett arvord (Hellquist 1922: s.v. *gjuta*).

kræseliker

Kräselighet (Mechtild 14: 20; Mechtild 45: 12f.; Mechtild 52: 29; Mechtild 157: 21f.; Mechtild 337: 11; Gudelige snilles väckare 234: 4; Gudelige snilles väckare 251: 16; Gudelige snilles väckare 281: 29; Gudelige snilles väckare 282: 10; Gudelige snilles väckare 307: 26; Karin 218: 37), *kræselikhetz* (Mechtild 95: 18; Mechtild 119: 27; Mechtild 143: 10; Mechtild 224: 2; Gudelige snilles väckare 88: 30; Gudelige snilles väckare 138: 9; Uppenb. 360: 23), *kræselikhet* (Mechtild 112: 28; Mechtild 204: 25; Mechtild 227: 25; Mechtild 358: 1; Om klosterlefverne 23: 11; Själens kloster 41: 3; Själens kloster 54: 31; Själens kloster 83: 1; Själens kloster 84: 8; Själens kloster 95: 8; Själens kloster 115: 12; Gudelige snilles väckare 26: 5; Gudelige snilles väckare 40: 32; Gudelige snilles väckare 84: 22; Gudelige snilles väckare 143: 27f.), *kræselika* (Mechtild 248: 4; Om klosterlefverne 21: 23; Själens kloster 56: 3; Själens kloster 56: 4f.; Själens kloster 117: 32; Undervisning för skriftefäder 159: 21; Gudelige snilles väckare 2: 20; Gudelige snilles väckare 30: 23; Gudelige snilles väckare 79: 1; Gudelige snilles väckare 99: 21f.; Gudelige snilles väckare 129: 28; Gudelige snilles väckare 229: 2; Gudelige snilles väckare 370: 12), *kræslighetz*, (Mechtild 250: 32), *kræslighet* (Mechtild 274: 29; Uppenb. 361: 1; Tundalus 113: 16), *kræseliken* (Själens kloster 37: 22; Själens kloster 88: 16; Gudelige snilles väckare 120: 17), *kræselikheter* (Själens kloster 83: 30f.; Själens kloster 127: 28; Gudelige snilles väckare 22: 23f.; Gudelige snilles

väckare 37: 4; Gudeliga snilles väckare 63: 19f.), *kräseliko* (Sjärens kloster 117: 29), *kräseleka* (Gudeliga snilles väckare 117: 14; Gudeliga snilles väckare 117: 15), *kräselikhetzensens* (Gudeliga snilles väckare 138: 28; Gudeliga snilles väckare 202: 14f.; Gudeliga snilles väckare 203: 25f.), *kräselekasta* (Gudeliga snilles väckare 194: 10), *j kräselighetom liffde* (Uppenb. 361: 9), *kräseligheter* (Esther 200: 22), *kräselikast* (Mechtild 120: 5), *kräselikare* (Mechtild 151: 8), *kräselikaste* (Mechtild 166: 13), *kräseligom* (Lucidarius 35: 27), *kräseliga* (Lucidarius 45: 8; Lucidarius 45: 10f.; Tundalus 101: 8; Bernhard 166: 22; Bernhard 173: 19; Bernhard 176: 18; Bernhard 176: 27f.), *kräseligo* (Karin 217: 7).

Ordet *kräselig* är en avledning av *kras* 'läcker mat' och fsv. *kräseliker* motsvaras av nisl. *kräseligur* och ä.da. *kräselig* (Hellquist 1922: s.v. *kräsen*). Nysv. dial. *krås* betyder 'läckerhet', men är inte samma ord som det *krås* som möter i uttrycket *smörja kråset*, vilket sistnämnda ord lånats från lty. *krôs* (Hellquist 1922: s.v. 2. *krås* och s.v. 3. *krås*).

nidsker

nizskap (Mechtild 71: 11).

Hellquist (s.v. *nidsk*) jämför fsv. *nidsker* med da. *nidsk* 'avundsjuk, girig', påverkat av lty. *nidesch* 'avundsjuk, hatfull', Lübben (1888) anför *nidesch*, *nidich* 'voll Hass und Neid, grimmig, heftig', *nidicheit* 'Neid und Hass'.

näkta

näkta thik (Mechtild 297: 23).

Näkta sik 'avkläda sig, göra sig naken' motsvaras av fda. *nækte*. Ordet *näkta* är troligen en avledning av fsv. *nakudher* och således inhemskt (SAOB: s.v. *näkta* 2). Ordet är belagt under nysvensk tid, men det yngsta belägget är från 1769. SAOB anför utöver den danska motsvarigheten även färö. *nekta*, *nøkta* 'klä av'.

thenkilse

thenkilse (Bernhard 159: 10).

Ordet *thenkilse*, fda. *thænkelse*, har närmast betydelsen 'tanke' eller 'tänkande'. Suffixet *-else* i nordiska språk har förklarats åtminstone på fyra olika sätt (Loman 1961: 197): tidiga västgermanska lån kan ha påverkat (fengl. *rêcels*, fsax. *dôpislî*), det kan handla om inhemska metates (*styrsl* > *styrsls* > *styrils* > *styrilse*), mlty. *-els-* och *-else-*bildningar kan ha påverkat (*backels*, *hengelse*, *wîgelse*) eller det kan handla om nordisk substitution för mlty. *-(e)nisse*. Fsv. *-else* kan ha främmande förebilder i danskan och lågtyskan i form av tidiga inlån eller inhemska bildningar efter främmande mönster (Loman 1961: 207). Wessén (1971: 135) menar att ord på *-else* först förekommit närmast i Danmark, varifrån de spridit sig till Norge, Island och Sverige. Skautrup (1944: 290) menar att det funnits mlty. förebilder, men att suffixet redan tidigt spridit sig till inhemska nybildningar. Brøndum-Nielsen (1957: 263) menar att det utöver mlty. kan ha funnits frisiska förebilder. Ordet *thänkilse* är enligt Thors (1957: 503) ett sent ord i fsv. och har kontinentala motsvarigheter, åtminstone mnl. *denkinge*, *denkenisse* (Thors 1957: 504).

thväna

twänandes (Mechtild 339: 25).

Ordet *thväna*, *thvina* 'tråna, försmäkta' kan jämföras med da. *tvine*, fengl. *pwinan* (SAOB: s.v. *tvina*) och torde vara ett arvord (Hellquist 1922: s.v. *tvina*).

vanska(s)

wanskas (Mechtild 195: 13f.).

Ordet *vanska*, *vanskas*, fda. *vanske*, *vanskes*, torde vara en bildning till en adjektivstam *vansk-*, till fsv. *vander*, isl. *vandr* och förekommer fortfarande i *förvanska* (Hellquist 1922: s.v. *vansklig*) som påverkats av danskan (SAOB: s.v. *förvanska*).

vanskeliker, vanskelighet

wanskelik (Mechtild 258: 2); *wanskeligheet* (De arte bene moriendi 275: 5; Gudelige snilles väckare 254: 32), *vanskilighet* (De arte bene moriendi 275: 15f.).

Danskan har *vanskelig* och *vanskelighed*. *Vanskelig* är troligen ett arvord (Hellquist 1922: s.v. *vanskelig*, jfr det föregående ordet).

vanskilse

wanskilse (Företal till Mechtilds uppenbarelser, citerat av Porthan; Porthan 1867: 144; De arte bene moriendi 275: 9).

Vanskilse 'brist, saknad', fda. *vanskilse*, samt *vanske* 'brist, fel' hör ihop med de närmast föregående orden.

4.4.5 Prefix

Det finns många prefix i svenskan som är av tyskt ursprung eller åtminstone påverkade av tyskan. Här behandlas två vanliga prefix, nämligen *be-* och *for-*. Det förstnämnda är entydigt ett resultat av tyskt inflytande, medan det sistnämnda prefixet egentligen är både inhemskt och tyskt.

4.4.5.1 Be-

Prefixet *be-* har lånats till nordiska språk från medellågtyskan och börjar förekomma före mitten av 1300-talet i fornsvenskan och forndanskan och mot århundradets slut i fornnorskan (jfr Veturlíði Óskarsson 2001: 145 och där anförd litteratur). I isländskan börjar prefixet *be-* förekomma kring år 1400 (Veturlíði Óskarsson 2001: 146). Prefixet *be-* blev vanligt och produktivt i inhemska bildningar på 1400-talet, dock i mindre grad i isländskan än i andra nordiska språk (Veturlíði Óskarsson 2001: 148).

Det finns en hel del ord där det medellågtyska prefixet tillfogats ett arvord. Även dessa fall behandlas och kommenteras i detta avsnitt. I vissa fall är det oklart, huruvida ett ord lånats från medellågtyskan eller inte. Dessa fall behandlas grundligt. Alla ord som är försedda med prefixet *be-* kan inte behandlas här, men jag presenterar nedan ett urval ord som är intressanta. Vissa av orden är mycket sällsynta i fornsvenskan eller förekommer närmast i profant språk. Om dessa kan vittna om Buddes kontakter till Tyskland eller hans profana bakgrund är oklart, men inte uteslutet.

beblanda

beblandas (Gudelige snilles väckare 124: 6)

I ordet *beblanda* verkar prefixet ha tillfogats ett arvord. *Blanda* är enligt Hellquist (1922: s.v. *blanda*) ett arvord, got. fsax. ags. *blandan*, fhty. *blantan*. SAOB jämför sv. *beblanda* med da. *beblande*.

bedara

bedaradhe (Mechtild 224: 13).

Söderwall tar upp ordet i supplementet (s.v. *bedara*) och jämför med mlty. *bedoren*. Ordet tycks vara hapax i fornsvenskan. SAOB (s.v. *bedåra*) jämför ordet *bedåra* med lågty. *bedoren*, *bedören*, nhty. *bethören*. I nysvenskan är ordet *bedåra* enligt SAOB tidigast belagt år 1616. I formen *bedöra* är ordet belagt år 1621. Belägget hos Budde är alltså det enda svenska belägget på ordet före år 1616.

befala

befelte (Udo 151: 2; Mechtild 348: 4; De arte 267: 3; De arte 268: 18; De arte 277: 3), *befelendes* (Karin 202: 41; Karin 225: 28), *befalla* (Mechtild 284: 3; Mechtild 262: 26; Mechtild 263: 1; Mechtild 263: 6; Mechtild 263:

12; Mechtild 263: 17; De arte 256: 10; Gudeliga snilles väckare 229: 32), *befältom* (Esther 198: 9f.), *befälla* (Mechtild 138: 22; Mechtild 285: 7; Mechtild 285: 12f.; Mechtild 285: 17; Mechtild 285: 22; Mechtild 309: 28; De arte 263: 8; De arte 272: 30; De arte 274: 7; Gudeliga snilles väckare 192: 6), *befälta* (Mechtild 143: 2), *befältom* (Mechtild 168: 10), part. pret. mask. pl. dat., *beffälle* (Mechtild 313: 5f.), *befäller* (Mechtild 345: 1; Undervisning för skriftefäder 162: 14f.; Undervisning för skriftefäder 162: 16; De arte 267: 6; De arte 271: 9; De arte 274: 9), *befaller* (Mechtild 347: 13; De arte 266: 7; De arte 266: 8; De arte 266: 26), *befält* (Själens kloster 135: 15; Undervisning för skriftefäder 162: 23f.; De arte 267: 16; De arte 268: 2; Gudeliga snilles väckare 378: 28), *befäl* (Gudeliga snilles väckare 252: 25).

Söderwall jämför med mlty. *bevelen*, *bevalen*, *bovalen*. Ståhle (1970: 9) konstaterar att *befalla* närmast tillhört det profana språket. Beläggsamlingen ovan ger en bild som avviker från Ståhles uppfattning. Substantiv förekommer också: *befelnigh* (Undervisning för skriftefäder 154: 7; Undervisning för skriftefäder 154: 12); *beffall* (De arte 267: 1); Söderwall jämför med mlty. *bevalinge*, *bevelinge*.

befresta

befrestat (Mechtild 212: 26f.); *befrestas* (Apokalypsen 335: 29)

Befresta i betydelsen 'försöka, fresta' förekommer två gånger hos Budde och är annars obelagt i fornsvenskan (jfr Söderwall och Söderwalls supplement: s.v. *befresta*) och saknas i SAOB. Ordet *fresta* är enligt Hellquist (s.v. *fresta*) ett arvord i svenskan, germ. **fraiston*, jfr got. *fraistubni* 'frestelse' och således ett exempel på att det medellågtyska prefixet *be-* tillfogats inhemska ord. *Befresta* saknas i Lexer (1872), Schiller & Lübben (1875) och Lasch & Borchling (1956).

befrödha

befrödha (Gudeliga snilles väckare 327: 25).

Ordet *befrögdha* torde vara hapax i fsv., för Söderwall (s.v. *befrygdha*) anför inga ytterligare belägg. Ordet finns inte i supplementet. SAOB (s.v. *befröjda*) anför ett enda belägg som är från 1682. Ordet har enligt SAOB bildats efter ty. *befreuden*. Ett motsvarande medellågtyskt ord har jag inte kunnat hitta, men Lübben (1888) anför substantivet *vroude, vrouwede*. *Fröjd* är enligt Hellquist (1922: s.v. *fröjd*) ett arvord.

befyla

befylte (Gudelige snilles väckare 35: 24).

Söderwall ger betydelsen 'smutsa, orena' och jämför med mlty. *bevulen*. Söderwall (s.v. *befyla*) anför inga ytterligare belägg, inte heller i supplementet. Ordet finns inte i SAOB och verkar alltså vara hapax.

befästa

beffästa (Om klosterlefverne 3: 14).

Söderwall jämför med mlty. *bevesten*. Söderwall (s.v. *befästa*) anför andra fornsvenska belägg, men de är yngre än belägget hos Budde. Ett av dem är ur *Läkebok 7*, som är från början av 1500-talet (Klemming 1883–1886: 395, 499). De övriga beläggen är ur diplom som är från åren 1505, 1506, 1507 och 1508. I supplementet (s.v. *befästa*) anføres ett ytterligare belägg som är från 1518. Ordet *befästa* är rikligt belagt i nysvenskan (SAOB: s.v. *befästa*), men alltså tidigast belagt hos Budde.

begabba

begabbandes, Sjärens kloster 37: 28; *begabba*, Gudelige snilles väckare 57: 29; *begabbadho*, Gudelige snilles väckare 62: 17f.; Gudelige snilles väckare 196: 8; substantiv: *begabbilse*, Gudelige snilles väckare 142: 26;

begabbadher, Gudelige snilles väckare 349: 27; Gudelige snilles väckare 350: 1.

Gabben och *gabberen* förekommer i medellågtyskan (Lübben 1888: s.v. *gabben*), men även isländskan har *gabba*, vilket enligt Jóhannesson (1956: 305) är inhemskt. Noreen (1944: 15) säger att *begabba* i fornsvenskan nästan enbart är belagt hos Budde, men att ordet blir vanligare på 1520-talet, men *gabba* utan prefix är emellertid välbelagt i fornsvenskan (Söderwall: s.v. *gabba*). Därför är det sannolikt att ett inhemskt ord fått ett tyskt prefix. Den med prefix försedda varianten saknas i Lasch & Borchling (1956), Schiller & Lübben (1875) och Lexer (1872). *Begabba* är belagt i nysvenskan, ännu under senare hälften av 1800-talet (SAOB: s.v. *begabba*).

begava

begafwar (Guido 142: 36; Bernhard 160: 4), *begafuat* (Bernhard 163: 40; Mechtild 323: 22; Lucidarius 66: 18; Karin 195: 26; Karin 219: 43; Mechtild 11: 23; Mechtild 118: 24; Mechtild 133: 21; Mechtild 176: 3; Mechtild 200: 27; Mechtild 354: 1; Gudelige snilles väckare 40: 32; Gudelige snilles väckare 41: 22; Gudelige snilles väckare 139: 23; Gudelige snilles väckare 197: 7; Gudelige snilles väckare 379: 22), *begaffwadhe* (Mechtild 87: 18; Esther 183: 18; Lucidarius 69: 24; Karin 206: 18; Gudelige snilles väckare 201: 22; Gudelige snilles väckare 230: 22), *begaffua* (Mechtild 243: 14; Mechtild 309: 12; Mechtild 339: 15; Karin 201: 25; Om klosterlefverne 24: 23; Gudelige snilles väckare 48: 21; Gudelige snilles väckare 56: 24; Gudelige snilles väckare 114: 12; Gudelige snilles väckare 290: 23), *begafuadha* (Lucidarius 67: 15), *begaffwadher* (Gudelige snilles väckare 197: 21; Gudelige snilles väckare 281: 14; Gudelige snilles väckare 377: 18).

Söderwall jämför med mlty. *begaven*. Substantivet *begavilse* 'gåva' förekommer två gånger hos Budde (*begaffwilse*, Mechtild 355: 6; Gudelige snilles väckare 103: 11). Ordet *begavilse* är belagt två gånger i övrig fornsvenska (bägge beläggen är ur

Jungfru Marie psaltare) och saknas i SAOB. Verbet *begava* är däremot ymnigt belagt även i övrig fornsvenska, vilket exemplifieras av Söderwall (s.v. *begava*). Ett helt motsvarande substantiv är inte belagt i tyskan. Medellågtyskan har enligt Schiller & Lübben (1875) verbet *begaven* och adjektivet *begavelik*. Lasch & Borchling (1956) känner till substantivet *begâvinge* som alltså har ett annat suffix. De medelhögtyska motsvarigheterna är enligt Lexer (1872) verbet *begâben* och substantivet *begâbunge*.

begynna

begynnet (Karin 195: 5; Gudelige snilles väckare 6: 3; Gudelige snilles väckare 113: 14; Gudelige snilles väckare 172: 28; Gudelige snilles väckare 348: 14), *begynnar* (Mechtild 283: 18; Själens kloster 129: 4; Själens kloster 129: 7; Själens kloster 129: 13; Själens kloster 130: 8; Gudelige snilles väckare 261: 7), *begynnandhe* (Gudelige snilles väckare 110: 26), *begynnas* (Själens kloster 130: 16; Bernhard 159: 10; Gudelige snilles väckare 231: 14), *begynna* (Lucidarius 33: 2).

Söderwall jämför med mlty. *beginnen*. Ståhle (1970: 9) menar att *begynna* används mycket sparsamt i vadstenalitteraturen men är dominerande i NT 1526. Det finns emellertid många belägg hos Budde vilket framkommer ovan. Substantivet *begynnan*, f. 'begynnelse, början' påträffas: *beginnen* (Lucidarius 3: 33; Lucidarius 5: 10; Gudelige snilles väckare 111: 27; Gudelige snilles väckare 246: 15; Gudelige snilles väckare 280: 31; Gudelige snilles väckare 334: 4; Gudelige snilles väckare 344: 19). Substantivet *begynnilse*, f. förekommer också: *Stadhen susi war begynnilsen til hans rike* (Esther 179: 4f.). Medellågtyskan har enligt Lübben (1888) substantivet *begin*, *beginne*, n.

begära

begærilsum (Bernhard 164: 12; Karin 196: 1; Gudelige snilles väckare 354: 16; Gudelige snilles väckare 361: 30), *begærilse* (Karin 202: 3; Själens kloster 32: 4; Själens kloster 37: 25; Själens kloster 43: 11; Själens kloster

43: 15; Själens kloster 55: 6; Själens kloster 84: 27; Själens kloster 121: 13; Lucidarius 55: 27; FMU 3221, s. 219; Gudelige snilles väckare 37: 10; Gudelige snilles väckare 53: 21; Gudelige snilles väckare 226: 10; Gudelige snilles väckare 245: 30; Gudelige snilles väckare 259: 10; Gudelige snilles väckare 309: 8), *begärrar* (Mechtild 187: 13; Mechtild 122: 22; Mechtild 124: 22; Själens kloster 58: 18; Karin 212: 30; Gudelige snilles väckare 80: 11; Gudelige snilles väckare 199: 22; Gudelige snilles väckare 232: 6; Gudelige snilles väckare 278: 6; Gudelige snilles väckare 347: 9; Gudelige snilles väckare 362: 10), *begärelsenna* (Själens kloster 36: 12), *begära* (Själens kloster 79: 26; Undervisning för skriftefäder 164: 8; Gudelige snilles väckare 226: 19; Gudelige snilles väckare 245: 21; Gudelige snilles väckare 324: 3), *begäran* (Själens kloster 109: 20; Gudelige snilles väckare 99: 32; Gudelige snilles väckare 328: 25), *begæræs* (Bernhard 168: 15; Gudelige snilles väckare 77: 8; Gudelige snilles väckare 341: 18), *begærendes* (Karin 206: 10f.), *beğeradhe* (Gudelige snilles väckare 265: 16).

Söderwall jämför med mlty. *begeren*. Stähle (1970: 9) menar att *begära* närmast tillhört profant språk.

beklagha

becladhe (Esther 203: 28), *beklagha* (Mach. 290: 5; Gudelige snilles väckare 71: 3), *beclagadher* (Gudelige snilles väckare 349: 20).

Söderwall jämför med mlty. *beklagen*. Stähle (1970: 9) menar att *beklaga* närmast tillhört profant språk.

bekänna

bekennes (Karin 192: 10), *bekännis* (Mechtild 70: 24; Gudelige snilles väckare 331: 8), *bekända* (Mechtild 345: 17), *Bekännens* (Själens kloster 80: 14), *bekenna* (Lucidarius 46: 1), *bekände* (Gudelige snilles väckare 51: 15f.).

Söderwall jämför med mlty. *bekennen*. Ståhle (1970: 4) menar att ordförrådet i reformationsbiblarna avviker från detsamma i den klassiska birgittinersvenskan. Ståhle anför ordet *bekänna* som ett exempel på ord som under medeltiden närmast hör till det världsliga språket och först i NT 1526 blir vanliga i det religiösa språket. De belägg ur Buddes skrifter som jag anför talar mot Ståhles uppfattning. Ordet verkar visserligen inte förekomma i medeltida bibelöversättningar, men däremot i medeltida postillor (Söderwall supplement: s.v. *bekänna*). Ordet används ofta reflexivt i formen *bekännas*, vilket kan bero på att det motsvarande latinska ordet är en deponens: *confiteor*. Det motsvarande medellågtyska ordet verkar av Lübbens (1888: s.v. *bekennen*) framställning att döma inte förekomma reflexivt.

beliugha

beløgh (Esther 203: 28), *belughin* (Gudeliga snilles väckare 29: 6f.; Gudeliga snilles väckare 164: 29f.), *belywgher* (Själens kloster 107: 1).

Söderwall jämför *beliugha* med mlty. *belegen*. Tre belägg finns i *Själens tröst*, men inga ytterligare belägg nämns hos Söderwall. Ordet finns inte i Söderwalls supplement. SAOB (s.v. *beljuga*) anför många nysvenska belägg, men ordet är numera utdött eller föga brukligt.

bemärkia

bemerkt (Bernhard 163: 39).

Medellågtyskan har enligt Lübben (1888: s.v. *merken*) verben *merken* och *marken* i betydelseorna 'förse med märke' och 'beakta, förstå', dock utan prefix. *Märka* är enligt Hellquist (1922: s.v. *märka*) ett arvord i svenskan av germ. **markian*. SAOB (s.v. *bemärka*) menar att *bemärka* sannolikt bildats efter ett obelagt medellågtyskt ord motsvarande nl. *bemerken*.

bemörkra

bemørkræt (Karin 213: 7).

I ordet *bemörkra* 'förmörka' har *be-* tillfogats ett arvord. Svenskans *mörk* motsvaras av isl. *myrkr*, fsax. *mirci*, ags. *mierce*, av germ. **merkwia-* (Hellquist 1922: s.v. *mörk*). *Bemörkra* är obelagt under nysvensk tid (SAOB saknar en artikel om det) och Söderwall anger ett enda belägg som är ur *Fornsvenska legendariet*.

benada

benada (Gudeliga snilles väckare 230: 30–231: 1).

Ett oklart fall är ordet *benada*. Söderwall (s.v. *benadha*?) känner till bara detta belägg. Läsningen är enligt editorn Bergström (1868–1870: 469) osäker och kan bero på felskrivning eller missförstånd. Stället skulle kanske kunna läsas även som *beuanda* (jfr isl. *vanda*), men det passar inte, ty latinet har *sint absconditi* (Bergström 1868–1870: 469). Således skulle *benadha* kunna betyda 'vara gömd, ligga innesluten' (lat. *abscondo* 'gömma, dölja, förborga'). På grund av denna osäkerhet kan man inte heller ta ställning till om det handlar om ett mlty. ord eller inte.

beplanta

beplanta (Gudeliga snilles väckare 31: 20).

Ordet *beplanta* är också ett något osäkert fall. *Plantera* heter i äldre svenska även *planta* som motsvaras av da. *plante*, mlty. *planten*, fhty. *pflanzôn*, ags. *plantian*, alla av lat. *planto* (Hellquist 1922: s.v. *planta*). Det högtyska ordet har genomgått den andra eller högtyska ljudskridningen, vilket betyder att ordet lånats in tidigt. Verbet *planta* i stället för *plantera* är rikligt belagt också under nysvensk tid (SAOB: s.v. *planta*). Jóhannesson (1956: s.v. *planta*) verkar anse att både det nordiska, det tyska och det engelska ordet inlånats direkt från latinet. I fornsvenskan är ordet belagt

redan i gamla texter, vilket framgår av Söderwalls (s.v. *planta*) exempelsamling. Ordet finns i *Pentateukparafrasen*, *Codex Bildstenianus* och *Birgittas uppenbarelsen*. Söderwall (s.v. *beplanta*) anför bara ett enda belägg på *beplanta*, det av mig anförda. Några ytterligare exempel finns inte heller i Söderwalls supplement. SAOB (s.v. *beplanta*) anför nysvenska belägg på *beplanta* av vilka det äldsta är från 1649 och det yngsta från 1833. SAOB menar att fsv. *beplanta* liksom da. *beplante* lånats från mlty. *beplanten*, jfr nl. *beplanten*, ty. *bepflanzen*. Belägget i *Gudeliga snilles väckare* verkar vara det enda från tiden före 1649. Ordboksmaterialet tyder alltså på att verbet *planta* lånats direkt från latinet, men *beplanta* från medellågtyskan.

beprydha

beprydde (Lucidarius 69: 29f.; Lucidarius 70: 23f.; Gudeliga snilles väckare 201: 20f.); *beprydda* (Gudeliga snilles väckare 14: 13; Gudeliga snilles väckare 80: 17f.; Gudeliga snilles väckare 217: 2); *beprydh* (Gudeliga snilles väckare 22: 2; Gudeliga snilles väckare 40: 27; Gudeliga snilles väckare 43: 1; Gudeliga snilles väckare 81: 2; Gudeliga snilles väckare 88: 26; Gudeliga snilles väckare 137: 19; Gudeliga snilles väckare 179: 18; Gudeliga snilles väckare 328: 3); *bepryda* (Gudeliga snilles väckare 290: 4); *beprydes* (Gudeliga snilles väckare 123: 30); *beprydhat* (Gudeliga snilles väckare 224: 28f.).

Ett fall där det tyska prefixet tillfogats ett arvord torde vara *beprydha*. Isländskan har *prýða* som hänger ihop med engl. *pride* (Hellquist: s.v. *pryda*). Jóhannesson (1956) anser att adjektivet *prúðr* lånats från sen fornengelska dit det lånats från franskan, ytterst latin, men verbet är en inhemska bildning till adjektivet. Tyskan verkar sakna ordet helt. Ordet är rikligt belagt under nysvensk tid (SAOB: s.v. *bepryda*).

bepröva

beprøffwas (Esther 203: 1f.; Lucidarius 27: 22; Gudelige snilles väckare 120: 31; Gudelige snilles väckare 148: 10; Gudelige snilles väckare 198: 26); *beprøffwat* (Mechtild 305: 9; Tundalus 119: 32; Karin 222: 1; Karin 227: 38); *beprøfwæ* (Lucidarius 14: 22; Lucidarius 25: 26; Lucidarius 28: 20; Gudelige snilles väckare 121: 25; Gudelige snilles väckare 163: 15; Gudelige snilles väckare 184: 8; Gudelige snilles väckare 227: 32; Gudelige snilles väckare 289: 19); *bepröwadha* (Gudelige snilles väckare 71: 14); *bepröuade* (Gudelige snilles väckare 163: 16; Gudelige snilles väckare 338: 10); *beprøffuar* (Gudelige snilles väckare 291: 30).

Bepröva är ett intressant fall. *Pröva* är nämligen ett lånord från mlty. *prôven*, jfr mhty. *prüeven*, ags. *prófan* (Hellquist 1922: s.v. *pröva*), men verbet tycks inte förekomma med prefixet *be-* i medellågtyskan. *Bepröva* är rikligt belagt i nysvenskan och SAOB jämför ordet med äldre da. *beprøve*, nl. *beproeven* och ty. *beprüfen*.

beskodha

beskodha (Mechtild 28: 13; Mechtild 29: 16; Mechtild 121: 17f.; Mechtild 270: 12); *beskadhas* (Själens kloster 51: 11); *beskodath* (Gudelige snilles väckare 90: 12f.); substantiv: *beskodhan* (Mechtild 16: 4; Mechtild 16: 23; Lucidarius 1: 34f.; Gudelige snilles väckare 30: 15; Gudelige snilles väckare 338: 10).

Beskoda kan vara ett ord där prefixet *be-* tillfogats ett arvord. *Skåda* (isl. *skoða*) är enligt Hellquist (1922: s.v. *skåda*) en nordisk bildning, urn. **skupon*, till den indoeuropeiska roten (s)ku som finns i fsax. *scauwôn*, fhty. *scouwôn*, ty. *schauen*, ags. *scéawian*, engl. *show*. Dessa västgermanska former kommer från urg. **skauwôn*, jfr got. *us-skaws* 'försiktig'. Till samma rot har bildats got. *skauns*, ty. *schön*, sv. *skön*, som tidigt lånats till finskan, jfr fi. *kaunis* < urg. **skauniz* (Hellquist 1922: s.v. *skön*; Feist 1909: s.v. *skauns*, s.v. *us-skaus*). *Beskåda* är rikligt

belagt i nysvenskan. SAOB anför exempel från tiden 1526–1903. SAOB menar emellertid att ordet sannolikt bildats efter mlty. *beschouwen* som motsvaras av nl. *beschouwen*.

beskämma

beskemmae (Udo 147: 21).

Ordet *beskemmae* verkar vara hapax i fornsvenskan. Ordet finns inte i Söderwall och det enda belegg som Söderwalls supplement anför är det här anförda. *Skämma* är ett arvord enligt Hellquist (1922: s.v. *skämma*), isl. *skemma*, germ. **skammian*. Hellquists argument verkar vara att tyskan har enkelt *-m-*, medan svenskan och isländskan har gemination. SAOB (s.v. *beskämma*) visar att ordet emellertid är rikligt belagt i nysvenskan från och med 1541. Enligt SAOB har verbet bildats efter ett icke uppvisat medellågtyskt verb, jfr mnl. *bescamen*.

beskärma

beskermen (Guido 125: 31; Guido 131: 41; Lucidarius 47: 31), *beskärma* (Mach. 231: 15; Lucidarius 26: 40), *beskermære* (Karin 202: 1), *beskärnilse* (Mechtild 338: 12; Mechtild 123: 18; Karin 202: 42; Gudelige snilles väckare 207: 30), *beskirmara* (Mechtild 21: 22), *beskerman* (Själens kloster 134: 14; Gudelige snilles väckare 199: 11; Gudelige snilles väckare 208: 31; Gudelige snilles väckare 232: 30; Gudelige snilles väckare 369: 30; Gudelige snilles väckare 379: 31), *beeskermado* (Tundalus 118: 40), *beskärme* (De arte 272: 5), *beskärnde* (Gudelige snilles väckare 143: 23).

Söderwall jämför *beskärma*, *beskärman* med mlty. *beschermen*, *beschirmen*, mhty. *beschirmen*. Lübben (1888) anför *bescherm*, *beschermen*, *beschermenisse*, *bescherminge*. Ordet *beskärman* är rikligt belagt hos Budde, men annars sällsynt i fornsvenskan. Det finns belagt i två finländska diplom som är skrivna i Mietois 1486 och Åbo 1488 (Hummelstedt 2004: 21) samt en gång i Gustav Vasas

registratur 1548 (Noreen 1944: 17). *Beskärmilse, beskärming, beskärmare* och *beskärmirska* tas upp i Söderwalls ordbok eller dess supplement.

besmyria

besmorder (Julianus & Basilissa 79: 12f.); *besmordh* (Gudeliga snilles väckare 181: 16).

I ordet *besmörja* har prefixet tillfogats ett arvord. Ordet *smörja* är enligt Hellquist (1922: s.v. *smörja*) inhemskt, men förekommer i mlty. *smeren*, fhty. *smirwen*, ty. *schmieren*, ags. *smierwan*, av germ. **smerwian*. *Besmörja* finns i SAOB, som anför belägg från tiden 1640–1875. I övrig fornsvenska verkar verbet vara obelagt, ty Söderwall anför inga ytterligare exempel.

bespotta

bespotta (Judith 166: 22); *bespottadher* (Mechtild 281: 4); *bespottadhe* (Sjärens kloster 54: 26); *bespottas* (Lucidarius 26: 13f.); *bespottados* (Gudeliga snilles väckare 141: 5).

Bespotta 'bespotta, begabba' kan vara ett fall där prefixet tillfogats ett arvord. *Spotta* är även i betydelsen 'håna' ett samgermanskt arvord (Jóhannesson 1956, Hellquist 1922). *Bespotta* är rikligt belagt under nysvensk tid. SAOB menar emellertid att fsv. *bespotta* liksom da. *bespotte* sannolikt lånats från ett medellågtyskt ord motsvarande nl., ty. *bespotten*.

bespöria

bespöriande (Esther 197: 29); *bespörie* (Sjärens kloster 45: 16; Karin 228: 39); *besporde* (Karin 229: 2).

Spörja är enligt Hellquist (s.v. *spörja*) ett arvord, av germ. **spurjan*, jfr fhty. *spurian*, *spurran* 'uppsöka, erfara, följa spår', ags. *spyrian*. Någon medellågtysk

motsvarighet verkar inte finnas, men SAOB (s.v. *bespörja*) jämför ordet med nl. *bespeuren*, ty. *bespiiren*.

bestadhga

bestadgat (Lucidarius 5: 16; Lucidarius 7: 26); *bestadgadhan* (Lucidarius 19: 35; Lucidarius 20: 3f.).

Prefixet *be-* har möjligen tillfogats ett arvord i verbet *bestadga* 'bestämma, besluta, fastställa' (Söderwall supplement: s.v. *bestadhga*). *Stadga* är enligt Hellquist (s.v. *stadga*) en avledning av *stapugher*. SAOB menar emellertid att ordet bildats efter mlty. *bestaden*, *bestadigen*, *besteden*, *bestedegen*. SAOB anför tre nysvenska belägg som är från åren 1640, 1652 och 1655.

bestänkia

bestänkto (Gudeliga snilles väckare 196: 28).

I ordet *bestänkia* har *be-* tillfogats arvordet *stänka* < germ. **stankwian*, som är kausativum till **stinkwan* (Hellquist 1922: s.v. *stänka*). Söderwall (s.v. *bestänkia*) känner till bara två ytterligare fornsvenska belägg och ordet finns inte i supplementet. SAOB (s.v. *bestänkia*) visar dock att ordet under nysvensk tid är rikligt belagt.

besänkia

besäncth (Mechtild 291: 18).

Ordet *besänkia* verkar överhuvudtaget vara belagt bara tre gånger (Söderwall, Söderwalls supplement) och betyder 'utsy, brodera, sticka'. Verbet *sänkia* har samma betydelse utan prefixet, jfr fno. adj. *senktr* (Söderwall: s.v. *sänkia*). SAOB känner ett enda nysvenskt belägg som är från 1750. SAOB jämför ordet med mlty. *besenken*.

4.4.5.2 For-

Prefixet *for-* motsvaras av mlty. *vor-*, men det finns utöver det inlånade *for-* även ett inhemskt *for-* som förekommer närmast i pejorativa sammanhang (t.ex. *förgöra*) (Wessén 1956: 20). Prefixet *for-* i nordiska språk kan uttrycka betydelsen av någonting som är fördärvligt, t.ex. fvn. *forskop* 'olyckligt öde', *forbón* 'bön om något ont' (se Elmevik 1976: 86 och där anförd litteratur). De inhemska och de inlånade orden med prefixet *for-* är svåra att skilja från varandra (jfr Wessén 1971: 123; Veturliði Óskarsson 2001: 139f.). Även de från medellågtyskan inlånade orden kan nämligen vara tämligen tidigt belagda. Följande ord är enligt Wistrand (2006: 113) belagda redan i landskapslagarna: *forbiuþa* (VgL, UL, GL), *forløpa* (VmL, HL), *formagha* (UL, SdmL), *forsitia* (ÖgL, UL), *forsuma* (Bjärkeöarätten).

Alla ord med prefixet *for-* kan inte behandlas här, men jag presenterar nedan ett urval intressanta ord. En del av orden är sällsynta eller tillhör närmast det profana språket.

forbulghin

forbolghenhet (Mechtild 258: 12).

Söderwalls supplement ger betydelsen 'uppblåsthet, högmod'. Substantivet är utöver *Mechtild* endast belagt i medeltida postillor. Söderwall jämför *forbulghin* 'övermodig' med mlty. *vorbolgen*. Lübben (1888) anför *vorbelgen*, *vorbolgen*, *vorbulgen* 'erzürnt, erbittert, trotzig, eigenwillig, übermütig, stolz'; *vorbolgenheit* 'Zorn, Erbitterung, Trotz, Widerspenstigkeit, Übermut, Aufgeblasenheit'.

forfära

forfærædher (Udo 154: 6; Udo 154: 16; Ruth 211: 18), *forfærende* (Bernhard 163: 4); *forfæradis* (Esther 202: 6f.); *førfaras* (Mach. 325: 28); *förfäras* (Gudelige snilles väckare 154: 29).

Söderwall jämför med mlty. *vorveren, vorvaren*. Ståhle (1970: 9) menar att *förfära* närmast tillhört profant språk.

forgäta

forgätidh (Mechtild 8: 28).

Söderwall jämför med mlty. *vorgeten*. Ståhle (1970: 9) menar att *förgäta* tidigt lånats in från tyskan, men att ordet ”ogärna“ användes i vadstenaspråket, men är allennarådande i NT 1526. Det är därför intressant att ordet är belagt hos Budde.

fornidhra

fornidhre (Mechtild 263: 16).

Söderwall jämför med mlty. *vornederen*. Ståhle (1970: 9) menar att *förnedra* närmast tillhört profant språk. Ståhle ger en lista över lågtyska lånord som närmast kommit in i kanslispråket, men varit föga vanliga i religiöst språk före 1526. Det är därför intressant att flera av dessa (*befalla, beklaga, förfära, förnedra*) är belagda hos Budde som kan ha haft en administrativ bakgrund och kontakter till Tyskland.

forspråkare

forspråkare (Mechtild 99: 28).

Söderwalls supplement jämför med mlty. *vorspreker*. Av Söderwalls artikel framgår att ordet annars är belagt endast i *Latinsk-svenska glossariet*, där ordet påträffas tre gånger. Detta är intressant, eftersom Budde har en anknytning till glossariet. Ordet förekommer under nysvensk tid närmast i religiösa sammanhang (SAOB: *för-språkare*)

forväxa

forwäxste (Mechtild 117: 20).

Söderwalls supplement jämför med mlty. *vorwassen*. Det finns utöver detta bara ett fornsvenskt belägg som är från 1491 och bevarat i en avskrift från 1500-talet. I nysvenskan är ordet emellertid rikligt belagt (SAOB: *förväxa*), dock i de flesta betydelseerna föråldrat.

4.4.6 Andra lågtyska lånord

I detta avsnitt behandlar jag ett urval andra lågtyska lånord som kan säga något relevant om Budde eller som annars är viktiga. En del av orden förekommer även i *Latinsk-svenska glossariet* som kan ha en anknytning till Budde.

baner

baner (Mechtild 12: 19).

Söderwall jämför med mlty. *banner*, *bannere*, fra. *bannière*, isl. *banel*. Jóhannesson (1956) konstaterar att ordet lånats från mlty. Ordet är inte sällsynt i fsv. vilket framgår av Söderwalls ordbok och dess supplement. I *Latinsk-svenska glossariet* finns det belägg på orden *banersman* 'krigsman som har sin plats ffr l. vid baneret' och *banerman* 'banerförare, bärare av ett fälttecken'.

böra

Böra 'tillkomma, vara tillbörligt' är ett frekvent och intressant ord. Mlty. *boren* förekommer ofta reflexivt (jfr Lübben 1888: s.v. *boren*), jfr ty. *sich gebühren*. Betydelsen är ursprungligen närmast 'tillkomma ngn', jfr *det tillkommer oss att...* eller *äran tillkommer NN*, jfr ty. *Ehre dem Ehre gebührt* 'ära den som äras bör!'. Traditionellt förekommer således oblik form i samband med verbet, t.ex. *mik bør*,

hanum bør. En konstruktion med nominativ har emellertid under Buddes tid förekommit jämte den äldre konstruktionen (Lindqvist 1912: 141). I 1500-talstexter föreligger närmast konstruktionen med oblik form, vilket torde bero på skriftspråkets traditioner, men bruket vacklar på 1600-talet och nominativ är regel på 1700-talet (Lindqvist 1912: 142f.). Den opersonliga konstruktionen förekommer enligt Hellquist (1922: s.v. *böra*) ännu hos Lenngren 1798: *Nu bör det mig att göra min*.

Ordet *böra* förekommer inte i landskapslagarna eller MEL, men däremot i *Eufemiavisorna*, *Erikskrönikan* och Birgittas autografer (Wessén 1965: 200). Lindqvist (1912: 140) konstaterar att verbet i ”de äldsta källorna” förekommer ”sparsamt”, men ”i vissa av de yngsta skrifterna” till och med ”synnerligen ymnigt”. I stället för *böra* förekommer även *tilböra* i betydelsen ’tillkomma ngn’, jfr fda. *tilbør*, mltv. *toboren* (Lübben 1888: s.v. *toboren*, Söderwall: s.v. *tilböra*).

Belägg ur Buddes skrifter:

(4.26) **Honom bör** ath han wari milder ok ödhmiwker (Mechtild 31: 31f.).

(4.27) J dagh **bør oss** strida (Mach. 234: 7).

(4.28) hwar som dräpir mz swärde **honom bør** oc dräpas mz swärdhe (Uppenb. 353: 13f.).

(4.29) Tha sagde sielen O kereste herre **bør mik** ok lidha hans pynor Engelen sagde Jaa **bør tik** swa (Tundalus 109: 41f.).

(4.30) **Hanom bør** mysta hoffudhet (Udo 151: 17).

Det framgår av exemplen att verbet i regel styr oblik kasus¹⁶⁸ (*mik bör*, *honom bör*), men det finns undantag. Dessa är emellertid närmast sådana, där något annat står i oblik kasus:

¹⁶⁸ Ytterligare belägg: Judith 158: 15–17; Esther 204: 13–15; Mach. 244: 10; Mach. 317: 31f.; Uppenb. 334: 32; Uppenb. 349: 4f.; Mechtild 55: 18.

(4.31) Tha ropadhe mannen som synena aterfigh Sanner gud ær jhesus christus, **hanom bør alla** dyrkæ ok tilbidiæ (Julianus & Basilissa 79: 16f.).

I exemplet borde ordet, som uppger vem som bör dyrka Jesus, enligt grammatikens regler stå i dativ (*allom*), men det står ändå i nominativ (*alla*). Detta beror på att det förekommer en annan dativform i samma sats (*hanom*). Det finns emellertid belägg på att två oblika former förekommer i samma sats:

(4.32) **Hanom tilbør tik** ok atherlønæ (Tundalus 101: 33).

Av sammanhanget framgår att den som bör är den som tilltalas i andra person (*tik*), alltså Tundalus, och inte den djävul som åsyftas i tredje person (*hanom*). Exemplet visar att verbet har vacklande rektion och att en syntaktisk förändring håller på att ske.

gildbrodhir

gillisbrödher (Mechtild 84: 15f.).

Söderwall anger att sv. *gille* mostvaras av isl. *gildi*. Enligt Jóhannessons (1956) etymologiska isländska ordbok handlar det här om ett betydelselån från mlty. *gilde*; jfr mnl. *ghilde*, holl. *gild(e)*, ffris. *ielde*, nhty. *gilde* kommer från lty., mengl. *gilde* (engl. *guild*) troligen från nord., germ. **gelðia-*. Hellquist (1922) anser att betydelsen 'dryckeslag, gille' inte torde vara inhemsk i de nordiska språken. Bugge (1908: 208f.) menar att gillen av samma art som i västra Europa infördes senare men att gillen som sådana existerade redan tidigare och då i samband med hedniska ceremonier. Bugge (1908: 199) menar att engl. *guild* torde vara ett skandinaviskt lån och inget arvord direkt från anglo-saxiskan, eftersom det då i nyengelskan borde heta *yield*. Partridge (1959: s.v. *yield* 3) bekräftar detta och menar att fengl. *gield*, *geld*, *gild* är nära besläktat med fisl. *gildi* som lånats till mengl. i formen *gilde* som ger engl. *gild*. Fno. *gildi* 'medlem i ett gille' har enligt Bugge (1908: 204) lånats från anglo-saxiskt *gilda*, *gegilda*, jfr mlat. *gildo*.

iäggha

iägghade (Mach. 233: 10; Mach. 236: 28), *iäggha* (Gudelige snilles väckare 119: 10).

Söderwall jämför med mlty. *jagen*. Ordet *jaga* är enligt Noreen (1904: § 247, Anm. 1) ett sent¹⁶⁹ lån från tyskan. Den hos Budde belagda formen *iäggha* uppvisar progressivt i-omljud och är således anpassad till det svenska systemet. *Jäga* är enligt Hellquist (1922: s.v. *jaga*) en äldre form av *jaga*, men dock ett lån från mlty. *jagen* som är ett speciellt kontinentalt-västgermanskt ord av omstridd härledning. *Jäga* förekommer enligt SAOB (s.v. *jaga*) även under nysvensk tid. Forndanskan har både *jage* och *jeghe*, men *a*-vokalismen tycks vara det enda belagda på kontinenten: mlty. *jagen*, mnl. och nl. *jagen*, ffris. *jagia*, fhty. *jagon*, mhty. och ty. *jagen*, jfr även isl. *jaga* (SAOB: s.v. *jaga*; Jóhannesson 1956: s.v. *jaga*), och de omljudda formerna tycks alltså vara enbart östnordiska. Även Elmevik (2001: 125) konstaterar att *iagha* är en yngre form än *iäggha*. Enligt Elmevik (anfört ställe) förekommer både *jaga* och *jäga* dialektalt, men det finns oftast en skillnad i betydelse dememellan: *jaga* betyder närmast 'jaga villebråd, idka jakt', medan *jäga* i regel betyder 'driva på, påskynda, jäkta, fösa, förfölja'. Det lågtyska lånordet *iäggha* eller *iagha* har i stort sett ersatt det inhemska verbet *vedha* 'jaga villebråd', jfr fisl. *veiða* (Elmevik 2001: 125).

iäkka

jäkkor (Mechtild 352: 5).

Söderwalls supplement jämför med mlty. *jacke*, ffra. *jacque(s)*. Det äldsta belägget verkar vara i *Arboga stads tänkebok* från 1466. Ordet finns också i *Latinsk-svenska glossariet*.

¹⁶⁹ Det framgår dock av Söderwalls (s.v. *iäggha*) beläggsamling att ordet *jaga* är belagt redan i *Eufemiavisorna*, *Pentateukparafrasen* och *Codex Bildstenianus*.

kista

krydakistan (Karin 226: 29).

Söderwall (s.v. *kista*) jämför med isl. *kista*, mlty. *kiste*. Jóhannesson (1956) menar att ordet lånats från fengl. *ciste*, *ciest* som motsvaras av mlty. *kiste*, nl. *kist*. Jag håller det för möjligt att ordet lånats till västnordiskan från engelskan medan det östnordiskan lånats från tyskan.

kompanskap

kompanskap (Mechtild 229: 21; Mach. 242: 2f.).

Söderwall (s.v. *kompan*) jämför med isl. *kumpánn*, *kompánn*, mlty. *kumpân*, *kumpên*, ffra. *compaing*, it. *compagno*. Jóhannesson (1956) konstaterar att ordet lånats från mlty. *kumpân*, *kumpen* och jämför med mhty. *kompân*, *kumpân*, ffra. *compai(g)n*, fra. *copain*, mlat. *companio*, till *panis*. Det motsvarande adjektivet är belagt hos Budde (*kompanlikin*, Mechtild 26: 9f.) och ordet *kompan* är belagt i *Latinsk-svenska glossariet*.

lidha

lidha (Mechtild 97: 26; Gudeliga snilles väckare 50: 9; Gudeliga snilles väckare 50: 32; Gudeliga snilles väckare 121: 10; Gudeliga snilles väckare 122: 32; Gudeliga snilles väckare 251: 20; Gudeliga snilles väckare 251: 21; Gudeliga snilles väckare 251: 22; Gudeliga snilles väckare 293: 7; Judith 153: 27; Judith 154: 19; Om klosterlefverne 20: 15; Ruth 213: 32), *lidandhis* (Gudeliga snilles väckare 117: 3), *lidher* (Gudeliga snilles väckare 85: 12; Gudeliga snilles väckare 135: 23; Gudeliga snilles väckare 169: 18; Mach. 296: 27), *lidhit* (Gudeliga snilles väckare 167: 3; Gudeliga snilles väckare 168: 9), *lidhom* (Mach. 300: 6), *lidande* (Gudeliga snilles väckare 195: 10; Esther 191: 5), *lidh* (Gudeliga snilles väckare 50: 17).

Söderwall (s.v. *lidha*) jämför med isl. *líða*, mlty. *liden*. Jóhannesson (1956) konstaterar att *líða* 'dulden, Schmerz aushalten, durchmachen' lånats från mlty. *liden*, jfr nl. *lijden*, ffris. *litha, lida*, ahty. *lidan*. Enligt Hellquist (s.v. 2. *lida*) är *lida* 'utstå, tåla' ett betydelselån från medellågtyskan, men egentligen samma ord som *lida* i t.ex. uttrycket *tiden lider*, som anses vara ett arvord (Hellquist 1922: s.v. 1. *lida*). Detta ord behandlas separat av Söderwall (s.v. *liþa*) och det finns flera belägg hos Budde:

lidha (Mach. 218: 11; Mach. 325: 4; Esther 190: 1; Gudelige snilles väckare 194: 15), *leedh* (Tundalus 109: 20; Gudelige snilles väckare 52: 15).

näktergala

nekther gala (Gudelige snilles väckare 77: 22), *nictergalan* (Gudelige snilles väckare 331: 3).

Söderwall (s.v. *näktergala*) jämför med mlty. *nachtegal*. Hellquist (1922) menar att ordet lånats från mlty. *nachtegale*. Ordet verkar vara en blandningsform av tyska och inhemska element (Schagerström 1880: 62).

offra, offer

offrar (Mechtild 34: 22; Gudelige snilles väckare 323: 13; Gudelige snilles väckare 377: 7), *offras* (Gudelige snilles väckare 303: 25; Gudelige snilles väckare 376: 3), *offra* (Gudelige snilles väckare 312: 12; Gudelige snilles väckare 324: 17), *offradho* (Gudelige snilles väckare 312: 20), *offrandis* (Gudelige snilles väckare 323: 12), *offre* (Gudelige snilles väckare 370: 3), *offrade* (Gudelige snilles väckare 373: 13), *offrande* (Gudelige snilles väckare 375: 18).

Söderwall (s.v. *offra*) jämför med isl. *offra*, fsax. *offrôn*, lat. *offerre*. Jóhannesson (1956) menar att de nordiska formerna närmast kommit från fornsaxiskan eller fornengelskan. Hellquist (1922) konstaterar att ordet lånats antingen från fsax. *offer*

eller från ett motsvarande anglosaxiskt ord. Substantivet *offer* (Söderwall: s.v. *offer*) motsvaras av mlty. *offer* och är belagt hos Budde: *offrit* (Gudeliga snilles väckare 297: 14), *offir* (Gudeliga snilles väckare 319: 23).

päll

päll (Gudeliga snilles väckare 181: 1).

Söderwall (s.v. *päl*) jämför fsv. *päll* 'dyrbart tyg, täcke, mantel' med isl. *pell*, mlty. *pelle*, ffra. *paile*, lat. *pallium*. Hellquist (1922: s.v. *päll*) menar att ordet till fornsvenskan lånats från medellågtyskan, till isländskan antingen från medellågtyskan eller från anglosaxiskan. Ordet *päll* är ett relativt gammalt lån, för det är enligt Söderwall (s.v. *päl*) belagt redan i *Ivan*, *Bildstenianus* och *Pentateukparafrasen*. Av Veturliði Óskarssons (2001: 99) diskussion framgår att ordet förekommer också i fornnorskan och forndanskan.

ävigher

ävigh (Mach. 241: 12; Mach. 251: 29; Mach. 255: 26; Mach. 258: 20; Mach. 270: 4; Mach. 273: 18; Mach. 274: 18; Mach. 324: 16; Esther 195: 13; Esther 200: 3; Esther 204: 13), *ävigha* (Judith 160: 23; Esther 191: 4; Gudeliga snilles väckare 322: 25).

Söderwall jämför med mlty. *ewich*. Stähle (1970: 5) menar att *evig* är ett sent lån från tyskan och används produktivt närmast först i NT 1526. Det är därför intressant att det finns så många belägg i Buddes bibelöversättningar.

Utöver de ovan anförda är bl.a. följande lågtyska lånord belagda i Buddes skrifter: *anama*, *angist*, *armborst*, *bebinda*, *bebudha*, *bedriva*, *bedröva*, *befata*, *befinna*, *befragha*, *begiuta*, *begrava*, *begripa*, *begäkka*, *behalda*, *behöva*, *bekoma*, *bekräkta*, *bekränkia*, *bekymbra*, *belibba*, *beläggia*, *bemanna*, *beplikta*, *beqvämber*, *beradha*, *beropa*, *berätta*, *bese*, *beskedhelika*, *beskikka*, *beskinna*, *beskriva*, *beskära*, *besla*, *besmitta*, *bespisa*, *bespridha*, *besprängia*, *bestanda*, *bestand*, *bestikta*, *bestridha*,

bestyra, beställa, besvika, besvima, besvärja, besynna, besynnerliker, besätia, besörghia, betala, betekna, betrakta, bethvinga, bethydha, bethäkkia, bethänkia, bevan, bevara, bevisa, bitidha, bliva, borghare, borghmästare, bruka, byläte, byssa, danza, doker, dröva, düheliker, eghelikhet, fana, fenster, fodhra, foghate, forbanna, forbarma, fordel, fordärva, fordöma, forena, foresea, forganga, forgangliker, forgylla, forkoma, forlata, forlidha, forlika, forlängia, formagha, formana, forraþa, forraþare, forradhülse, forskriva, forskulda, forsma, forsona, forsonare, forstinna, forsuma, forsumilse, forsätia, fortretliker, fortära, forvara, forvita, forvitilse, forvärva, frazare, frir, fromber, fulbordha, fulkoma, fulkomliker, förste, gissa, glävia, gönst, hantera, harnisk, hergrefve, häktilse, härtogher, höghfärdhogher, iungfru, iunkhärria, iämber, iämerlika, iämerliker, kesa, kesare, kesarinna, kesarliker, klagha, klar, klen, kloker, knöpe, koklare, kostelika, kosteliker, koster, kranker, kranz, krusa, krydde, krämare, kränkia, kuvul, kämmenär, langsamber, langsamlia, lusteliker, maghdh, mana, mateliker, non, orgha, panter, parti, pipa, plikt, plikta, pliktogher, pläggha, polöxe, presentera, prim, pris, prisa, prisan, priseliker, putz, radhhus, regera, regiment, rytinger, räkenskapir, räkna, saffran, salun, skalker, ske, skänkia, smaka, smak, smitta, smälighet, smäliker, snakka, sorkot, spazera, speghil, speiare, spetz, splita, stolter, straffa, straffilse, stupogreve, temperera, thänkebok, thärna, toktelika, trappa, turturduva, täpete, tärz, untfa, untflyia, untkoma, utkora, vandra, vidhermödhha, vinkil, välis, värdoghas, ädhel, ära, ärliker.

4.5 Ordföljd

Buddes stora produktion antas oftast bestå av översättningar från latin till fornsvenska (t.ex. Noreen 1944: 2). Pipping (1943: 111) och Klockars (1979: 83) har emellertid hållit det för möjligt att Budde åtminstone i viss utsträckning översatt även från någon form av tyska.

Lamberg (2011a: 99) konstaterar att nästan alla Buddes skrifter är översatta från latinet, men det framgår inte, vilka texter som han inte anser vara översatta från latinet och inte heller från vilket språk de i så fall vore översatta. I ett annat

sammanhang säger Lamberg (2007: 13) å ena sidan att Budde översatte från latinska förlagor. Å andra sidan säger han att latinska texter kan ha översatts till något annat språk, från vilket Budde sedan översatt dem till svenska (Lamberg 2007: 14). För det tredje säger han att Budde kan ha utnyttjat tidigare svenska översättningar (Lamberg 2007: 11). Lamberg menar att åtminstone förlagan till en enstaka text kan ha varit på högtyska (Lamberg 2007: 204), varmed han torde avse äldre nyhögtyska (*Frühneuhochdeutsch*). Olrik Frederiksen (1997: 134) är inne på liknande banor. Även i detta fall kan emellertid den tyska versionen ha fungerat endast som stöd vid sidan av den latinska förlagan.

Jag finner det möjligt att Budde använt tyska källor som stöd, men jag anser det vara så gott som säkert att han översatt från latin. Men kan tyskt inflytande skönjas i Buddes språk? De lågtyska lånorden är en tydlig form av tyskt inflytande, men ordföljden fäster också uppmärksamhet i någon mån.

Jag tänker närmast på bisatsordföljden. Ett exempel på detta är följande:

(4.33) Tha sampnade sikh alle hedhninga som boddo j galaadh moot israels søner som j blandh them **waro** (Mach. 232: 9–11).

Att verbet kommer sist i exemplet påminner starkt om den tyska ordföljden. I Vulgata står verbet inte sist i passusen:

(4.34) et congregatae sunt gentes quae sunt in Galaad adversus Israhelitas qui **erant** in finibus eorum (I Mcc 5:9).

Att verbet står i slutet verkar vara ett germanskt arv i tyskan: verbet har troligen ursprungligen stått sist även i huvudsatser, i vilka det senare börjat stå på satsens andra plats, men i bisatser stått kvar i slutet (Delbrück 1911: 74; Paul 1919: § 64). Placeringen finalt är belagd bl.a. i Gallehushornet: *ek hlewagastiz holtijaz horna tawiðo*. Denna ordföljd är emellertid inte allenarådande ens i urnordiska runinskrifter och säkra urnordiska belägg på den verkar saknas från tiden efter år 600 (Larsson 1931: 37). Larsson (1931: 35f.) menar att den nordiska mediopassiven förelåg färdigbildad omkring år 1000 och att förutsättningen för dess uppkomst varit verbets ställning på andra plats (t.ex. *ek kōllumk < ek *kollo mik*). Således

måste verbet i nordiskan ha stått på andra plats tämligen tidigt. Slutplaceringen av verbet i tyska bisatser torde vara ett inhemskt arv men kan ha fått stöd från latinet, där satsen i normala fall avslutas av predikatet. Att det finita verbet står sist i bisatsen är enligt Soro (2009: 182) ingen bindande regel i medellågtyskan eller medelhögtyskan heller, även om det är en stark tendens att verbet står sist. Det vanligaste undantaget utgörs enligt Soro (2009: 185) av modala hjälpverb som inte brukar stå sist i medellågtyska bisatser om de förekommer tillsammans med ett annat verb som står i infinitiv.

I svenskan står verbet i huvudsatser i regel på andra plats redan i (de yngre) runinskrifterna och de få undantagen är närmast latinsk påverkan eller osäkra eller felaktiga läsningar (Larsson 1931: 26f.). Samma gäller även bisatser: Larsson (1931: 39f.) anser att bisatser där verbet står längre mot slutet än på andra plats är påverkan från ett ”onordiskt ordföljdsskick”. Således föreligger redan i runsvenskan ingen skillnad mellan huvudsatser och bisatser när det gäller verbets placering. Att verbet placeras på satsens andra plats i bisatser är det normala fallet såväl i fornsvenskan som i fornisländskan, fornorskan och forndanskan (Larsson 1931: 86).

Verbets slutplacering¹⁷⁰ måste alltså hos Budde vara betingad av främmande förebilder, antingen tyska eller latinska, antagligen båda. Tyskan förefaller kanske sannolikast (Larsson 1931: 49ff.), men det är svårt att avgöra, eftersom båda språken ”draga åt samma håll” (Larsson 1931: 148), jfr exemplen 4.37 och 4.38 samt deras latinska motsvarigheter i fotnoterna.

Ytterligare exempel på placeringen av verbet sist hos Budde är följande:

(4.35) Ok swa then godhe herren kungørendes allom alt thet **han seet hafde**
(Udo 152: 15f.).

¹⁷⁰ Verbets slutplacering förekommer också i reformationsbiblarna, men undviks i regel och den numera normala ordföljden dominerar (Stähle 1970: 24).

(4.36) Oc thy wari nw nogh sagt oc scriffwit them til hugnat oc styrk **som tässa bok läsa wilia** (Mach. 296: 32 – 297: 2¹⁷¹).

(4.37) hwar føre bidher iak alla **them tässa bok läsande wardha** at... (Mach. 296: 18f.¹⁷²).

(4.38) ...**som ather mz honom waaro** (Mach. 303: 30f.¹⁷³).

Som framgår av exemplen kan även latinet ha påverkat ordföljden vid sidan av tyskan.

4.6 Sammanfattning av kapitel 4

I detta kapitel har jag behandlat Buddes möjliga kontakter till Tyskland och tyskt inflytande på Buddes språk ur olika synvinklar. Jag har formulerat mina resultat försiktigt, eftersom det föreliggande materialet inte tillåter säkra slutsatser.

Budde hade en för sin tid relativt hög utbildning och han kan ha studerat vid ett tyskt universitet. I en matrikel från Greifswald påträffas namnet *Johannes Budde* för en person som blev inskriven år 1468 eller 1469. Om personen ifråga är vår Jöns Budde är oklart: det finns argument både för och emot men de är otillräckliga och säkra slutsatser kan därför inte dras. Buddes möjliga kontakter till aristokratiska kretsar är likaså oklara. Att Budde haft något samband med släkterna Ille och Renhufvud är inte omöjligt, men de argument som finns räcker bara till gissningar. Att Budde använder lågtyska lånord som semantiskt sett hör till den höviska kulturen och att han känner knitteln är inte heller några bindande bevis.

Namnen *Budde* och *Räck* har använts som argument i diskussioner om Buddes härkomst. Hypoteser av denna art är rimliga, men förblir gissningar närmast därför

¹⁷¹ Vulgata: sed haec nobis ad commonitionem legentium dicta sint paucis (II Mcc 6: 17).

¹⁷² Vulgata: obsecro autem eos qui hunc librum **lecturi sunt** (II Mcc 6: 12).

¹⁷³ Vulgata: qui **cum ipso erant** (II Mcc 8: 16).

att båda namnen har varit vanliga på så många håll att de inte som sådana binder Budde till ett visst geografiskt område.

De lågtyska lånorden är många i Buddes skrifter, men det tyska inflytandet på svenskan var överhuvudtaget så starkt att detta inte är överraskande. Att de tyska orden som Budde använder i viss mån kan ha kommit via danskan är möjligt. En del av orden är sällsynta i fornsvenskan och i flera fall är beläggen i Buddes skrifter bland de äldsta beläggen överhuvudtaget. Dessa ord kan tala för *Latinsk-svenska glossariets* anknytning till Budde.

Budde torde ha översatt sina texter från latin och tyska översättningar kan ha funnits som stöd för honom men inte som egentliga förlagor. I bisatsordföljden kan man hos Budde skönja främmande påverkan, men det är omöjligt att skilja det tyska inflytandet från det latinska. Ordföljdsreglerna var inte undantagslösa i medellågtyskan heller, vilket gör frågan svårare.

Det tyska inflytandet hos Budde kan sammanfattningsvis ses som tidstypiskt snarare än någonting som speciellt karakteriserar Budde.

5 Budde och latinet

Den senmedeltida kulturen var genomsyrad av latinet. Latinet syns på många olika sätt i de skrifter Budde översatte, likaså arvet från antiken. Dessa aspekter behandlas i detta kapitel. En del av dessa frågor har redan berörts i andra delar av denna avhandling samt kortfattat i Kauko 2015, men de diskuteras här mera ingående.

I detta kapitel behandlar jag företrädesvis latinska citat i Buddes skrifter. Citaten är oftast ur Bibeln, men jag diskuterar även andra kristna auktoriteter bakom citaten samt citat från den hedniska antiken. Jag diskuterar även latinets funktioner i Buddes skrifter, den klassiska bildningens inflytande på Budde, intertextualitet och fria översättningar.

5.1 De latinska citaten i Buddes skrifter

Det har konstaterats att det är speciellt typiskt för Budde att han anför citat på latin jämte direkta översättningar till fornsvenska (Laurén 1972: 76f.). Wollin (1981: 38, fotnot 11) konstaterar att Budde har en ”viss förkärlek för [...] latinska språkprov” som är citat, ”ofta ur [B]ibeln och ofta med liturgisk referens”. Wollin tillägger (anfört ställe) att citaten i regel omedelbart översätts till svenska och ibland förses med en förklarande glossa. Wollin (1981: 238, fotnot 87) lyfter fram Buddes benägenhet att anföra latinska ”språkprov”, men behandlar inte dessa fall noggrannare eller mera systematiskt. Kodväxling är en synvinkel som inte tas upp av Wollin. Wollin (1981: 235, 238) konstaterar däremot att andra översättare närmast gör strykningar medan Budde lägger till något, vilket kan anses vara ”ett väl betygat personligt särdrag hos JB”.

Som Laurén (1972: 85) påpekar förekommer liknande citat med översättning också i svenska medeltidspostillor, men i så gott som inga andra fornsvenska texter. Ett syfte med citaten i postillor var enligt Laurén (1972: 86) att vädja till auktoriteter. Citaten behandlas i postillorna på samma sätt som hos Budde och de är ofta tagna

ur samma källor. Både i postillorna och hos Budde citeras bl.a. Seneca, Hieronymus, Bernhard av Clairvaux och Johannes Krysostomos (Ejder 1973: 169ff.). Allra mest citeras Bibeln. Ibland anges källan explicit och mer eller mindre noggrant i postillorna. Ejder (1976: 181) menar att citatet är taget direkt ur en viss källa om källhänvisningen är noggrann, men det har troligen citerats ur minnet om hänvisningen är oklarare. Ibland ges felaktiga källhänvisningar så att det hänvisas till fel bok eller fel ställe i Bibeln (Ejder 1976: 182). Ibland skiljer sig citaten från formuleringen i Bibeln eller innehåller glossor, vilket tyder på att citaten inte tagits direkt ur Bibeln utan någon annan källa som redan innehållit förklaringar och tillägg (Ejder 1976: 196). Citaten har i allmänhet haft flera olika syften: att undervisa, varna, trösta, underhålla och vädja till känslor¹⁷⁴ (Andersson 2003: 327).

De latinska citaten i Buddes samtliga skrifter har inte behandlats systematiskt och grundligt i tidigare forskning. För att fylla denna lucka i forskningen har jag nu som syfte att utreda varur citaten är tagna och vad de har för syften. Detta hänger tätt ihop med frågan vad översättningarna som Budde gjorde överhuvudtaget hade för syften. Att samma slags citat jämte översättningar nästan inte alls förekommer i andra fornsvenska texter hör enligt min mening till de tyngsta argumenten för Noreens hypotes att även de anonyma texterna han nämner (se avsnitt 2.2 i denna avhandling) är översatta av Budde (jfr även Laurén 1972: 123, fotnot 102).

Att det finns så många citat och uttryck på latin i texterna innebär att kodväxling är ett mycket kännetecknande drag i dem. Det är beaktansvärt att kodväxlingen uppstår först när Budde översätter texterna. I de latinska förlagorna finns alltså nästan ingen kodväxling med undantag av ett par enstaka ord på grekiska och möjligen växling mellan olika register. Buddes översättningsteknik medför kodväxling och kodväxlingen beror på val som Budde gör. Således kan vi säga att de latinska citaten är de ställen i materialet där Buddes personliga insats och gärning syns mest. Att det finns kodväxling i översättningarna men inte i förlagorna innebär att Buddes texter skiljer sig från förlagornas stil på ett avgörande sätt.

¹⁷⁴ Andersson diskuterar citat från Heliga Birgitta i predikningar, men citat har säkert haft liknande syften även i andra sammanhang.

I avsnitt 5.1 behandlar jag först hänvisningar till grekiskan (avsnitt 5.1.1). Därefter behandlar jag latinska citat som är ur Bibeln (avsnitt 5.1.2). Sedan behandlar jag latinets funktioner i Buddes skrifter (avsnitt 5.1.3) samt Buddes personliga insats och självständighet gentemot förlagorna (avsnitt 5.1.4).

5.1.1 Hänvisningar till grekiskan

Jag har påträffat några grekiska ord eller hänvisningar till grekiskan i materialet:

(5.1) D: huadhan figh mannen nampn. M: medhen han ær ok kallas minor mundus, myndre verldh figh han nampnet aff iiij verldenne yterstæ ændom **Hulka greci kalla Anathole ther aff toogh han A Dissis ther aff D Arctos ther aff annat A Ok Messebrion ther aff M.** (Lucidarius, 10: 24–28).

Carlquist (2011: 79) menar att Budde funnit det anförda stället speciellt intressant, eftersom det i handskriften försetts med en marginalanteckning. Samma tanke återfinns, som även Carlquist (2011: 79, dock utan att ange exakt *locus*) påpekar, även hos Augustinus i *Tractatus in Johannem*¹⁷⁵ och Honorius Augustodunensis i *Imago mundi*¹⁷⁶.

Jag har också påträffat följande hänvisningar till grekiskan:

¹⁷⁵ Aug. *In Ioannis ev.* 9, 14 = *Pat. Lat.* 35, 1465: Si enim graece dicantur, Oriens, Occidens, Aquilo, Meridies, sicut eas plerisque locis sancta Scriptura commemorat; in capitibus verborum invenis Adam: dicuntur enim graece quatuor memoratae mundi partes ἀνατολή, δύσις, ἄρκτος, μεσημβρία. Ista quatuor nomina si tanquam versus quatuor sub invicem scribas, in eorum capitibus Adam legitur. ‘Om man nämligen säger på grekiska *öst, väst, nord, söder*, som den heliga skrift på flera ställen nämner dem, så hittar du i början av orden namnet *Adam*. De fyra nämnda delarna av världen kallas nämligen på grekiska ἀνατολή, δύσις, ἄρκτος, μεσημβρία. Om du skriver dessa fyra ord under varandra som fyra verser, läses i deras början *Adam*’ (min översättning).

¹⁷⁶ Hon. *Imago mundi* 1, 92: he plage Grece dicuntur Anathole Disis Arcton Mesembria de quibus nomen ADAM qui est minor mundus componitur ‘dessa trakter kallas på grekiska *Anathole, Disis, Arcton, Mesembria* av vilka sammanfogas namnet *Adam* som är mindre värld’ (min översättning).

(5.2) **Ego sum alpha et o Alpha är första bokstaff j gretzske scriff Oc O är then yttarste** här mz beteknar gudh. at han är vphoff oc ände alla tingha Jak är Alpha oc O. then første oc then ytarste vpbørian oc ändhe (Apokalypsen 369: 7–11¹⁷⁷).

(5.3) Tria linguagia in missa, Try maal äru j mäsbonne, som är eth **greetz maal**, ebretz maal¹⁷⁸ oc latinum Thy at thenna thry maalin screff pylatus cristi hädilse tekn oc satte wppa korsit, **Kyrieleyson** (Gudeliga Snilles väckare 309, 32–310, 4).

(5.4) D: Veeth tha gud all tingh. M: swa fulleliga at alt thet varit hafuer nw ær ok her effter æuerdeliga varda scal, seer han ok veeth swa som thet alt vare j sendher j hans asyyn Ok thy før æn han skoopp verldena eller naghor annor tingh foresagh han ok viste Aldra englanna ok aldra menniskionna nampn sidher viliæ oordh gerninga Ok jemuel allars there thanka, swa som the all j sendher fore hanom varo **Ok thy kallas han pa Greczkt maal Theos jdest videns** At han all tingh seer ok veeth j sænder. (Lucidarius, 3: 20–28).

Theos jdest videns i exempel 5.4 har att göra med en felaktig etymologi. Det har under medeltiden antagits¹⁷⁹ att θεός 'gud' hänger ihop med verbet θεάομαι 'titta, skåda'.

Något slags etymologiska eller andra språkliga förklaringar förekommer ibland även annars i Buddes texter:

(5.5) Swa lydher obedire oppa latin, est obaudire, id est contra se audire, lydha androm, thz är moth sik siälffwom (Själens kloster 32, 4–6).

Det förklaras alltså i texten att *oboedio* 'lyda, foga sig efter' egentligen betyder *ob-audio*, alltså att man skall lyda andra mot sin egen vilja. Förklaringen är etymologiskt korrekt: *oboedio* < *ob* + *audio*. Poängen med passusen är att man skall lära sig att lyda och etymologin används som ett argument. Poängen finns alltså i själva ordet. Den bakomliggande tanken är att etymologin ger information om verkligheten, inte bara om ordets historia.

¹⁷⁷ Vulgata: ego A et ω primus et novissimus principium et finis. Apc 22: 13.

¹⁷⁸ Hebreiska ord förekommer några få gånger, t.ex.: *Oc han skal sampna them j rwmet som paa hebreist maal kallas ormageddan* (Uppenb. 358: 10f.).

¹⁷⁹ Förklaringen kan härstamma från antiken. I antiken betydde etymologi inte riktigt samma sak som numera (jfr t.ex. Vaahtera 1998: 94ff.).

Jag anför ett ytterligare exempel som illustrerar detta:

(5.6) bernardus sither **Celum** thz är hymeriket, oc **celle** thz är hwars ens closters människios andeliket hwilowm, oc swa som celum oc cella haffwa skylskap oc endräkt i nampnet, swa haffwa oc the i nadhenne, för thy hwat hälstz hälökt oc lönleket gömes oc höls i hymerike, thz openbara gudh sinom hemelikom wenom i cellanom (Själens kloster 60, 22–29).

I texten sägs det att ordet *cella* 'cell, kammare' och ordet *caelum* 'himmel, sky' formellt liknar varandra som ord. Eftersom formen är likadan, måste även ordens betydelser eller de referenter i världen, som orden syftar på, visa likheter med varandra. Förhållandet mellan ordets form och betydelse samt förhållandet mellan ordet och den verklighet, som ordet beskriver, är alltså inte arbiträra. Ord har således en stor förklaringskraft och ord som sådana kan användas som argument i undervisningen.

Det finns naturligtvis utöver de egentliga grekiska orden också latinska ord som är lånade från grekiskan, t.ex:

(5.7) J fiärda matto quasi phialam¹⁸⁰ swasom eth ärlikasta drykke kaar (Mechtild 110, 2f.).

(5.8) Toogh medh sik pixidem¹⁸¹ medh gudz lichame lønliga vnder sith scapulare (Guido 125: 33f.).

Dessa exempel visar att grekiskan indirekt syns i materialet via latinet. Grekiskan spelar en liten roll i materialet, men den kulturella bakgrunden från antiken är så stark att grekiskan både direkt och indirekt är närvarande i texterna. En betydligt större roll spelar emellertid latinet självt som jag nu övergår till.

¹⁸⁰ Gr. φιάλη.

¹⁸¹ Gr. πωξίς.

5.1.2 Citat ur Bibeln

De latinska citaten är många i alla Buddes skrifter. Citaten är olika långa och har flera olika syften, men de flesta är tagna ur Bibeln. Här spelar vissa delar av Bibeln en speciellt stor roll: det är vanligt att psalmer, Paulus' brev, evangelier, Job och Predikaren citeras. Det förekommer citat också ur deuterokanoniska böcker eller apokryfer. De på många sätt intressantaste citaten kommer egentligen från andra källor än Bibeln, men Bibelcitatet är kvantitativt så dominerande att det är naturligt att inleda framställningen med dem. Syftet med exempelsamlingen nedan är närmast att visa, vilka delar av Bibeln som mest citeras.

Jag anför först exempel på citat som är ur evangelierna:

(5.9) Som scriffthen byudher Nolite sanctum dare canibus Giffuyn ey hwndom thet helgt ær (Lucidarius 30: 37f.). Matt. 7: 6.

(5.10) Dominus in ewangelio, Hwar en som skodhar quinno til at begära henne, han haffwer nw hoor giorth i sino hiärta¹⁸² (Själens kloster 105: 7–9). Matt. 5: 28.

(5.11) ...skriffwar sanctus lucas, At lazarus dödher fördhes aff hälgom änglom i abrahams sköt¹⁸³ (Själens kloster 134: 15–17). Luk. 16: 22.

(5.12) Ok tha som ewangelium Exiit edictum e cesare augusto warth läsith (Mechtild 23: 11–13). Luk. 2: 1.

(5.13) Aandrom dagh pasca, tha ewangelium wart läsith Mane nobiscum domine Thz är härra bliiffh när oss (Mechtild 89: 4–6). Luk. 24: 29.

(5.14) Thy at aff hiertens tilskynden thalar mvnnen Ex habudancia cordis oss [sic!] loquitur (Guido 132: 32f.). Matt. 12: 34.

¹⁸² Även om själva citatet anförts på svenska, används latin i uttrycket *Dominus in ewangelio*. Citat anförts ibland endast på svenska, ibland bara på latin, ibland på bägge språken. Denna variation verkar inte alltid vara logisk. Citaten har emellertid flera olika funktioner, vilket ibland kan förklara varför bara det ena språket används, se fotnot 185.

¹⁸³ Det enda som är på latin är *sanctus lucas* och själva citatet anförts av någon anledning bara på svenska. Latinets funktion kan trots allt vara att signalera att det handlar om en replik eller ett citat.

(5.15) *Ite maledicti in ignem eternum, ganghen i förbannadhe i äwerdeliken eldh (Själens kloster 114: 30f.). Matt. 25: 41.*

Citaten i exempel 5.16–5.18 är ur Jesaja:

(5.16) *Erit iusticia cingulum lumborum eius Som swa lydher Rätthwisan skal wardha hans linde wm hans länder (Mechtild 9: 18–20). Jes. 11: 5.*

(5.17) *auditam faciet dominus gloriam vocis sue Som swa lydher, härran han skal latha höra sinna äro röst (Mechtild 16: 8–10). Jes. 30: 30.*

(5.18) *som prophetin ysayas foresagdhe requiescet super eum spiritus domini spiritus sapiencie et intellectus etcra (Mechtild 96: 4–7). Jes. 11: 2.*

Citaten i exempel 5.19–5.21 är ur Jobs bok:

(5.19) *ymsom draghas aff hardasta elden j olidheliga køldeno ok twert a mooth j elden aff køldena Som scrifuit staar Transibunt ab aquis nivium ad calorem nimium (Lucidarius, 55: 6–9). Job 24: 19.*

(5.20) *iak wart leyona brodher oc strudzsanna kompan Som prophetin aff mik sigher Factus sum frater leonum et socius strucionum (Mechtild 99, 2–5). Job 30: 29.*

(5.21) *som iob sigher homo natus de muliere, Mannen födher aff qwinnonne (Själens kloster 44: 22f.). Job 14: 1.*

Psalmerna är en mycket vanlig källa för citat, vilket följande exempel visar:

(5.22) *swa sculu the ther blifua j æuerdeligo dødzens mørkre Som propheten Sigher Et in eternum non videbit lumen (Lucidarius, 55: 17–19). Vulgata: Ps. 48: 20, i vår översättning Ps. 49: 20¹⁸⁴.*

(5.23) *Hørdhes ather røsten j vædhreno sighiendes Viriliter agite et confortetur cor vestrum jn domino Gøren manliga ok idert hiertæ scal trøstæs j gudhi (Julianus & Basilissa 85: 28–30). Vulgata: Ps. 30: 25, i vår översättning Ps. 31: 25.*

(5.24) *Veni et ostende nobis faciem tuam domine Thz är swa lydhande Härra kom ok lath oss see thiit änlithe (Mechtild 17: 9–12). Vulgata: Ps. 79: 4, i vår översättning Ps. 80: 4.*

¹⁸⁴ Katoliker och ortodoxer följer den grekiska numreringen i Septuaginta, som delvis skiljer sig från den hebreiska (masoretiska) numreringen som protestanterna följer. Det förklarar varför psalmerna numrerats olika i den svenska Bibeln och i Vulgata.

(5.25) Exultauit vt gygas ad currendam viam etcra Thz är swa lydhande Han gladdis som en kämpe til ath löpa wäghin (Mechtild 18: 2–4). Vulgata: Ps. 18: 6, i vår översättning Ps. 19: 6.

(5.26) Tha läsi hwan fredagh, j than stadhen for the thidhenar, siw sinnom thän psalmen Exaltabo te domine quoniam suscepisti me¹⁸⁵ (Mechtild 75: 25). Vulgata: Ps. 29: 2, i vår översättning Ps. 30: 2¹⁸⁶.

(5.27) jipse dixit et facta sunt Han sagde Fiat Varde ok ginstan vare gør all tho tingh som gørende vare eller scapande (Lucidarius 4: 2f.) Vulgata: Ps. 32: 9, Ps. 148: 5, i vår översättning Ps. 33: 9, Ps. 148: 5.

(5.28) Ok thy Sigher dauid Quj fecit celos in intellectu Han giordhe hymblana j vnderstandilse (Lucidarius 4: 37f.). Vulgata: Ps. 135: 5, i vår översättning Ps. 136: 5.

(5.29) Misericordia dominj plena est terra All verlden ær full medh gudz miscundh (Tundalus 107: 30f.). Vulgata: Ps. 32: 5, i vår översättning Ps. 33: 5.

(5.30) Tha sagde engelen Venj O felix anima conuertere jn requiem tuam Kom tu O sælæstæ siell omvent tik j thyna hwilo (Tundalus 114: 5f.). Vulgata: Ps. 114: 7, i vår översättning Ps. 116: 7.

(5.31) Hec enim est mutacio dextere excelsi Thennæ omvendilse giorde høgxtæ herrens høre handh (Tundalus 114: 22f.). Vulgata: Ps. 76: 11, i vår översättning Ps. 77: 11¹⁸⁷.

(5.32) Labores manuum tuarum manducabis, beatus es et bene tibi erit Fore thy at tu æther thynna handha erffuot, helger æss tu ok vææl scal tik varda (Tundalus 115: 31–33). Vulgata: Ps. 127: 2, i vår översättning Ps. 128: 2.

(5.33) Som dauid sigher, prouidebam dominum in conspectu meo semper, Jak hwxsade herran gudh mik altidh wara när staddan (Själens kloster 29: 12–15). Vulgata: Ps. 15: 8, i vår översättning Ps. 16: 8.

¹⁸⁵ Orsaken till att den latinska satsen inte återges på fornsvenska torde vara att citatet i denna kontext närmast skall betraktas som namnet på psalmen i fråga.

¹⁸⁶ Jag vill lovsjunga dig, Herre, ty du drog mig upp ur djupet (Bibel 2000).

¹⁸⁷ I texten om Tundalus följer själen en ängel som leder den in på en annan väg än den de dittills följt. I Psaltaren lyder passusen enligt 2000 års översättning ...*att den Högste inte handlar som förr* – den som sjunger psalmen är rädd för att Gud har förskjutit honom. Citatet har helt avlägsnats från den ursprungliga kontexten och passusen i *Tundalus* har innehållsligt sett inget att göra med den bibliska kontexten. Citatet har i *Tundalus* en konkretare betydelse än i Bibeln.

(5.34) Moth huilkom gudh os tröster sighiande, jnvoca me in die tribulacionis, kalla a mik i dröffwilsenna dagh (Själens kloster 56: 29–31). Vulgata: Ps. 49: 15, i vår översättning Ps. 50: 15.

(5.35) psalmista Ecce elongaui fugiens etc See iak fiärkadhe mik oc flydhe (Själens kloster 57: 19f.). Vulgata: Ps. 54: 8, i vår översättning Ps. 55: 8.

(5.36) först dauid propheta sighiandis, ymola deo sacrificium laudis etc Thu skalt offra gudhi loffsens offer (Själens kloster 66: 17–19). Vulgata: Ps. 49: 14, i vår översättning Ps. 50: 14.

(5.37) Item psalmista jn conspectu angelorum etc J hälga ängla närwarilse skal iak syongha (Själens kloster 68: 25–27). Vulgata: Ps. 137: 1, i vår översättning Ps. 138: 1.

(5.38) Memor fui dei et delectatus sum etc Jak mintes a min gudh oc frögdadghes i mine siäl (Själens kloster 87: 19–21). Vulgata: Ps. 76: 4, i vår översättning Ps. 77: 4¹⁸⁸.

(5.39) psalmista Hec fecisti et tacui, Tolka syndher giordhe thu syndare, oc iak tigdhe (Själens kloster 94: 24–26). Vulgata: Ps. 49: 21, i vår översättning Ps. 50: 21.

(5.40) som dauid propheten sigher, Descendant in infernum viuentes Thz är ganghen nidher i hälwetet liffwandes (Själens kloster 120: 23–25). Vulgata: Ps. 54: 16, i vår översättning Ps. 55: 16.

(5.41) oc thy sigher dauid Angelis suis deus mandauit, Gudh haffwer om tik budhit sinom hälgom änglom at the skulu tik göma i allom thinom wäghom (Själens kloster 133: 31 – 134: 2). Vulgata: Ps. 90: 11, i vår översättning Ps. 91: 11.

Att just psalmerna citeras så flitigt förefaller naturligt om vi antar att syftet med Buddes texter närmast var att undervisa. Psaltaren användes nämligen som läsebok i skolorna och eleverna lärde sig latin med psaltaren som textbok (Klockars 1960: 58). Citaten ur psaltaren måste alltså ha varit väl bekanta också för dem som bara fått en elementär utbildning.

Följande citat är ur Paulus' brev:

¹⁸⁸ 2000 års översättning lyder *Jag tänker på Gud och suckar*, medan latinets *delecto* betyder 'glädja, fröjda'.

(5.42) swa som jacobus apostolus sigher, sine intermissione orate J skulin bidhia wthan atherwändo (Mechtild 296, 20–22). 1. Thess. 5: 17.

(5.43) swa som aff hanom scrifues Quj tradidit semetipsum pro nobis Han vtgaf sik sielfuer fore oss (Lucidarius 22: 11–13). Galat. 2: 20; 1. Tim. 2: 6; Tit. 2: 14.

(5.44) Som sanctus paulus Scrifuer Interficiet eum dominus spiritus (sic!) oris suj Høgxte herren thet ær alzualdoger gud jhesus Christus mothe hulkom han sik opreser han scal hanom dræpæ medh sins mwndz andha Som ok propheten annarstadz sigher Precipitabit dominus inclitum vniuerse terre in monte sancto dauid herren gud scal nidersla aldra verldene fromasta kempæn pa dauidz helgo berge (Lucidarius, 60: 7–13).

Det finns två citat på latin i passusen. Det första citatet är ur 2. Thess. 2: 8. Det andra citatet har jag inte kunnat identifiera. Latinet citeras fel i passusen: Det borde stå *spiritu* i stället för *spiritus*. Detta är emellertid utan tvivel blott en *lapsus calami*.

Ytterligare citat ur breven är följande:

(5.45) dedit illi nomen quod est super omne nomen Thz är, han gaff honom nampn hwilkit som är offwer al nampn (Mechtild 60: 5–7). Filip. 2: 9.

(5.46) Jn nomine domini omne genu flectatur celestium terrestrium et infernorum Thz är J härrans jhesu nampn skulu al knä böghias, j himerike jordhrike ok j hälwite (Mechtild 61: 5–8). Filip. 2: 10.

(5.47) Qui descendit ipse est qui ascendit super omnes celos Thz är swa sakt hwilkin som nidhersteegh han är thän som wpstegh offwer alla hymbla (Mechtild 93: 22–26). Efes. 4: 10.

(5.48) Som sigx aff gudhi Quj facit angelos suos flammam jgnis Han gör syna engla swa som brinnande eldzsens lugha (Lucidarius 5: 38–40). Hebr. 1: 7.

Ur apokryfer:

(5.49) Oracio eciam debet esse feruens desiderio, bönen skal oc wara brännande i astwndan, danielis xij Swsanna opropadhe mz store röst, thz är mz hethe oc store astwndan til gudh, för thy at stoor tingh aff storum ärw bidhiande mz store astwndan (Själens kloster 62, 19–24).

Kapitel 13 i Daniels bok är ett apokryfiskt tillägg. Det förtäljer om Joachims fru Susanna. Citaten i exempel 5.50–5.53 är också ur apokryferna.

(5.50) Swa som Scrifues Deus mortem non fecit Ey giorde gudh dødhen (Lucidarius 32: 2f.). Vishetens bok eller Salomons vishet 1: 13 (Vulgata: Sap. 1: 13).

(5.51) Hec est que nesciuit thorum in delicto Thz haffwer swa mykith thydha Thässin är the som ekki wiste syndh i sinne sängh (Mechtild 47: 15–18). Vishetens bok 3: 13.

(5.52) Um hälgasta swnnedaghin penthecostes nar mässan böriadhis Spiritus domini repleuit etca (Mechtild 107: 16–18). Vishetens bok 1: 7.

(5.53) Aff hulkom scrifuit ær Potentes potenter tormenta paciuntur The store ok mektoge varo j verldena sculu her lidha mektoga pyno (Tundalus 113: 23–25). Vishetens bok 6: 7.

Ur Predikaren:

(5.54) Inueni mulierem amariorem morte etc Quinnona haffuer iak fwnnith beskare än dödhin (Gudeliga Snilles väckare 17, 19f.). Pred. 7: 27 (Vulgata: Ec. 7: 27).

Ur Apostlagärningarna:

(5.55) Swa som scriffs af hanom Cepit jhesus facere et docere Han byriædhe først göræ ok sidhan læræ (Lucidarius 20: 27–29). Apost. 1: 1.

Ur Hosea:

(5.56) Aff lekamans enlikhet sigher gudh om prophetan osee, Ducam te in solitudinem, jak skal ledha hona i öknet (Själens kloster 58: 24–26). Hos. 2: 14.

Ur Klagovisorna:

(5.57) Sedebit solitarius et tacebit, hon skal sitia all ena oc tighia (Själens kloster 59: 10f.). Vulgata: Lam. 3: 28.

Ur Moseböckerna:

(5.58) Vtinam saperent et intellegent, ac nouissima prouiderent, Jak wille at the wisten oc wnderstodhen, oc theras ytersta före sagho (Själens kloster 70: 30 – 71: 1). 5. Mos. = Deut. 32: 29.

Vid läsningen av materialet blir det uppenbart att bibelcitaten är i en klar majoritet jämfört med citat ur andra källor. För att ta reda på, hur stor denna andel är, kunde man räkna hur många latinska citat som finns i materialet och hur många av dessa som är tagna ur Bibeln. Nu omfattar emellertid materialet 1350 sidor och det finns latinska citat i praktiken på varje sida i materialet. En kvantitativ undersökning vore därför orimligt tidskrävande, eftersom den troligen bara kunde bekräfta intrycket vid läsningen av texterna. Därför har jag inte ansett det vara motiverat att kvantitativt gå igenom alla citat i hela materialet¹⁸⁹.

Kodväxlingen mellan latin och svenska och förekomsten av latinska citat med en svensk översättning följer samma konvention i Buddes texter som i medelhögtyska texter (jag anför medelhögtyska exempel nedan). Detta betyder inte att Buddes förlaga var på tyska. I så fall borde Buddes svenska även annars än vad ordförrådet beträffar uppvisa tysk påverkan, vilket i föga grad är fallet. Däremot är språket genomgående latinskt påverkat. Det är emellertid möjligt att Budde varit bekant med den tyska traditionen. Om han faktiskt varit i Tyskland (jfr avsnitt 4.1), kan han ha lärt sig konventionen där. Liknande citat och översättningar förekommer i fornengelska och medelengelska texter redan tidigare (jfr Schendl 2012: 32ff.) och

¹⁸⁹ Ett kort stickprov på 20 sidor från början av *Mechtilds uppenbarelser* visar att egentligen alla latinska citat, som förekommer, är ur Bibeln, om man bortser från enstaka latinska ord som inte bildar en enhetlig sats eller fras. En kvantitativ undersökning är problematisk även därför att det är oklart, huruvida enstaka latinska ord, som ingår i en annars svensk sats och alltså inte bildar någon större enhet på latin, skall räknas med som latinska citat. Gränsen mellan främmande ord och lånord är också oklar: Samma ord kan t.ex. få både latinska och inhemska böjningsändelser: *wisor oc cantilenor* (Mechtild 238: 16); *siw sötasta cantilenas* (Mechtild 239: 7). Namn får nästan alltid latinska böjningsändelser, t.ex.: *han giorde aff adam evam* (Lucidarius 18: 2); *Constantinj modher* (Lucidarius 47: 33); *juliano* (Julianus & Basilissa 74: 39); *aff Christo* (Lucidarius 42: 18); *Juliane* (Julianus & Basilissa 73: 27); *Sanctus julianus* (Julianus & Basilissa 73: 13). Exempelen visar belegg på ackusativ, genitiv, dativ, ablativ, vokativ och nominativ med latinska böjningsändelser. Det är inte unikt för Buddes texter att namn får latinska böjningsändelser. Norde (1997: 45) konstaterar att latinska ändelser hos namn förekommer ”not infrequently” t.ex. i 1300-talets religiösa prosa. Norde (1997: 44) konstaterar också att även latinska lånord ”sometimes” får latinska ändelser i latininfluerad prosa. Två belegg ur Buddes texter på detta är: *Gudh han giorde tw ædlaestæ creaturas* (ack. pl.) (Lucidarius 5: 28); *som han thedde sik trøm apostolis* (dat. pl.) *pa berghet thabor* (Lucidarius 63: 25f.).

konventionen har alltså varit vanlig. I övriga fornsvenska texter är detta emellertid inte vanligt, utan det påträffas under medeltiden på svenskt håll närmast bara i postillor och hos Budde.

I medelhögtyska predikosamlingar från 1200-talet finns citat bl.a. från Bernhard av Clairvaux, Augustinus, Hieronymus, Paulus och Seneca (Schiewer & Seidel 2010: 264–282), om också för det mesta på tyska och inte på latin. Alla ovannämnda författare citeras ofta även i de av Budde översatta skrifterna. Citat på latin förekommer som inledningsord i medelhögtyska predikningar, t.ex.:

(5.59) Confortamini in domino et in potentia. Disu wort sprichit sanctus Paulus. Er sprichit: 'Ir sunt starc sin in gottes tugent.' (Schiewer & Seidel 2010: 1).

Citaten påträffas emellertid även inom texten i medelhögtyska predikningar, t.ex.

(5.60) Also sprichit vnsir herre in apocalypse: 'ego sum alfa et omega.' 'Ich bin ain anegege vnde ain ende.' (Schiewer & Seidel 2010: 7).

(5.61) vnde sprach: 'Aue Maria gratia plena' , 'Got grüze dich, vol der gnaden.' (Schiewer & Seidel 2010: 17).

(5.62) Do sprach er: 'Ne timeas Maria.', 'Nur enfurhte dir.' (Schiewer & Seidel 2010: 17).

Liknande citat med översättningar förekommer även i medelhögtyska psaltare på 1300-talet, t.ex.

(5.63) Domine ne in furore tuo arguas me ne. Herre, strafe mich nicht in dime zorne, in dime heismute in strafe mich nicht (Eggers 1962: 84).

(5.64) Deus auribus nostris. Got, wir horten met vnsen oren (Eggers 1962: 94).

(5.65) Miserere mei deus, miserere mei. Gnade mir, got, gnade mir (Eggers 1962: 126).

1200-talets medelhögtyska epik innehåller likaså citat på latin (jfr Caflisch-Einicher 1936).

5.1.3 Latinets funktioner i Buddes översättningar

Det förekommer som konstaterats kodväxling mellan svenska och latin i alla de texter som Budde översatte. Detta gäller även de antagligen av Budde skrivna diplom som finns bevarade. Diplomen är daterade på latin, vilket var vanligt även i andra diplom. Exempel på latinska fraser ur de av Budde skrivna diplom är följande:

(5.66) anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo tertio¹⁹⁰ (FMU 3221, s. 220).

(5.67) samma dagh som förre sagdes, videlicet jn crastino apostolorum Philippi & Jacobi anno Dominj millesimo quadringentesimo sexagesimo quinto¹⁹¹ (FMU 3261, s. 239).

(5.68) Datum Vallisgracie jpsso die sancti Kalixti anno Dominj mcdlxvj:o¹⁹² (FMU 3313, s. 280).

Även andra enstaka ord på latin förekommer i diplomerna. Förklaringen är helt enkelt att Budde följer diplomspråkets konventioner som direkt följer främmande förebilder.

¹⁹⁰ 'Herrens år 1463' (min översättning).

¹⁹¹ 'Nämligen dagen efter apostel Philips och apostel Jacobs dag Herrens år 1465' (min översättning).

¹⁹² 'I Nådendal på St. Kalixtus' dag Herrens år 1466' (min översättning).

Översättningarna som Budde gjorde verkar vara avsedda för personer som inte kan tillräckligt mycket latin för att kunna läsa originalet själva. I det företal till *Mechtilds uppenbarelser*, som bara finns bevarat som citat hos Porthan, säger Budde att han översatt texten för *at han matthe uthwidghas ok kungöräs fleerom Gudz wynom systrom ok leekbrodrom ok jemuel androm som ey forstaa latyyn* (Porthan 1867: 144). Vi bör emellertid hålla i minnet att Budde följer sedvanliga konventioner och mönster för företal (Laurén 1972: 61). Budde följer alltså traditionen och skriver det som skall och brukar skrivas i ett företal. Hur ordagrant det han skriver i så fall kan tas är oklart. Annorlunda uttryckt: de två korta företalen och de åtta diplomerna är de enda bevarade originaltexter som Budde författade (och alltså inte bara översatte), men även dessa säger föga om Buddes personliga drag, eftersom de i den grad följer konventioner att nästan vem som helst kunde ha skrivit på precis samma sätt.

Att latinet syns ofta och så mycket i översättningarna kan tyda på att Buddes syfte också varit att undervisa i latin. Lamberg (2007: 302) menar att de flesta nunnorna blott hade mycket begränsade kunskaper i latin. Lamberg (2007: 304) anser också att Budde översatte för nunnor och på dessas begäran.

Det kan emellertid också hända att åtminstone några av Buddes översättningar är avsedda för latinkunniga som hjälpmedel vid läsningen av den latinska texten. Åtminstone Bibel-texterna kan vara sådana att det har varit meningen att översättningen skall läsas parallellt med den latinska texten. Översättningen kunde i så fall snarare vara en kommentar till den heliga skrift.

Det är intressant att Budde i Bibeltexterna både kunnat hoppa över något och lägga till förklaringar (glossor) (se avsnitt 5.3 för exempel). En helig text får ju inte gärna förändras. Detta kan antyda att översättningarna närmast är avsedda som hjälpmedel och att den egentliga heliga skrift är på latin.

Några av Buddes texter är troligen avsedda som uppslagsverk (jfr Carlquist 2011: 79) och citaten på latin har i sådana fall som syfte att göra det lättare att hitta stället

i den skrift, förnämligast Vulgata, varur citatet är taget (Lamberg 2007: 309). Ett syfte med översättningarna kan ha varit att de användes som källmaterial när man planerade predikningar (Lamberg 2011a: 97), vilket ju också betyder att texterna var avsedda som uppslagsverk.

Lamberg (2007: 310) konstaterar att översättningarna var avsedda att läsas högt så att en del av publiken bara hörde dem och inte läste själv i dem. Kodväxling kan ur denna synvinkel ses som ett sätt att markera att det handlar om ett citat eller om en replik. Kodväxling skulle således i viss mening fungera som citattecken.

5.1.4 Buddes insats och självständighet

Citaten i Buddes texter är ofta välkända satser och tankar. Jag antar emellertid att den svenska översättning som omedelbart följer efter det latinska citatet är översatt av Budde själv och inte tagen ur en annan, tidigare översättning. Många av citaten är onekligen sådana att passusen måste ha funnits på svenska även tidigare. En komplicerad omständighet är även att citaten varit citat redan i förlagan. Sättet att behandla citaten kan alltså härstamma ur förlagorna vilket innebär att det inte är helt enkelt att avgöra vad som beror på Buddes personliga insats.

Lamberg (2007: 373; 2008: 73) konstaterar att Budde gör mera än bara återger förlagens text: Budde har sitt eget budskap som han vill förmedla till läsarna och ett tydligt syfte med sin översättningsverksamhet¹⁹³ (jfr även Wollin 2011: 30).

Även språkligt sett är Budde trots sitt latiniserande språk självständig gentemot förlagan: *ablativus absolutus* och *accusativus cum infinitivo*¹⁹⁴ i förlagan återges

¹⁹³ Jag utesluter emellertid inte att Buddes budskap ibland kan vara identiskt med förlagens budskap.

¹⁹⁴ *Accusativus cum infinitivo* förekommer tidigt i svenskan och kan vara en inhemska konstruktion, men den har blivit betydligt vanligare på grund av påverkan från latinet. Tidiga belägg är t.ex. *Far man at wäghe ensamin, hittir lik firi sic liggii* (SdmL); *Eth korss saa man ther staa* (Erikskrönikan). Jfr Wessén 1965: 340f. Dativkonstruktioner som liknar latinets *ablativus absolutus* eller grekiskans

exempelvis inte alltid med motsvarande konstruktion i svenskan, men kan å andra sidan förekomma på sådana ställen där förlagan saknar dem (Laurén 1973: 55–68; Wollin 1981: 214). Det finns många belägg på detta:

(5.69a) **Thwem aarom forlidhnom** (Mach. 220: 6f.).

(5.69b) Vulgata: et post duos annos dierum (I Mcc 1: 30).

Av exemplet framgår att det finns dativkonstruktioner där man kunde förvänta sig att förlagan skulle ha *ablativus absolutus*, men Vulgata uttrycker saken på ett helt annat sätt. Ytterligare exempel på detta är följande:

(5.70a) arla om morghonen. **solin vpgangande oc skinande** j clara skiøllana aff gull. silffwir oc alzskons malm. wt widdhe sik theris sken owir all bärgh swa at the syntos swa som brännande eldir (Mach. 237: 29–238: 2).

(5.70b) Vulgata: et ut refulsit sol in clypeos aureos et aereos resplenduerunt montes ab eis resplenduerunt sicut lampades ignis (I Mcc 6: 39).

(5.71a) **honom jndraghande** j sins fädhernis landh oc rike (Mach. 240: 12f.).

(5.71b) Vulgata: et factum est ut ingressus est in domum regni patrum suorum (I Mcc 7: 2).

(5.72a) oc sønder **slagnom allom hans limom** (Mach. 306: 31–307: 1).

genetivus absolutus beror också på inflytande från de klassiska språken, men har inhemska anor i germanska språk, jfr Streitberg 1920: § 260. För gotiska belägg se Grimm 1837: 895ff., för fornisländska Grimm 1837: 906. Konstruktioner som motsvarar futurum participii i latinet är rena latinismer. Dessa förekommer hos Budde, t.ex. *komaskolande* (Mechtild 60: 14), *bliwwa skolandis* (Mechtild 81: 18f.), *the äru kommaskolande til himerikis* (Mechtild 95: 11); *offraskolandis* (Mechtild 148: 9); *styraskolande* (Gudeliga snilles väckare 140: 14).

(5.72b) Vulgata: ...et gravi corporis conlisione membra vexare (II Mcc 9: 7).

Det finns å andra sidan fall där texten i Vulgata har en konstruktion med *ablativus absolutus*, men denna återges med en helt annan konstruktion på svenska¹⁹⁵. Exempel på detta är följande belägg:

(5.73a) Vulgata: **his factis pactionibus** (II Mcc 12: 1).

(5.73b) Tha thzta war alt swa stadgat (Mach. 314: 27f.).

(5.74) Hiis itaque gestis etc Tha thzta wart ändat (Esther 181: 10) = Est. 2: 1.

Ytterligare exempel på absolut konstruktion hos Budde är följande:

(5.75) allom andhrom owegiffnom (Gudeliga snilles väckare 90: 16f.).

(5.76) allo ondzsko owegiffno (Gudeliga snilles väckare 91: 26).

Ahlberg (1942: 213, 221) konstaterar att Budde är ”medvetet latiniserande”: att språket är latiniserande behöver enligt henne inte betyda att Budde slaviskt följer förlagan, utan det handlar snarare om ett stilistiskt val. Detta val innebär att svenskan ibland kan bli ”mer latinsk än latinet” (Ahlberg 1942: 222). Larsson (1931: 49) talar om ”den så att säga allmänna infektion” med vilken översättarens (t.ex. Buddes) latinkunskaper ”hota den svenska språkkänslan”, men jag är mera benägen att instämma i Ahlbergs tolkning att det handlar om ett medvetet stilistiskt val.

¹⁹⁵ Det är möjligt att de germanska akkusativ- och dativkonstruktionernas funktioner inte helt motsvarar de funktioner de latinska konstruktionerna har. Bruket av *ablativus absolutus* eller *accusativus cum infinitivo* i Vulgata behöver inte heller helt och hållet följa samma regler som gällde i guldålderns klassiska latin.

Wollin (1983: 28) konstaterar att Budde ofta använder sig av långa, till och med ”extremt långa” meningar, vilket bara delvis beror på den latinska förlagan. Att Budde i hög grad favoriserar långa och tunga meningar är en tydlig stilistisk skillnad mellan Buddes texter och andra Vadstenatexter (Wollin 1983: 151). Detta kan emellertid delvis vara genrebetingat eller bero på att de jämförda texterna är olika gamla (Wollin 1983: 154).

Man kan i vilket fall som helst konstatera att Budde skriver svenska med en latinsk anda, men att han inte slaviskt kopierar förlagens konstruktioner som sådana. Budde är alltså formellt självständig och kreativ men behandlar materialet i förlagan med stor pietet.

5.2 Jämförelse med postillor

Latinska citat jämte en svensk översättning förekommer som framgått ovan ofta även i postillor. En postilla är ett verk där det finns välkända Bibelställen. Efter Bibelstället, alltså *post illa verba textus* ’efter dessa textens ord’ kommer en kommentar och stället förklaras. Det är typiskt för medeltida kommentartexter generellt att det ges några ord från början av ett citat som följs av *etc* och en förklaring. Likheten mellan svenska medeltidspostillor (SFSS 23) och Buddes översättningar är uppenbar och har påpekats bl.a. av Carlquist (2011: 78).

Vid de medeltida universiteten hade kommentarverken¹⁹⁶ en central ställning. Aristoteles’ texter spelade en stor roll i pensumet (Nuorteva 1997: 28f.) och man läste dem i latinsk översättning. Även sammanfattningar och kommenterade versioner förekom (Nuorteva 1997: 30). I de teologiska studierna var Bibeln och förklaringar till den centrala. Man använde samlingar med citat från kyrkofäderna och från senare teologer och Bibeltexterna själva hade ofta omfattande glossor (Nuorteva 1997: 31). Budde måste ha varit väl bevandrad i denna tradition i

¹⁹⁶ Ordet *kommentar* har bildats till lat. *comminiscor* ’erinra sig’, jfr gr. ὑπόμνημα. Detta kan jämföras med begreppen *glossa*, gr. γλῶσσα ’tunga, språk’ och *skolie*, gr. σχολιον ’skolstycke’.

synnerhet om han har studerat vid ett tyskt universitet (jfr avsnitt 4.1), men en liknande tradition torde ha varit rådande även om Budde fått en annan utbildning. Om Budde fick sin utbildning utanför universitetet på något annat sätt, har denna sannolikt varit av mera praktisk art, men annars föga annorlunda.

Kommentarer och förklaringar hänger nära ihop med predikningar: att predika innebar närmast att man läste något ur Bibeln eller någon annan auktoritativ text och förklarade stället (Nedkvitne 2004: 55f.). Enligt det skolastiska tänkandet fick man tolka och tänka själv, men endast inom vissa gränser. Bibeln och andra auktoritativa texter kunde ge intrycket av att ha ett motstridigt innehåll, men detta var enligt skolastikerna endast skenbart, eftersom texterna innehåller den religiösa sanningen som inte kan innehålla motstridigheter. Således är självständiga tankar och tolkningar bara olika variationer och specialfall av samma idé. (Nedkvitne 2004: 48)

Laurén (1972) anser med rätta att likheten mellan Buddes skrifter och de svenska medeltidspostillorna kan tyda på att Budde varit predikant. Huruvida Budde fungerat som präst vet vi emellertid inte: de bevarade källorna ger inte tillräckligt bevis för det.

5.3 Översättningsfel och fria översättningar

Laurén (1972: 147) konstaterar att översättningsfelen hos Budde är få, men att de dock förekommer. Det är emellertid delvis en tolkningsfråga vad man betraktar som fel. Det handlar i vissa fall snarare om att Budde översätter fritt.

Jag har jämfört Buddes Bibelöversättningar med texten i Vulgata. De övriga texterna har inte systematiskt jämförts med de latinska versionerna, men jag behandlar i detta avsnitt även sådana fall, där det finns citat på latin jämte en översättning till svenska i Buddes andra skrifter. I dessa fall är det möjligt att jämföra Buddes svenska formuleringar med latinet utan att se den egentliga

förlagan. Översättningsfelen är i sådana fall intressanta även därför att det ofta handlar om berömda och bekanta citat eller bevingade ord.

Det finns listor över musikinstrument i flera skrifter som Budde översatte. Dessa tyder på att området inte var så bekant för Budde, så pass fria är hans tolkningar i dessa fall. Annars är Budde en tämligen trogen översättare. Listorna över musikinstrument illustreras i exempel 5.77–5.79 nedan.

(5.77) han hørde alla søtæstæ lekaranna jnstrumenta **orghor harpor luthor skalmeyer giighor feedlor** (Tundalus 117: 38f.).

(5.78) j tympano et choro in cordis et organo, in cymbalis benesonantibus swa som äpther waro matto sighiandis, j **harpom** oc **pipom** j **orghom** oc **liudhom** j **krokharpom**, oc **baswnum** oc androm flerom lekom (Mechtild 146: 18–22).

(5.79) **orghom ludhom baswnom harpom fidhлом skalmeyiom** oc **krokharpom** (Mach. 230: 21f.¹⁹⁷).

Det är något oklart vad *krokharpa* i exempel 5.78 och 5.79 är för ett instrument. *Krok* är ett arvord i svenskan och namnet på instrumentet kan alltså inte antas vara lågtyskt. Fornisländskan har mig veterligen inget ord för ett instrument som börjar med *krók*. Helenius-Öberg (1995: 39) menar att förleden i ordet *krokharpa* hänger ihop med *kråka* 'hornstråle i hästhov', *kråk* 'vinkel, vrå' och dialektala ord med betydelsen 'yttersta spetsen av fören på en båt'. Förleden syftar således på någonting spetsigt och Helenius-Öberg (anfört ställe) menar att *krokharpa* skall översättas 'vinkelharpa' eller 'spetsharpa'. *Krokharpa* förekommer bara två gånger i fornsvenskan (se Söderwall: s.v. *krokharpa*) och i båda fallen hos Budde. I båda fallen ger Budde en lång lista över instrument på måfå och den latinska versionen

¹⁹⁷ Vulgata: *in canticis et citharis et cinyris et in cymbalis* (I Mcc 4: 54). Latinets *cinyra* är ett lån från gr. κινύρα, ett från Asien härstammande instrument med tio strängar som spelades med en plekter. Instrumentet lät sorgligt och klagande varav möjligen namnet, jfr κινύρομαι 'klaga, jämra'. (Schneider & Passow 1828: s.v. κινύρα) Namnet på instrumentet kan också vara ett lån från semitiska språk och verbet ljudhärmande (Prellwitz 1905: s.v. κινύρα, κινύρομαι).

har delvis andra instrument, i en annan ordning och dessutom olika många. I den äldre nysvenskan förekommer *krokharpa* likaså två gånger, i formen *krockharpa* år 1538 och 1559 och *krokhurpe* har förekommit även i norskan (SAOB, s.v. *krokharpa*). De nysvenska beläggen är ur olika upplagor av *Variarum rerum vocabula*, där *krockharpa* återger latinets *cithara* som enligt Helenius-Öberg (1995: 39) betyder 'harpa, ramharpa'. Att de fornsvenska beläggen i Buddes skrifter syftar på samma instrument är inte självklart. Det finns ett belägg på *Krogharpe* i danskan från år 1650. Belägget är från Norge. Kalkar (s.v. *Krogharpe*) ger den föga belysande förklaringen 'et slags harpe' och föreslår att ordet *Hakenharfe* kan ligga bakom. *Hakenharfe* blev emellertid aktuell först på 1600-talet och *krokharpa* torde snarare vara identisk med *Spitzharfe* (jfr Helenius-Öberg 1995: 39). *Krokharpa* kan vara ett norskt instrument, en harpa med metallsträngar som är mindre och folkligare än den harpa som orkestern numera använder. Ordet *krokharpa* har i norska dialekter även betydelsen 'mungiga'. (Hellevik et al. 1966–: s.v.; Knudsen & Sommerfelt 1937–1957: s.v.) Ordet *krokharpa* finns alltså belagt i svenskan fyra gånger mellan 1469 och 1559 och det är inte säkert att det är frågan om det norska instrumentet. På sätt och vis kunde det vara sannolikare att Budde känt till mungigan än det norska instrumentet, men betydelsen 'mungiga' verkar vara yngre, dialektal och sällsynt. *Munharpa* i betydelsen 'mungiga' är belagt i *Latinsk-svenska glossariet* som har en anknytning till Budde (se diskussion i Helenius-Öberg 1995: 37).

Harpa betyder inte bara 'ramharpa' utan ordet har använts mera allmänt (se Helenius-Öberg 1995: 36ff.). *Gigha* betyder enligt Helenius-Öberg (1995: 35) närmast 'rebec', ett fiolliknande instrument. *Ludher* är ett blåsinstrument, närmast 'trumpet' eller 'basun' (Helenius-Öberg 1995: 44). Ordet *lutha* som förekommer i exempel 5.77 är sällsynt i fornsvenskan och ett lågtyskt lånord (Helenius-Öberg 1995: 45). *Pipa* är något blåsinstrument, t.ex. flöjt (se Helenius-Öberg 1995: 47ff.). *Skalmeja* som förekommer i exempel 5.77 och 5.79 ovan är närmast 'herdepipa' och ordet kommer från fornfranskan via medellågtyskan (Söderwall: s.v.; Hellquist: s.v.). *Baswn* 'basun, stridstrumpet' i exempel 5.78 och 5.79 brukar enligt Helenius-Öberg (1995: 30) återge latinets *bucina*, vilket inte är fallet i beläggen ovan. Som framgått ovan och som framgår av beläggen på ordet *baswn* är Buddes

uppräckningar av instrument inga direkta översättningar från förlagorna utan Budde nämner alla möjliga instrument på måfå.

Ordet *fidhla* som förekommer i exempel 5.77 och 5.79 kan betyda olika slags stråkinstrument och har lånats från mlat. *vitula*, *vidula*, *fidula* (Helenius-Öberg 1995: 31). Budde (Bernhard 170: 24) återger latinets *tympanum* med ordet *fidla*, vilket verkar vara ett översättningsfel, eftersom *tympanum* närmast betyder 'puka'. Helenius-Öberg (1995: 32ff.) menar att *tympanum* och *fidhla* i passusen betyder 'marintrumpet' och att Budde inte översätter fel. Passusen har emellertid en förebild i Bibeln (Ps. 67: 26 i Vulgata; Ps. 68: 26 i den svenska översättningen¹⁹⁸). Bibelstället gör Helenius-Öbergs tolkning orimlig och jag instämmer i Lambergs (2007: 194, fotnot 30) tolkning att Budde helt enkelt översätter fel.

Även rymdmått och viktmått kan ibland ha vållat Budde besvär som framgår av exemplen 5.80 och 5.81.

(5.80a) han kom owir them om nattena han vpbrände stadhen oc all skipen j hampten laagho. swa at elden syntis tädhan oc jn til iherusalem offwir **c xl. stadia viij stadia the göra ena swänksa mila** Tha jwdas drogh tädhan møtte honom arabes v M. til fota. oc vc til hästa (Mach. 315: 19–24).

(5.80b) Vulgata: Iamnis quoque nocte supervenit et portum cum navibus succendit ita ut lumen ignis pareret Hierosolymis ab **stadiis ducentis quadraginta** inde cum abissent novem stadiis et iter facerent ad Timotheum commiserunt cum eo Arabes quinque milia viri et equites quingenti. II Mcc. 11: 9.

Vulgata har alltså 240 *stadia* medan Budde har 148 *stadia*. Ett *stadium* är ca 190 meter och 148 *stadia* är således betydligt mera än en svensk mil.

(5.81a) ...ey wara mera än xl **pund** silff oc ijc pund j gulle (Mach. 286: 25f.).

(5.81b) Vulgata: ...universa autem argenti **talenta** quadringenta esse et auri ducenta. II Mcc. 3: 11.

¹⁹⁸ 1917 års Bibel har *pukor* medan 2000 års översättning har *tamburin*.

(5.81c) Karl XII:s Bibel: ...utan war icke meer än fyrahundrade centener silfwer och twhundrat centener guld.

Pund är ca ett halvt kilo medan *talent* är ca 25 kilo. Skillnaden mellan Buddes tolkning och Vulgata är således stor.

Buddes översättningar innehåller även tillägg där det uttryckligen sägs att de är glossor¹⁹⁹. Om dessa är tagna direkt från förlagan, ur andra källor eller är tillagda av Budde själv är svårt att avgöra. Exempel på sådana glossor är följande:

(5.82) glosa. syw ängla märkia här vij biscopa til the förnäpnda vij kirkior thy at biscopana äru j apostlana stadh oc ämbitom oc thy bør them liffwa som änglom (Uppenb. 334: 29–32; efter Apc 1: 20).

(5.83) Glosa. Nicolaite äru naghra kättara oc haldha hordom för enga syndh Oc thy synda the inbyrdis hwar mz annars giffta hustru etc (Uppenb. 335: 17–19; mellan Apc 2: 6 och Apc 2: 7).

Att den senast anförda glossan (exempel 5.83) slutar på *etc* tyder på att förklaringen tagits ur någon tidigare källa där förklaringen varit längre.

En detalj som talar för att Buddes översättning skall läsas parallellt med den latinska versionen av samma text är ett ställe där Budde i översättningen hoppar över ganska mycket text som finns i Vulgata, men rekommenderar att man skall läsa mera om detta i Bibeln. Stället finns i första Machabéerboken, där Budde först översätter Vulgatas text ganska troget ända fram till passusen I Mcc 10: 33. Därefter hoppar han över en hel del text och fortsätter med I Mcc 10: 46. Däremellan står det:

¹⁹⁹ Att det uttryckligen sägs att passusarna i fråga är glossor, tyder på att Budde ansett det vara viktigt att läsaren kan skilja mellan den ursprungliga texten och senare tillägg.

(5.84) Thässa priuilegia oc manga andra otaligha frihetir skreff han oc loffuade iudomen hulka han läs ytherlighare j textenom in biblia (Mach. 252: 9–12).

Den text som hoppats över har kanske ansetts vara föga central för helheten, eftersom den utgörs av en lista över olika slags löften. De som finner passusen viktig har tydligen förväntats kunna latin och vara i stånd att använda Vulgata²⁰⁰.

Ett annat exempel på en rätt stor förändring finns också i *Apokalypsen*. I dess sjunde kapitel översätter Budde tämligen troget ända fram till Apc 7: 4. En trogen översättning fortsätter med Apc 7: 9. Däremellan står det i den svenska versionen:

(5.85a) Aff qwinna släkt xij tusandh wtmärkte Glosa Sanctus iohannes räknar här toloff iacobs søner hwilken iacob andro namne kallas israel. thz är israels søner Tässe toloff Juda ruben Gad assen neptalim Manasse Symeon Leui ysachar Zabulon Joseph oc beniamyn aff hwars thera släkt saagh sanctus iohannes **xij tusand** vara vtmärkta oc sidhan sigher han i texten (Uppenb. 343: 26–344: 2).

Texten i Vulgata lyder:

(5.85b) ex tribu Iuda **duodecim milia** signati, ex tribu Ruben **duodecim milia**, ex tribu Gad **duodecim milia**, ex tribu Aser **duodecim milia**, ex tribu Nephtalim **duodecim milia**, ex tribu Manasse **duodecim milia**, ex tribu Symeon **duodecim milia**, ex tribu Levi **duodecim milia**, ex tribu Issachar **duodecim milia**, ex tribu Zabulon **duodecim milia**, ex tribu Ioseph **duodecim milia**, ex tribu Benjamin **duodecim milia** signati (Apc. 7: 5–8).

²⁰⁰ Det svenska tillägget i exempel 5.84 verkar ha anakolut: *läs ytherlighare j textenom in biblia* passar syntaktiskt illa ihop med början av meningen.

Den svenska texten är varken kortare eller klarare än den latinska versionen. Det enda, som förändringen tjänar till, synes mig vara att passusen stilistiskt sett blir elegantare och mindre monoton.

5.4 Den klassiska bildningens inflytande på Budde

Den klassiska bildningen syns på flera olika sätt i materialet. Två speciellt viktiga tecken är att det förekommer hexameter som antagligen skrivits av Budde samt citat från antika författare. Även annars visar Budde intresse för poesi, eftersom han gärna rimmar, även i sådana fall, där förlagan inte har rim (Laurén 1972: 131).

Det finns som framkommit några svenska hexameterrader i *Gudelige Snilles väckare*. De hör till de äldsta hexameterraderna som finns bevarade på svenska. Jag återkommer till dem senare. Det finns också några hexameterrader på latin i företalet till *Mechtilds uppenbarelser*. Företalet finns bevarat som citat hos Porthan. Porthan citerar (1867: 145):

(5.86) Laus tibi sit Christe Per quem datus est liber iste²⁰¹,
Partes Mektildis Tua laus cumulatur in illis²⁰²,
Partes Mektildis [†]²⁰³ ut speculeris in illis,
Mors tua, sors tua, vis tua, spes tua pendet in illis²⁰⁴.
Scriptoris munus Deus o sis trinus et unus²⁰⁵,
Hic fuit Andreades pauper coenobita Johannes²⁰⁶.

²⁰¹ 'Må du prisas, Kristus, genom vilken denna bok är gjord' (min översättning).

²⁰² Slutet av raden betyder 'ditt beröm ökas i dem'. Vad som avses med "Mechtilds delar" är oklart (jfr Porthan 1867: 145, fotnot 26).

²⁰³ Porthan säger i en fotnot att det här fattas ett ord som han inte är i stånd att läsa. Eftersom ett ord fattas, kan versen inte heller översättas på ett vettigt sätt.

²⁰⁴ 'Din död, ditt öde, din makt, ditt hopp beror av dem' (min översättning).

²⁰⁵ Versen är svår att översätta direkt, men skrivarens arbete omnämns samt att Gud är treenig och en.

²⁰⁶ 'Här var den fattige klosterbrodern Jöns Andersson' (min översättning).

Dessa rader torde vara författade av Jöns Budde själv. Även om raderna är något klumpiga är de ett starkt indicium för klassisk bildning.

Latinska citat förekommer som framkommit i stora mängder i materialet. Exempelen på dem är flera tusen. De allra flesta citaten på latin har tagits ur Bibeln, vilket behandlats ovan. Av de övriga citaten kommer majoriteten från kyrkofäderna. Det är närmast ett undantag om ett citat är taget från någon annan källa. I vissa fall kommer emellertid citaten från den klassiska hedniska antiken. Både prosa och vers förekommer, om ock sparsamt.

Av de prosaiska författarna citeras Seneca (4 fKr–65 eKr) som behandlas i avsnitt 5.4.3 nedan.

De poetiska citaten i Buddes översättningar är ganska få²⁰⁷. Några av dem är inte identifierbara och torde komma från medeltida, möjligen anonyma författare. Ett citat är från Horatius medan de övriga från antiken härstammande identifierbara citaten är från Ovidius. Horatius och Ovidius nämns inte vid namn och citaten har troligen tagits ur något *florilegium* eller en samling citat från antiken och Bibeln. Samlingar av denna typ användes i skolundervisningen och som hjälpmedel för skriftställare. Varken originaltextens författare eller Budde som översättare behöver ha känt till varur citaten härstammade. Citaten hade också i citatsamlingarna helt avlägsnats från sin ursprungliga kontext.

I klostren, t.ex. i Vadstena, hade och läste man företrädesvis sådana böcker som man behövde i sitt arbete, men kulturella intressen utöver det förekom sällan (Nedkvitne 2004: 211). Man verkar emellertid ha läst klassiska författare både för underhållning och för att lära sig latin. Bland de författare som lästes kan nämnas Cicero, Sallustius, Ovidius, Horatius, Vergilius och Juvenalis och det fanns klerker som ägde böcker av Vergilius, Ovidius och Seneca (Nedkvitne 2004: 211, 213). Således kan det ingalunda sägas att man i klostren helt saknade klassisk bildning.

²⁰⁷ Dessa har behandlats preliminärt i Kauko 2013.

Eftersom Ovidius är den oftast citerade poeten i de av Budde översatta texterna behandlar jag först hans allmänna betydelse under medeltiden i ett eget avsnitt, 5.4.1. I ett annat avsnitt, 5.4.2, behandlar jag de poetiska citaten på klassiska versmått i Buddes skrifter. I ett tredje avsnitt, 5.4.3, behandlar jag prosaiska citat från Seneca i Buddes skrifter. Det första avsnittet (5.4.1) ger en allmän bakgrund medan de två övriga (5.4.2 och 5.4.3) handlar mera konkret om citat i Buddes skrifter. Därför kommer jag att behandla Ovidius i två olika avsnitt ur olika synvinklar (5.4.1 och 5.4.2.2).

5.4.1 Ovidius' roll under medeltiden

Publius Ovidius Naso (43 fKr–17 eKr) är något yngre än Horatius och Vergilius, men hör till de mest centrala klassiska diktarna. Hans berömdaste verk torde vara *Metamorfoserna*, men även hans erotiska kärleksdiktning, särskilt *Ars amatoria*, har haft en stor betydelse.

Under den tidigare medeltiden var Ovidius emellertid föga bekant (dock inte helt glömd tack vare *florilegia*), men det skedde en stor förändring under 1000-talet. Utbildningen hade dittills besörjts av klosterscholorna, men nu fick katedralskolorna en större roll vilket gav de klassiska romerska auktorerna en större roll i undervisningen än tidigare (Munari 1960: 9). Under senare hälften av 1000-talet blev Ovidius skolauktor och började räknas till de mest centrala författarna som *aureus auctor* med stor betydelse inom *studia liberalia* (Munari 1960: 10).

Ovidius lästes med moraliserande och religiösa glasögon. Mottot var: *plurima sub falso tegmine vera latent*²⁰⁸ (Munari 1960: 24) eller *plurima sunt quae falso tegmine vera latent* (Robathan 1973: 192). Det hedniska innehållet kunde förvandlas till en allegorisk och moraliserande undervisning *in usum nonnarum* (Munari 1960: 24). Således uppstod bl. a. *Ovidius moralizatus* (1340) av Pierre Bersuire eller Petrus Berchorius som en del av dennes huvudverk *Reductorium morale* (Munari 1960:

²⁰⁸ 'Under det falska täcket ligger många sanningar i gömd' (min översättning).

25; Robathan 1973: 199). Till och med *Ovidius christianus* uppstod, för Ovidius hade en viss plats i kloster- och katedralskolornas *curriculum* (Munari 1960: 25; Robathan 1973: 202).

Det är emellertid endast en del av sanningen att Ovidius på ett moraliserande sätt blev förskönad och censurerad. Han kunde också förstås som *praeceptor amoris* och läsas på samma sätt som vi läser honom i dag (Munari 1960: 11). Man kunde efterapa och imitera Ovidius' erotiska tematik och stil (Munari 1960: 13). Det skrevs bl. a. elegiska komedier (*comoediae elegicae*), närmast på elegiskt distikon och nästan uteslutande om erotiska temata, och latinsk elegi och Ovidius var i praktiken synonyma, eftersom Tibullus, Propertius och Catullus före 1300-talet nästan enbart var kända från *florilegia* (Munari 1960: 17). Många av de elegiska komedierna är anonyma, men vi känner till författare som Vital de Blois, Guillaume de Blois och Mathieu de Vendôme (Munari 1960: 17). Dessa texter kunde emellertid cirkulera i Ovidius' namn. Exempelvis hade ett stycke som heter *De nuncio sagaci*²⁰⁹ (som är den enda elegiska komedin på hexameter) oftast titeln *Ovidius puellarum*²¹⁰ (Munari 1960: 17–19). Texterna var till och med mera vågade än *Ars Amatoria*, men lästes likväl i skolor (Robathan 1973: 197).

Det hedniska och till och med moraliskt tvivelaktiga innehållet var inget hinder, utan Ovidius ansågs vara en stor diktare som skall efterapas (Munari 1960: 23). Härvid kan nämnas sådana författare som ärkebiskopen av Tours Hildebert de Lavardin, biskopen av Rennes Marbod och biskopen av Dol Baudri de Bourgueil (Munari 1960: 13).

Munari (1960: 18) konstaterar: ”es ist keine Übertreibung, wenn man sagt, daß diese Kleriker ihren Ovid auswendig kannten”, varmed han menar att klerkerna i fråga inte endast hade läst och kände grundligt till *Metamorfoserna* utan även *Ars amatoria*. Om den isländska biskopen Klængur Þorsteinsson (1102–1176, biskop i Skálholt 1152–1176) sägs det att han läst *Ars amatoria* när han gick i skolan i Hólar

²⁰⁹ 'Om den skarpsinniga budbäraren'.

²¹⁰ 'Flickornas Ovidius'.

(Nedkvitne 2004: 59, 211). Nedkvitne hänvisar till *Jóns biskups saga*, kapitel 24. I passusen sägs det inte att Ovidii verk ingick i skolans *curriculum* och det betraktas som negativt att Klængur läste sådant:

(5.87) Þat er sagt, at hinn heilagi Jón biskup kom at einn tíma, er einn klerkr, er Klængur hét, ok var Þorsteinsson, er síðan varð biskup í Skálholti, las versabók þá, er heitir Ovidius de arte. En í þeirri bók talar meistari Ovidius um kvenna ástir, ok kennir með hverjum hætti menn skulu þær gilja, ok nálgast þeirra vilja. Sem hinn sæli Johannes sá ok undirstóð, hvat hann las, fyrirbauð hann honum at heyra þessháttar bók, ok sagði, at mannsins breysklig náttúra veri nógu framfús til munuðlífis ok holdligrar ástar, þó at maðr tendraði [eigi] sinn hug upp með saurugligum ok syndsamligum diktum. (Sigurðsson & Vigfússon 1858: 237f.)

Passusar ur Ovidii texter kunde också användas som exempel på någonting som skall undvikas (Robathan 1973: 194).

Ovidius' levnadsviðdom cirkulerade också som ur sitt ursprungliga sammanhang bortplockade citat, *sententiarum flores*, som samlades till de ovan nämnda *florilegia*, citatsamlingar med närmast moraliskt innehåll. *Florilegium* är ett översättningslån från grekiskans *ἀνθολογία* 'en samling blommor' och är alltså ungefär samma sak som antologi. Med *florilegium* avses företrädesvis encyklopediska citatsamlingar med citat från antiken och Bibeln som är avsedda som hjälpmedel för skriftställare och lärare. Citaten har inte alltid bevarat sin ursprungliga form utan har förkortats, förlängts eller förändrats. Samlingar som har uteslutande didaktiskt syfte kallas för *krestomati*, av gr. *χρηστός* 'nyttig' och *μανθάνω* 'lära sig'.

Citaten i *florilegia* kunde sedan användas i olika syften i olika sammanhang. Citat finns hos humanister som Hildebert de Lavardin och Johannes av Salisbury, mystiker som Hugo av Sankt Viktor och Bernhard av Clairvaux, samt skolastiker som Alan av Lille och Roger Bacon (Munari 1960: 22). Många medeltida författare som citerade Ovidius kände inte till hans skrifter som helheter, utan snarare som

excerpter i *florilegia*, i vilka citaten från Ovidius hade en central plats (Robathan 1973: 201).

Flera av de texter som Budde översatte torde ha haft citatsamlingar som källor. Det finns en passus i *Gudeliga snilles väckare* som tyder på detta:

(5.88) En girugher gudhelika snilles käneswen wpsökte alla gamla lärafädhrinna wisdom, oc wtletadhe konunga oc förnomptoga manna sägd oc diktan Alla kloka parabolos wilde han wita, oc huat lönlikit skyltis in prouerbiis (Gudeliga snilles väckare 223: 3–7).

Det är intressant att texten nämner *parabole* 'liknelse, liknelse som berättelse' och *proverbium* 'ordstäv, ordspråk'. De av Budde översatta texterna vimlar av sådana. De förekommer som citat, ofta på latin, ibland bara på svenska, men de kan också refereras friare. Således är innehållet i texterna egentligen en blandning som bygger på hela det europeiska kulturarvet. Budde har som översättare kunnat utnyttja det av originalförfattaren erbjudna materialet kreativt. Den ovan anförda passusen beskriver inte författandet av den ifrågavarande texten, men vi torde kunna anta att textens författare gjorde någonting liknande. Samma gäller sannolikt de flesta av Budde översatta texterna. Översättaren såg också förlagan som en resurs som fritt får utnyttjas.

Efter den ovan anförda passusen fortsätter texten på ett intressant sätt. Det berättas hur den nämnda känesvennen vill lära sig mera och vandrar *ffran eth studium oc til thz andra* (Gudeliga snilles väckare 223: 14f.), men inte kan hitta vad han letar efter. Plötsligt ser han *quandam speram auream En gull kranz ällir cirkil* (Gudeliga snilles väckare 223: 19f.). Där ser han *aldra handa konstanna oc lärdommara doctores mästara oc otalika theras diäkna oc discipuli* (Gudeliga snilles väckare 223: 22–24). Det som känesvennen ser är *scola theologice veritatis* eller *gudeligx wisdoms sanhetz skola* (Gudeliga snilles väckare 224: 30–32). Det intressanta är att känesvennen får en syn eller en uppenbarelse, varigenom han lär sig sanningen och visdomen. Denna berättelse har påfallande likheter med företalet till *Mechtilds uppenbarelser* som finns bevarat i Porthans skrifter: det var enligt företalet svårt för

Budde att översätta, men det blev lätt när han i en dröm såg en jungfru som visade honom en klar spegel i vilken han kunde se allt klart och tydligt. Det krävdes alltså en mirakel eller något gudomligt. Så har texterna kommit till och så har författarna fått veta allt som de innehåller.

För att återkomma till Ovidius var hans betydelse på 1100-talet så central att man ibland talar om *aetas Ovidiana* (Munari 1960: 5). Robathan (1973: 198) konstaterar att Vergilius och Horatius på 1200-talet var författare som respekterades, medan Ovidius var den som faktiskt lästes.

Ovidius hade en stor betydelse också för litteraturen på folkspråk i flera länder. Det fanns bl.a. *Ovide moralisé* för icke-latinkunniga, och den retoriska tekniken samt kärlekstematiken i de höviska versromanerna kommer i stort sett från Ovidius (Munari 1960: 26). *Ovide moralisé* som är skriven på franska får emellertid inte blandas ihop med den ovan nämnda *Ovidius moralizatus* som är på latin (se Dimmick 2002: 278). Även *Ars Amatoria* omarbetades till en version på franska, *Art d'amours*, som är på prosa (Dimmick 2002: 269).

Vad det gäller Ovidii roll för de höviska versromanerna bör i synnerhet Chrétien de Troyes nämnas (Munari 1960: 27). Ovidius var också viktig för författare som Geoffrey Chaucer och Giovanni Boccaccio (Munari 1960: 31). I den tyska traditionen är t.ex. Gottfried von Straßburg och Konrad von Würzburg skyldiga Ovidius mycket, likaså minnesångare som Walter von der Vogelweide och Heinrich von Morungen, samt Albrecht von Halberstadt som skrev en poetisk parafra av *Metamorfoserna* ca 1210 (Munari 1960: 39; Robathan 1973: 194).

Det finns strödda uppgifter om att handskrifter innehållande Ovidii texter funnits även i Sverige under medeltiden: Det finns exempelvis ett diplom²¹¹ med uppgiften

²¹¹ DS 4900.

om att kaniken i Lund Tuke Turesson år 1353 borttestamenterade ”Ouidium de arte amandi et alios tres ouidianos in uno volumine²¹²” (se Hammarström 1925: 13f.).

Mot denna bakgrund är det förståeligt att Ovidii inflytande syns även i de texter som Budde översatte. I det följande avsnittet behandlar jag poetiska citat som förekommer i Buddes skrifter och återkommer till Ovidius där (avsnitt 5.4.2.2).

5.4.2 Poetiska citat på klassiska versmått hos Budde

Jag har påträffat elva citat på de klassiska versmåttan elegiskt distikon och hexameter i Buddes skrifter. I två fall är även Buddes översättning på hexameter och i ett av fallen använder han sig av den germanska knitteln. I ett fall lämnar Budde citatet helt översatt. I de återstående sju exemplen är hans översättning på prosa. Dessutom förekommer andra versmått.

Alla citaten är anonyma och antagligen tagna ur *florilegia*. Det anges inte varur citaten härstammar. Fem av citaten kommer från Ovidius och ett från Horatius, medan de övriga fallen är oidentifierbara men sannolikt medeltida.

Nedan diskuterar jag citaten i detalj. Jag inleder med citatet från Horatius som är något äldre än Ovidius. Därefter diskuterar jag citaten från Ovidius och slutligen de citat som jag inte varit i stånd att identifiera. Eftersom de oidentifierbara citaten torde vara medeltida, kommer citaten att diskuteras i en ungefär kronologisk ordning.

²¹² ’En bok innehållande Ovidius’ *Ars Amatoria* och tre andra av Ovidius författade verk’ (min översättning).

5.4.2.1 Ett poetiskt citat från Horatius

Quintus Horatius Flaccus (65 fKr–8 fKr) citeras en gång i *Gudeliga Snilles väckare*. Det anges uttryckligen i texten att citatet är poetiskt, *versus*, vilket tydligen inte ansetts egalt.

(5.89) versus Quid medici medici tractans fabrilia fabri Aarste oc lekara hanterade theras byssor, oc smedher sina tängher oc hambra (Gudeliga Snilles väckare 224, 13–15).

Presensparticipet *tractans* låter i sammanhanget obegripligt och passusen torde behöva emenderas så att det står *tractant* i stället för *tractans*. Den fornsvenska översättningen är tämligen fri, men återger tanken bra. Det torde ursprungligen handla om följande ställe hos Horatius:

(5.90) ...quod medicorum est // promittunt medici; tractant fabrilia fabri // scribimus indocti doctique poemata passim²¹³ (Hor. *Epist.* 2: 1, 115–117).

Tanken i passusen är alltså att vi gör klokt när vi låter läkarna sköta det som angår dem och hantverkarna det som angår dem. Däremot skriver vem som helst poem, vare sig skribenten är skicklig eller mindre skicklig. I *Gudeliga Snilles väckare* har citatet helt avlägsnats från den ursprungliga kontexten och bara början av tanken återges: alla skall sköta sitt eget arbete. Stället är hos Horatius textkritiskt sett tämligen oproblematiskt, även om Bentley har velat emendera *melicorum* och *melici*, varmed skulle avses lyriska poeter, men denna emendation är helt onödig och man skall nöja sig med den oemenderade ordalydelsen (se Orelli & Baiter 1892: 507). Att citatet i Susos skrift som Budde översatte inte är helt identiskt med Horatius' original beror inte på problem i texttraditionen utan på att citatet i *florilegia* börjat leva sitt eget liv.

²¹³ 'Läkarna lovar sköta det som är läkarnas plikt, hantverkarna sköter hantverkararbeten, vi skriver dikter oberoende av om vi är olärda eller lärda' (min översättning).

5.4.2.2 Poetiska citat från Ovidius

Ovidius citeras fyra gånger i *Gudelige Snilles väckare* och en gång i *Den usle biskopen Udo*. Tre av citaten är ur *Ars Amatoria* och två ur *Remedia amoris*.

I det första exemplet (5.91) sägs det uttryckligen att citatet är poetiskt, *versus*, men översättningen är på prosa.

(5.91) versus Quo minime credis gurgite piscis erit J thy watne thu minstz tror, findher thu bästa fiska, oc thy ware kroken altidh til redho (*Gudelige Snilles väckare* 147, 23–26).

Det handlar om följande ställe hos Ovidius:

(5.92) semper tibi pendeat hamus: // quo minime credas gurgite piscis erit²¹⁴
(Ov. *Ars* 3, 425–426).

Även i detta fall har passusen i Susos skrift som Budde översatte inget att göra med den ursprungliga kontexten. Ovidius menar att man var som helst kan råka hitta en lämplig ny käraste, även när man minst anar det. Suso menar att det lönar sig att predika Guds ord till alla, eftersom vem som helst kan råka vara den som vill göra bot och bättring och sålunda är mottaglig för evangeliets budskap. Därför passar det bra i kontexten att Budde återger singularformen *piscis* med ackusativ pluralis *fiska*. Översättningen är även annars något fri: Budde lägger till ordet *bästa* som gör tanken klarare. Även om *semper tibi pendeat hamus* inte står utsatt i *Gudelige Snilles väckare* på latin, återges det med *thy ware kroken altidh til redho*. Fiskar och krokar nämns också på ett annat ställe i Susos skrift:

²¹⁴ 'Må din krok alltid vara hängande, fisken finns i det vattnet där du minst tror' (min översättning).

(5.93) Än nw swasom fiskana ffarlika takas mz krokenom, oc foglana owarlika fangas mz snarom, Swa är jak nw fangadher j thenna harda timan (Gudelige snilles väckare 237: 25–27).

Pipping (1934: 83) anför följande ordspråk: *I lugnaste vattnet gå de största fiskarna; I minsta gräset bo de största ormarna och J thysto vatne äro orma värste.* Dessa har en tydlig likhet med Ovidii rader, men en negativare klang: man skall vara försiktig, eftersom det kan finnas någonting farligt där man minst anar.

I den följande passusen sägs det också explicit att det handlar om ett poetiskt citat, men citatets ursprung anges inte.

(5.94) som skriffuat star, versus milicie species amor est discedite segnes, kärleken haldz mz store stridh, til huilka lathi oc slyone enkthe dogha (Gudelige Snilles väckare 113, 17–19).

Det ursprungliga stället hos Ovidius är identiskt:

(5.95) militiae species amor est; discedite segnes²¹⁵ (Ov. *Ars* 2, 233).

Man skall alltså arbeta för sin kärlek och för att upprätthålla den. Det kräver tålamod och man kan inte älska gratis eller utan att göra något. Ovidius jämför kärleken konkretare med krig: kärleken är ett spel eller en strid där man konkret måste gå till angrepp och tänka strategiskt.

Utan att alls förändra den ursprungliga versen kan medeltida författare använda den på ett helt nytt sätt. Detta var inte alls ovanligt under medeltiden. Det hedniska anpassades till en kristen kontext. På detta sätt uppstod t.ex. genren *cento*. Bl.a. den kvinnliga diktaren Proba använde under senare hälften av 300-talet Vergilius' rader som pusselbitar och sammanslöt dem till en berättelse med kristet innehåll. Sådant ledde egentligen till en fruktbar återvinning av gammalt material. Att skriftställarna

²¹⁵ 'Kärleken är ett slags krig, tröga må avlägsna sig' (min översättning).

använde sig av *florilegia* bidrog till detta. Både författarna och översättarna var nyskapande genom att återvinna gammalt.

I det följande exemplet sägs det rentav att passusen behandlats i skolan. Däremot sägs det inte att *Ars Amatoria* lästs i skolan. Det är möjligt att man i skolan har använt någon citatsamling utan att alls känna till den ursprungliga kontexten. Det är intressant att även Buddes översättning är poetisk. Den är nämligen på knittel som *Eufemiavisorna* och *Erikskrönikan* är författade på (om knitteln se Wåhlin 1995: 75–79; Beckman 1905: 86). Detta ursprungligen tyska versmått ger en anknytning till den höviska och aristokratiska kulturen.

(5.96) allom älskandom bör at lidha haardh tingh för sin älskogha, Hwat ey haffwer tu läsit i skola,

Littore quot conce tot sunt in amore dolores,

Swa mangha skala a haffzsens strand,

swa mangha sorgher i kärlekxsens baandh (Gudeliga Snilles väckare, 14: 4–9).

En liknande tanke återges på andra ställen i *Gudeliga snilles väckare*:

(5.97) stoort ärwodhe är at älska, oc flere ärw dröffwilsen i kärlekenom än saandh korn oppa strandhom (Gudeliga Snilles väckare 113: 5–7).

(5.98) mina synder owegaa all sand kornanna taal ower widha världenna haff oc strandher (Gudeliga snilles väckare 185: 18–20).

Det latinska citatet förekommer i samma form hos Ovidius:

(5.99) litore quot conchae, tot sunt in amore dolores²¹⁶ (Ov. *Ars* 2, 519).

²¹⁶ 'Så många som snäckorna är på stranden, så många är sorgerna i kärleken' (min översättning).

Exempel 5.100 är ännu intressantare, eftersom även Buddes översättning är på hexameter. Det handlar här om en av de äldsta kända hexameterraderna på svenska, dock inte om den allra äldsta (Nordström 1914: 230; Noreen 1936: 67f.; om elegiskt distikon och hexameter på svenska, se även Beckman 1905: 91f.). Noreen (1942a: 71f.) sätter stort värde på dessa rader: ”Broder Jöns är den förste kände svensk som efterbildat Homeros’ och Vergilius’ versmått, hexametern. Han är alltså en föregångare till Stiernhielm, Tegnér och Strindberg.” Noreen (1942a: 77) säger rentav att Budde ”har sin givna plats” också i ”den svenska verskonstens historia”, vilket är ganska mycket sagt, men ingen feltolkning.

(5.100) O huat sääl älskare är han, som när sik findher hona i huilka han maa
sin kärlek fästa, Som man läs i skola,
Si quis amat quod amare iuuat feliciter ardet,
Huilken som älskar thz älskande gagnar, han sälika brindher (Gudeliga
Snilles väckare, 16: 2–8).

Passusen hos Ovidius har en delvis annan lydelse (presensparticipet *ardens* i stället för *ardet*):

(5.101) Siquis amat quod amare iuvat, feliciter ardens // gaudeat, et vento
naviget ille suo²¹⁷ (Ov. *Remed.* 13f.).

Den följande passusen i exempel 5.102 inleds med en ordlek (*cras* ’imorgon’) och därefter kommer ett poetiskt citat.

(5.102) epterfølgendes korpanna røst Som ropa Craas Craas Craas, morghon
morgon morgon, scal jak mik bætræ Mothe thy scriffthen siger Quj non est
hodie cras minus aptus erit Hulken helzt ey ær beqwæmer til godhagerninga
j dagh, j morghon ær han mykit myndre (Udo 149: 7–11).

Citatet har tagits oförändrat från Ovidius:

²¹⁷ ’Om någon älskar vad honom behagar, må han lyckligt brinnande vara glad och segla med gynnsam vind’ (min översättning).

(5.103) Qui non est hodie, cras minus aptus erit²¹⁸ (Ov. *Remed.* 94).

Det är intressant att det före citatet står *scrifften siger*. Den första associationen *skriften* ger är Bibeln. Denna association kan emellertid vara anakronistisk. Ordet *skript*, *skrift* har många betydelser i fornsvenskan. Det kan betyda 'den heliga skrift, skriften, Bibeln' eller 'ett ställe eller stycke ur den heliga skrift', men också 'skrift, bok' i allmänhet (Söderwall: s.v. *skript*). Därför kan passusen inte utan vidare tolkas så att Budde eller Suso trott att citatet är ur Bibeln. Ordet *läst* i följande exempel förekommer i betydelsen 'evangelium, något som läses och handlar om Jesu liv' (Söderwall: s.v. *läst*):

(5.104) Oc thy sagdhe siälffwer herran ihesus i lästenne (Själens kloster 89: 22f.).

(5.105) sigher war herre i lästenne (Själens kloster 89: 27f.).

Ordet *cras* förekommer också i ett annat fall av kodväxling:

(5.106) O cras cras morghon morghon huat lankt reep thu saman snodde, oc mik swa dagh fran dagh mina bätringh framdröghande dragher thu mik nw j dödzsins kwlo (Gudeliga snilles väckare 240: 15–18).

5.4.2.3 Poetiska citat från andra poeter

Det finns i Buddes skrifter ytterligare fem citat på hexameter eller elegiskt distikon. Även de ovan behandlade exemplen är anonyma på så sätt att det inte står utsatt varur citaten är tagna. De är emellertid lätt identifierbara fall. När det gäller de nedan behandlade fallen, går det inte att fastställa vem författaren är. Exemplen torde vara medeltida och icke-antika åtminstone i sin latinska form. Det är emellertid möjligt att de förekommit på grekiska i antiken.

I det första exemplet (5.107) har vi ett och ett halvt elegiskt distikonpar. Därefter kommer en lång översättning eller förklaring på svenska. Redan förlagan måste ha

²¹⁸ 'Den som inte är duglig idag är det ännu mindre i morgon' (min översättning).

innehållit förklaringar, eftersom det förklaras på latin att det med *opes* avses *divitiae*.

(5.107) Vnde versus

Non memor es quam sit vilis origo tui
forma, fauor populi, feruor juuenilis, opesque
surripuere tibi noscere quid sit homo

Tu kan ey mynas menniskiā eller thenkiā huat sleemt ær thit ophoff Thet gørā iij tingh Først Forma, at gud hafuer gifuit tik fagran ok karskan lichame Annat ær Favor populi Almogans tekheet at alle tik ælskæ Feruor juuenilis, vngdomsens kæthe eller kootheet, j hulkom tu kan medh allom smikra ok leeka ok thy allom tekkiæs Opes que jdest diuicie Verldzligin framgonger ok rikedom The fortagha huarom daara at kennæ sik sielfuæn ok vitha huat armth ok øømth tingh ær menniskiān. (Bernhard 164: 34–165: 2).

Det följande fallet (5.108) är på så sätt ovanligt att vi endast har ett elegiskt distikonpar på latin utan någon som helst förklaring på eller översättning till svenska.

(5.108) versus

Post hominem vermis²¹⁹ post vermem fetor et horror
Sic jn non hominem vertitur omnis homo²²⁰ (Bernhard 165: 6f.).

I det följande fallet (5.109) har vi en något haltande hexameterrad av osäkert ursprung. Här nämns Bernhard varmed avses Bernhard av Clairvaux (ca 1090–1153).

²¹⁹ Jfr *Ego autem sum vermis et non homo*, Vulgata Ps. 21: 7, i vår översättning Ps. 22: 7 som enligt 2000 års översättning lyder *Men jag är en mask, inte en människa*.

²²⁰ 'Efter människan finns masken, efter masken stanken och skräcken. Så omvandlas hela människan till icke-människa' (min översättning).

(5.109) som bernardus Multi multa sciunt, sed seipsos nesciunt, Manghe kloke mästara wetha oc känna mykyt oc mangh tingh, oc känna ekki sik siälffua (Sjärens kloster 34, 24–27).

Samma citat (dock endast början av den latinska versionen) förekommer också i en annan skrift som Budde översatte:

(5.110) MVlti multa sciunt Mange æru the som vitha mykit ok vitha ey sik sielfuæ (Bernhard 159: 12f.).

Den skrift som Budde översatte är emellertid inte skriven av Bernhard utan den är en av hans elever och efterföljare skriven imitation och brukar därför ses som författad av en anonym Pseudo-Bernhard (Lamberg 2007: 182). Citatet i *Sjärens kloster* kan ursprungligen härstamma från denna skrift. Det oaktat är det av medeltida ursprung och förekommer inte i antika texter.

I det följande exemplet talas det om *poeta*, men vem denne är kan inte fastställas.

(5.111) Thy sigher poeta, Omnibus adde modum, modus est pulcherima virtus etc, haff matto i allom tinghom för thy hon är ädlasta blandh dygdher (Sjärens kloster 36, 15–18).

Jag har påträffat samma citat i en annan skrift, nämligen *De honeste vite vel de quattuor virtutibus cardinalibus* av Pseudo-Seneca, dvs. Martinus Bracarenensis (ca 520–580). Skriften trycktes hos Denis Roce i Paris ca år 1500. Boken saknar sidnumrering och uppgifter om tryckningsåret. Ett exemplar finns på *Bibliothèque Sainte Genevieve* och det är tillgängligt digitalt på adressen http://archive.org/details/4Y571INV1000RES_P2. Det står i skriften:

(5.112) In medio consistit virtus, quare etia(m) dicit Horatius in epistolis. Est modus in rebus su(n)t certi deniq(ue) fines²²¹. Vnde etia(m) metrista. Omnibus adde modum : modus est pulcherrima virtus²²².

²²¹ Hor. *Sat.* 1.1, 106. Jfr Luc. 2: 380–383:
hi mores, haec duri in mota Catonis
secta fuit, seruare modum finemque tenere

Av detta kan vi sluta att citatet inte kan vara yngre än från 500-talet. Ordet *metrista* kunde tyda på att citatet är från någon grekisk författare²²³. Detta skulle förklara varför citatet inte återfinns på latin i antika källor.

Sist vill jag anföra ett intressant exempel, i vilket även den svenska översättningen är på hexameter. Den svenska hexametern är i detta fall inte helt lika lyckad som i exempel 5.100 ovan.

(5.113) Oc giffuit mik i thera hedninga mästara sällskap, som kropsins lwsta
halda för största sällighet, swa sighiandis
Gaudia sunt stomachi super omnia gaudia mundi
Quidzsens söth fylla gaar ower alla wärldzlika fröghder (Gudelige Snilles
väckare, 16: 14–20).

Varur citatet är taget går inte att fastställa, men de hedniska mästare som åsyftas är tydligen epikuréer och själva tanken kan komma från antiken. Satsen har eventuellt cirkulerat i *florilegia* på grekiska och fått sin latinska formulering först under medeltiden. I sin latinska form är passusen emellertid obelagd i antikens texter. Samma citat är belagt i Petri Wolframis brev som är skrivet i Konstanz år 1418²²⁴, vilket antyder att citatet varit allmänt bekant.

naturamque sequi patriaeque inpendere uitam
nec sibi sed toti genitum se credere mundo.

²²³ Detta Catos orubbliga handlingssätt utgjordes av dessa hårda seder: att hålla måttet, att bevara gränsen, att följa naturen, att använda livet för fosterlandet, att tro sig vara född inte för sig själv utan för hela världen' (min översättning).

²²² I centrum står dygden. Om den talar även Horatius i epistlarna: "Det finns mått i saker och ting, korteligen: det finns vissa gränser." Om detta talar även "metrista": "Lägg till måttet till allt, måttet är den vackraste dygden." (min översättning).

²²³ Det var vanligt i antikens grammatiska litteratur att exemplen var hämtade från Homeros som helt enkelt kallades för "poeten" (t.ex. Vaahtera 1998: 14). Sättet att blott tala om *poeta* eller *metrista* kan härstamma från en tradition, där det var så uppenbart varifrån citaten eller exemplen härstammade att man inte behövde nämna källan explicit.

²²⁴ Unde si circa huiusmodi leticiam animum delectari disponitis, poteritis dicere cum nostro Epicurio: gaudia sunt stomachi super omnia gaudia mundi (Sokoowski 1891: 101). 'Om ni beslutar att roa själen med en sådan fröjd, därom kan ni säga med vår Epikuros: magens fröjder är över alla världens fröjder' (min översättning).

Den svenska hexameterns genombrott kom först med Stiernhielms *Hercules* år 1658. Med sina passusar på hexameter är Budde alltså tidigt ute. Den som skriver hexameter själv måste ha någon form av klassisk utbildning. Att de svenska översättningarna i två fall är på hexameter är beaktansvärt som sådant helt oberoende av varur citaten är tagna.

Även andra versmått än hexameter och elegiskt distikon förekommer i Buddes texter. Det följande exemplet är på jambisk dimeter och utgör en del av en längre psalm som var vida spridd under medeltiden. Den har tillskrivits Ambrosius²²⁵, men torde inte vara äkta, om också gammal (se *Pat. Lat.* 17, 1176–1177).

(5.114) ...offta läsa, ok thänkia thänna versin

Oculi sompnum capiant,

cor ad te semper vigilet

dextera tua protegat

famulos qui te diligent

O härra gudh, giff ath öghonen maghe tagha sömpnen Än hiärtat altidh waki til thik Thin höghra handh wärne thina thiänara som tik älska (Mechtild 286: 12–18).

5.4.3 Prosaiska citat från Seneca

Av de prosaiska författarna citeras Seneca i Buddes texter. Det finns bara ett fall där citatet från Seneca ges på latin. I de övriga fallen citeras Seneca bara på svenska. I dessa fall är det betydligt svårare att hitta stället i Senecas skrifter. I många fall har jag inte kunnat fastställa *locus* och det kan hända att en del av citaten kommer från någon Pseudo-Seneca. Ett och annat har nämligen cirkulerat under Senecas namn,

²²⁵ Ambrosius av Milano, född ca 340, död 397. Kyrkofader och psalmdiktare.

bl.a. brevväxling mellan honom och apostel Paulus. Det finns åtta brev från Seneca till Paulus och sex från Paulus till Seneca, men breven är knappast äkta²²⁶.

I texten *Om klosterlefverne* påträffas följande citat:

(5.115) för thy seneca sigher, honesta res est leta paupertas, Gladher fatikdomber är eth höffwidzligit tingh (Om klosterlefverne 25: 16–18).

Stället har följande lydelse hos Seneca och är ett exempel på att även epikuréiska tankar kan utnyttjas av stoiker och kristna, om det råkar passa in i den nya kontexten:

(5.116) Hoc ipse quoque facio; ex pluribus quae legi aliquid apprehendo. Hodiernum hoc est quod apud Epicurum nactus sum - soleo enim et in aliena castra transire, non tamquam transfuga, sed tamquam explorator -: 'honesta' inquit 'res est laeta paupertas'²²⁷. (Sen. *Epist.* 1: 2, 5).

Seneca citeras och nämns rätt ofta i *Själens kloster*, men så att citatet endast står på svenska och inte på latin. Pipping (1944: 14) noterar detta och säger sig ha påträffat sju ställen där det hänvisas till Seneca. Åtminstone två ställen har förbisetts av Pipping, ty jag har funnit nio belägg.

(5.117) Seneca sigher, Stoor deel lägx aff syndomen, om syndaren haffwer altidh när sik eth annat witne, som han fruktar oc rädhes, för huilkens wördhning han hälghar jämwäl sina lönleka gärnigga (Själens kloster 31: 11–14).

²²⁶ Lorenzo Valla visade redan på 1400-talet att breven måste vara oäkta (Jäger 1975: 20).

²²⁷ Detta gör jag även själv: jag tillägnar mig något från många källor jag läst. Det som jag idag tillägnat mig är detta som jag påträffat hos Epikuros – jag brukar nämligen övergå till främmande läger, inte som en överlöpare utan som en kunskapare –: ”glad fattigdom är en hederlig sak”, säger han’ (min översättning). Seneca var närmast stoiker och han säger därför att han övergår till främmande läger när han citerar epikuréiska tankar.

Stället hos Seneca torde vara följande:

(5.118) magna pars peccatorum tollitur, si peccaturis testis assistit. Aliquem habeat animus quem vereatur, cuius auctoritate etiam secretum suum sanctius faciat²²⁸ (Sen. *Epist.* 1: 11, 9).

Ett annat fall där jag kunnat hitta stället hos Seneca är följande:

(5.119) Seneca all tingh ärw os främadha, ensamber timen hörer os til (Själens kloster 70: 15f.).

Stället hos Seneca har följande lydelse:

(5.120) Omnia, Lucili, aliena sunt, tempus tantum nostrum est²²⁹ (Sen. *Epist.* 1: 1, 3).

I de övriga fallen, som är sju, har jag inte kunnat fastställa locus hos Seneca.

(5.121) Seneca sigher, engen annar är wärdher gudh ägha, wtan then som wärldena försmaar oc hennas rikedom (Själens kloster 37: 3–5).

(5.122) Seneca sigher, Thz är största märke ens stadux hogx oc hiärta, at enom stadz kwnna bliffua widh sik siälffwan (Själens kloster 59: 15–17).

(5.123) För thy seneca sigher, jnkte gör människiona rädda, wtan syndeliket samwet (Själens kloster 77: 15–17).

²²⁸ 'En stor del av synderna undanröjs om ett vittne är med dem som kommer att göra synd. Själens må ha någon som den har aktning för. Med hjälp av dennas auktoritet må själen göra även sin hemlighet renare.' (min översättning).

²²⁹ 'Allt, Lucilius, är främmande, blott tiden är vår' (min översättning).

(5.124) Seneca, tik tilbör at ranzsaka tik siälffwan, för än thu tilbindher tik at straffa nakon annan (Själens kloster 109: 24–26).

(5.125) Seneca, Thz mästa thu förmaalt skalt thu tik siälffwan straffa, oc i allom thinom doom skalt thu först ower tik haffwa röghiarans ällar aklagharans ämbethe (Själens kloster 110: 23–26).

(5.126) Seneca, hwar en som wil haffwa tryggelighet, oc frälst liff ällar liffwerne, han skal fly tässa wärلز widherlwdande smiker (Själens kloster 122: 21–23).

(5.127) seneca sigher, jnkte är thz som enträttan oc idken gärnigh ey owerwindher (Själens kloster 129: 18–20).

Ehuru det inte gått att fastställa vilka passusar i Senecas skrifter citaten återger på svenska, visar de hur stor auktoritet Seneca haft. Det bör emellertid observeras att alla tre passusar som kunde identifieras (5.116, 5.118 och 5.120) är ur Senecas brev till Lucilius och dessutom alla ur brevsamlingens första bok. Trots att Seneca citeras många gånger, kan Budde eller författaren till Buddes förlagor ha haft en snäv kännedom om Seneca. De behöver inte ha vetat mycket om Senecas stora produktion i allmänhet.

5.5 Intertextualitet och hänvisningar

Man kan anmoda att Budde som översättare hade ett eget budskap: han ville säga något med de texter han översatte. De översatta texterna har många och tydliga innehållsliga beröringspunkter med varandra, vilket tyder på att texterna är medvetet valda och hör till en viss agenda.

En central punkt här är intertextualitet. Det förekommer intertextualitet mellan olika texter som Budde översatte i form av direkta och indirekta hänvisningar. Det finns också mycket intertextualitet mellan Buddes översättningar och andra texter, i

synnerhet i form av citat. Att samma eller snarlika citat förekommer i flera skrifter är intressant.

Det finns flera ställen i Buddes texter där det hänvisas till andra skrifter som också översattes av Budde. Detta behöver inte vara en ren slump utan kan tala för att de texter som Budde översatte valdes medvetet därför att de innehåller samma tematik. Detta skulle tala för att det fanns en viss agenda eller ett budskap i översättningsarbetet. Översättarens roll var överhuvudtaget en annan än i dag, framför allt mera synlig (jfr Wollin 2009; Pettersson 2012: 169).

Nedan kommer jag att diskutera innehållsliga beröringspunkter mellan olika skrifter som Budde översatte. Därefter diskuterar jag auktoriteterna bakom citaten.

5.5.1 Beröringspunkter mellan de olika texterna

De följande exemplen visar belägg på ställen i texten *Själens kloster* med hänvisningar till *Mechtilds uppenbarelser*. Det verkar förutsättas att den som läser i *Själens kloster* även har *Mechtilds uppenbarelser* tillgängliga. I det första exemplet hänvisar texten allmänt till Mechtild och i det andra exemplet till ett givet ställe.

(5.128) oc aff thera stora ära oc fördeel i hymerike, läs thu nogh faghra kändedoma i sancte mektildis böker (Själens kloster 75: 13–15).

(5.129) aff tässom madkenom läs i sancta mäktilda bok c ix quinte partis (Själens kloster 120: 31f.).

Hänvisningen i exempel 5.129 till kapitel 9 i Mechtilds femte bok är intressant. Det är nämligen så att de sista bladen i den handskrift som innehåller den svenska översättningen av *Mechtilds uppenbarelser* gått förlorade och den bevarade texten slutar just före det ställe där de sagda maskarna omnämns. Slutet på kapitlet finns emellertid utgivet på latin i slutet av Geetes utgåva (Mechtild 358f.) och maskarna beskrivs i texten. Hänvisningen är alltså helt korrekt.

Det hänvisas både direkt och indirekt till Mechtild i *Själens kloster*. I de mera indirekta hänvisningarna talas t.ex. om *liber spiritualis gratiae* som är den latinska underrubriken till *Mechtilds uppenbarelser*:

(5.130) jn libro spiritualis gratie (Själens kloster 67: 29).

I de följande exemplen hänvisas det till *Uppenbarelseboken* i *Själens kloster*:

(5.131) Som iohannes sigher in apocalipsi, them som winna sin frestilse, wil iak giffwa liffsens krono (Själens kloster 103: 2f.).

(5.132) johannes in apocalipsi, waar troen jntil dödhen sigher gudh oc iak skal giffwa tik liffsens krono (Själens kloster 3–5).

Det finns även hänvisningar till andra ställen inom en och samma text:

(5.133) aff tässo sinneno sagdhes ytherlikare tilförandha jn capitulo de temperancia scilicet jn refectorio (Själens kloster 108: 7–9).

Det som åsyftas i exempel 5.133 är ett kapitel som börjar *Refectorium est temperancia, Conwenz stoffwan, ther conuentet äther, är atherhald* (Själens kloster 82: 19f.).

Ibland finns samma citat i flera av Buddes texter:

(5.134) Circumdederunt me dolores etc Dödzsins graatir oc ängxlan haffua mik kringom giffuit oc häluitis sorgher oc bedröffuilse belagdo mik alla waghna wee wee mik (Gudeliga snilles väckare 233: 24–27).

(5.135) Circumdederunt me gemitus mortis dolores jnfernj circumdederunt me Cringomgiffuit hafwa mik dødzsens graata, heluitis sorgher

cringomgafwo mik Ok j dødzens snarom jnsnærde mik (Tundalus 101: 20–23).

I exemplen ovan har vi samma latinska citat jämte en översättning till fornsvenska. Ett av beläggen är ur *Tundalus* som ingår i *Jöns Buddes bok*, medan det andra är ur *Gudeliga snilles väckare* som är en anonym översättning. Citatet är ur Bibeln²³⁰.

I det följande ser vi ytterligare belägg på att samma citat förekommer i två olika texter som Budde översatte.

(5.136) Audi, vide, tace, quiesce, som är Hör, see, tigh, ffly oc war rolighin (Gudeliga snilles väckare 261: 11f.).

(5.137) Fuge, Sede, Tace, Fly, Seth, Tygh, Fly buldher, skualdher, oc alla faffängha talan (Själens kloster 59: 5–7).

Det sägs explicit i båda fallen att citatet kommer från Arsenius (Gudeliga snilles väckare 261: 8; Själens kloster 59: 5). Denne levde ca 354–ca 450. Det finns åtminstone två skrifter av honom bevarade: *Doctrina et exhortatio* och *In nomine tentorum*. Arsenius nämns även annanstans i Buddes skrifter (Gudeliga snilles väckare 167: 14; Gudeliga snilles väckare 246: 27; Gudeliga snilles väckare 264: 17; Gudeliga snilles väckare 264: 20; Gudeliga snilles väckare 265: 9; Gudeliga snilles väckare 265: 11; Gudeliga snilles väckare 265: 18). Han kallas för *then högxsta philosophus* (Gudeliga snilles väckare 263: 10) och *store philosophus* (Gudeliga snilles väckare 264: 9f.).

I följande exempel ser vi ytterligare belägg på att samma citat förekommer i två olika skrifter. Stället i Vulgata är Ps. 67: 26²³¹.

²³⁰ Vulgata: Circumdede runt me dolores mortis, et torrentes iniquitatis conturbaverunt me. Dolores inferni circumdede runt me, praeoccupaverunt me laquei mortis (Ps. 17: 5f.). Bibel 2000: Dödens bränningar brusade kring mig, förödelsens stormflod skrämde mig. Dödsrikets snaror omgav mig, framför mig väntade dödens fällor (Ps. 18: 5f.).

(5.138) Som dauid propheten sigher Preuenerunt principes coniuncti psallentibus, höffdingana som ärw hälga ängla the före komma tilfögiande sik them som sywnga (Själens kloster 68: 22–25).

(5.139) Som dauid propheten sigher perueniunt principes coniuncti psallentibus Hoffdingænæ som æru helga engla perueniunt the forekoma, ok tilfögia sik thøm som gudliga syunga (Bernhard 170: 19–21).

Exemplen ovan visar alltså att samma citat och detaljer förekommer i flera av Buddes skrifter och att skrifterna binds ihop även genom hänvisningar.

5.5.2 Auktoriteterna bakom citaten

Att samma auktoriteter så ofta nämns och citeras binder också ihop Buddes texter med varandra.

Bernhard av Clairvaux (1091–1153) och Johannes Chrysostomos (247–407) är författare som mycket ofta nämns i Buddes texter. Hänvisningar till Bernhard finns t.ex. i: Själens kloster 33: 20; Själens kloster 34: 9; Själens kloster 34: 24; Själens kloster 35: 22; Själens kloster 35: 27; Själens kloster 36: 9; Själens kloster 36: 13; Själens kloster 36: 29; Själens kloster 37: 7; Själens kloster 37: 17; Själens kloster 38: 12; Själens kloster 39: 6; Gudelige snilles väckare 171: 17f.; Gudelige snilles väckare 179: 20 osv. Exemplen kan lätt flerdubblas. Bernhard hade överhuvudtaget ett stort inflytande i Norden och hans auktoritet har betonats (Klockars 1960: 63f.). Chrysostomos nämns t.ex. på följande ställen: Själens kloster 49: 3; Själens kloster 53: 6; Själens kloster 56: 22; Själens kloster 65: 5; Om klosterlefverne 25: 10; Gudelige snilles väckare 307: 3.

²³¹ Praeuerunt principes coniuncti psallentibus, in medio iuvenularum tympanistriarum. Bibel 2000: Främst går sångare, sedan musikanter bland flickor som slår på tamburin. Ps. 68: 26.

Augustinus (född 354) nämns likaså ofta, t.ex. Själens kloster 92: 1; Själens kloster 93: 10; Själens kloster 93: 29; Lucidarius 4: 13; Lucidarius 38: 15; Om klosterlefverne 12: 15; Om klosterlefverne 14: 28; Om klosterlefverne 17: 25; Om klosterlefverne 18: 21; Gudeliga snilles väckare 298: 2; Gudeliga snilles väckare 302: 26. Exempelen kan lätt flerdubblas. Augustinus var väl bevandrad i grekisk filosofi och fascinerad av Platon, men det var i synnerhet Cicero som väckte hans intresse för filosofi och inspirerade honom (Salomaa 1935: 190). Augustinus hade en stor betydelse för hela den medeltida världsbilden och skolastiken (se Salomaa 1935: 196), men han är också en viktig länk till antiken.

Hieronimus (kyrkofader, bibelöversättare, ca 347–420) är också en stor auktoritet och nämns ofta, t.ex. Själens kloster 104: 8; Själens kloster 104: 22; Själens kloster 105: 5; Själens kloster 105: 10; Själens kloster 105: 27; Karin 211: 14; Om klosterlefverne 18: 31; Om klosterlefverne 24: 16.

Det hänvisas också till mindre bekanta helgon som Hugo (*som hwgo sigher*, Själens kloster 72: 18), Hippolytus (*til sanctum ypolitum*, Själens kloster 57: 9; *O ypolite*, Själens kloster 57: 10) och Hilarius (*hylarius*, Själens kloster 91: 30; *hylarionem*, Gudeliga snilles väckare 167: 15). Denne Hugo torde vara Hugo av Sankt Viktor (teolog, 1097–1141) och Hippolytus är troligen Hippolytus av Rom (kyrkofader, motpåve, ca 170–235). Hilarius kan vara Hilarius av Poitiers (kyrkofader, teolog, 315–367).

Gregorius nämns några gånger, t.ex. Själens kloster 93: 7; Själens kloster 93: 30; De arte 272: 24. Han kan vara Gregorius Thaumaturgos (teolog, biskop, ca 213–ca 270). Ambrosius nämns ibland, t.ex. Själens kloster 97: 30. Han torde vara Ambrosius av Milano (kyrkofader, biskop, ca 340–397). Som Klockars (1960: 59) konstaterar hade Ambrosius Cicero som förebild. I honom har vi alltså ytterligare en länk till den klassiska guldåldern.

I *Själens kloster* nämns vidare någon med namnet *ancelmus* (Själens kloster 113: 4). Det kan handla om Anselm av Laon (teolog, skolastiker, ca 1050–1117), Anselm av Canterbury (teolog, filosof, ärkebiskop, 1033–1109) eller Anselm av

Havelberg (biskop, teolog, ca 1099–1158). I *Tractatus de arte bene moriendi* (256: 5f.; 264: 23) nämns *sanctus anselmws* som anges vara *en hällagher biscooper*.

I texten *Om klosterlefverne* nämns många auktoriteter vid namn, bland dem även något mindre bekanta. Papias (Om klosterlefverne 18: 4) var kyrkofader, helgon och biskop och levde på 100-talet. Johannes Cassianus (Om klosterlefverne 22: 16) var teolog och författare (ca 360–435). Demetrius (Om klosterlefverne 24: 8f.) är möjligen Demetrius av Thessaloniki som är ett viktigt helgon (död 306).

I *Undervisning för skriftefäder* (158: 29f.) nämns *docter raymundus*. Han kan vara Raimund av Peñafort (1180–1275) som var doktor i civil- och kanonisk rätt och innehade lärostolen i kanonisk rätt vid universitet i Bologna. Han är även helgon.

En intressant hänvisning finns i det följande citatet:

(5.140) Thzta bewisas i gambla tästamenthet, huilket oc magister sentenciarum sigher jn summa viciorum, om achab, huilken som staal nakot aff thy förbannadha godzse i jerecho (Om klosterlefverne 7: 21–24).

Magister sententiarum som nämns i passusen är Petrus Lombardus (d. 1160) som var filosof och skolastiker. Hans verk *Sententiae* hade en central ställning vid medeltidens universitet och skolor och är en framställning av den kristna dogmatiken och även det ett kommentarverk (Klockars 1960: 64).

Det finns också hänvisningar till *Birgittas uppenbarelser*. Exempel:

(5.141) Oc thz waar härra sigher til sanctam birgittam in reuelacionibus nec minimum ad quod tenentur in religione dimittam impunitum Ey thz minzsta som the äru til bwndne och pliktoghe äru at halda j renliffueno, skal wara onäffst (Mechtild 161: 28–162: 1).

Det hänvisas till Birgitta också i *Sjärens kloster*:

(5.142) hwat läs thu ey at ihesus cristus sagdhe til sanctam birgittam...
(Själens kloster 67: 8f.).

Hänvisningarna är ibland mera indirekta:

(5.143) swa läs thu oc i samma böker, at diäffwllen gladdes ther aff, oc rosadhe för gudz dome, ower ens konungx siäl i swerighe at han kom konungen til at daghlika läsa mangha psalma, oc andra langa böner, wtan gudelighet, oc thy haffde gudh ther aff jngha äro, oc han enga nytto, wtan tapadhe onyttelika borth timan oc almoghen (Själens kloster 67: 13–20).

”Samma böcker” betyder *Birgittas uppenbarelser*. Vilken svensk kung som åsyftas förblir oklart, men vi vet att Birgitta tog ställning till sin egen tids politik och kritiserade Magnus Eriksson (Smek)²³². Detta slags hänvisningar till Birgitta eller Sverige kan ha påverkat, vilka latinska texter som översattes till fornsvenska eller betraktades som relevanta för birgittiner.

En ytterligare hänvisning till Birgitta är följande:

(5.144) J sama mattho syntes ok gudz engel jtkeliga sancte birgitte tha han henne the lecerne pronunceradhe som kallas Sermo angelicus (Lucidarius 49: 14–16).

I texten om den heliga frun Karin nämns Birgitta ofta.

²³² Birgitta och Magnus Eriksson hade åtminstone tre konflikter. En av dem handlade om diskussionerna kring tronföljden (Nyberg 2003: 90, 99). En annan konflikt hade att göra med kriget mot Novgorod i slutet av 1340-talet. Birgitta tyckte att kriget skulle vara ett korståg för den katolska tron och mot den ortodoxa irrläran och Magnus hade enligt henne inte gjort en verklig insats för att omvända de ortodoxa till den romerska tron, medan kungen menade att svenskarna kunde ha segrat med en rent militär strategi utan att använda tid till religionssamtal (Nyberg 2003: 91, 100). Den tredje konflikten handlade om Birgittas relation till Bo Jonsson Grips stormannafraktion och det uppror som ledde till att Magnus avsattes och Albrekt av Mecklenburg inkallades (Nyberg 2003: 93, 101).

Judith omnämns i *Lucidarius*:

(5.145) swa som dauid drapp golyam Ok helga fruen judith olofernem
(*Lucidarius* 32: 17f.).

Carlquist (2011: 75) påpekar att Budde åtminstone någon enstaka gång anger källan till ett citat, även om den latinska texten inte anger källan. Detta tyder på att Budde känt till några av citaten så väl att han varit i stånd att komplettera texten med källhänvisningar. Man kan emellertid inte bygga mycket på detta. Den latinska text som Budde hade som sin direkta förlaga har inte varit identisk med den latinska text som bevarats för oss. Således kan det hända att källhänvisningen funnits i Buddes förlaga.

Carlquist (2011: 77) påpekar vidare att det hos Budde förekommer citat som helt saknas i den latinska versionen. Därför får man det intrycket att Budde lagt till citaten i texten. Detta är emellertid ingalunda säkert, utan det kan hända att citaten funnits i den version av den latinska texten som Budde använde som förlaga, även om de saknas i den latinska text som föreligger i moderna editioner.

5.6 Sammanfattning av kapitel 5

I kapitel 5 har jag diskuterat Budde och latinet. Latinet syns på två olika sätt i Buddes skrifter: å ena sidan har Buddes språk och stil påverkats av latinet, å andra sidan innehåller texterna citat på latin. Att latinet påverkat Buddes språk och stil innebär emellertid inte att Budde slaviskt följer förlagans formuleringar. Latinismerna är ett tecken på en medveten stilsträvan och vittnar inte om dålig svenska.

De latinska citaten är många i materialet och har många olika syften. Dessa syften kan också berätta om de översatta texternas syften. Texterna var avsedda för läsare som inte kunde tillräckligt mycket latin för att kunna använda förlagorna. Översättningarna behövdes därför. Ett syfte med Buddes översättningar var att

undervisa läsarna både i texternas innehåll och i latin. Bibelöversättningarna kan ha lästs parallellt med Vulgatas latinska text. Den egentliga heliga skriften var på latin och översättningarna utgjorde ett hjälpmedel vid läsningen av Vulgata. En del av de översatta texterna är uppslagsverk som användes som källor när predikningar planerades. Latinska citat gjorde det lättare att hitta ett visst ställe i texten. Texterna var delvis avsedda att läsas högt. Alla såg alltså inte texten utan bara hörde den. Då kan citatet ha varit på latin därför att åhörarna förstod att det handlade om ett citat eller någons replik.

Citaten innebär att det hos Budde förekommer mycket kodväxling mellan svenska och latin. Den stilistiska skillnaden mellan Buddes översättningar och deras förlagor är stor, eftersom förlagorna inte alls innehåller kodväxling. Kodväxlingen är i texterna ett fenomen som uppstår när Budde översätter texten och gör medvetna val.

Den rikliga förekomsten av latinska citat talar för att även de anonyma texterna faktiskt är översatta av Budde. Latinska citat förekommer på motsvarande sätt blott i postillorna, men inte i andra fornsvenska texter. Däremot ansluter Budde sig här till en tradition som påträffas i medelhögtyska, fornengelska och medelengelska texter. Det finns en anknytning till kommentartexternas traditioner. Det är centralt att citaten förklaras. Det förekommer även förändringar, strykningar och tillägg.

Citaten används som argument som stöder olika tankar och syften. Antikens kultur ligger ofta bakom men den vanligaste källan är Bibeln. Olika delar av Bibeln citeras, även apokryfiska texter. Även kyrkofäder och andra religiösa auktoriteter citeras ofta, t.ex. Bernhard av Clairvaux, Johannes Chrysostomos, Augustinus, Hieronymus, Petrus Lombardus och Heliga Birgitta. Även mindre bekanta auktoriteter citeras. Samma citat kan förekomma i flera texter som Budde översatte och i Buddes texter finns hänvisningar till andra texter som han också översatte. De olika texterna binds sålunda ihop med varandra. Detta gäller både anonyma texter och sådana som säkert är översatta av Budde. Citaten och innehållet kan ha påverkat valet av de översatta texterna.

Citaten vittnar också om en klassisk bildning. Budde är intresserad av diktning och rimmande. De klassiska versmåttan hexameter och elegiskt distikon förekommer i citaten. Bland de klassiska auktorerna citeras Seneca, Ovidius och Horatius. Även oidentifierbara poetiska citat förekommer. De kan vara medeltida, men citaten kan också ha förekommit i antiken på grekiska men inte på latin. Horatius och Ovidius nämns inte vid namn och citaten kan vara plockade ur ett *florilegium*, där citaten var avlägsnade från sin ursprungliga kontext. De kunde användas till helt nya syften i nya kontexter. Det hedniska anpassades till den kristna kontexten och gammalt material kunde återvinnas så att det skapades någonting nytt. Ovidius hade överhuvudtaget en viktig roll under medeltiden och även det vågade verket *Ars amatoria* var bekant, lästes och efterapades. Seneca nämns ofta vid namn hos Budde, men det är inte alltid möjligt att hitta citatet i Senecas skrifter. En del av dem kan härstamma från Pseudo-Seneca.

6 Sammanfattning och resultat

I detta avslutande kapitel skall jag sammanfatta avhandlingens innehåll. Jag utgår från de centrala forskningsfrågor som anfördes i inledningskapitlet. Svaren på forskningsfrågorna utgör undersökningens resultat (se även avsnitt 3.4, 4.6 och 5.6).

Ett syfte med denna avhandling har varit att redogöra för vilken typ av texter Jöns Budde översatte och vilket budskap Budde och förlagans författare ville förmedla med texterna. Ett annat syfte har varit att ta reda på hur kontakten med tyskan och Tyskland syns i Jöns Buddes skrifter. Detta har jag utrett genom att behandla de medellågtyska lånorden i Buddes skrifter samt att diskutera tidigare anförda hypoteser om Buddes kontakter med Tyskland och den tyska kulturen ur en kritisk synvinkel.

Ett mycket centralt syfte med avhandlingen har varit att redogöra för latinets och den klassiska antikens roll i Buddes översättningar. Denna aspekt har behandlats i synnerhet i kapitel 5, men temat utgör utöver det en röd tråd som går igenom hela avhandlingen. Jag har därtill ställt mig frågan om vad materialet berättar om mannen bakom texterna och vad vi överhuvudtaget kan veta om Buddes personliga insats som översättare. Ytterligare en forskningsfråga har varit huruvida innehållsliga och stilistiska aspekter kan tala för Noreens uppfattning att även ett antal anonyma texter faktiskt är översatta av Budde.

De centrala forskningsfrågorna har inneburit att jag undersökt språkbruket och stilen i Buddes texter, dvs. i ett konkret material, tagit hänsyn till den historiska kontexten och varit intresserad av Budde som person. De bevarade texterna, dvs. det konkreta materialet har utgjort utgångspunkten för analysen och jag har undersökt närmast *parole* ur en synkron synvinkel – jag har alltså gjort en filologisk undersökning eller ett slags kommentar till Buddes skrifter (se diskussionen i avsnitt 1.2.1).

Nedan sammanfattar jag resultaten i fem separata avsnitt som fokuserar på en forskningsfråga i taget.

6.1 Texternas innehåll och budskap

Ett av syftena för denna avhandling har varit att utforska innehållet i Buddes texter. Innehållet i texterna är mångfasetterat och kunde ha behandlats på flera olika sätt men jag har valt att fokusera på två för Budde typiska temata: genusaspekter och helvetesbeskrivningar.

Budde översatte tre texter om de starka kvinnofigurerna Judith, Esther och Ruth. Detta sammanhänger dels med att hans syfte företrädesvis var att undervisa nunnor, dels med att kvinnor hade en förhållandevis stark ställning inom den birgittinska miljön. Den kvinnliga synvinkeln hos Budde har inte behandlats i större utsträckning i tidigare forskning. Det tas explicit upp i Buddes texter att det finns både män och kvinnor i klostret och att dessa i princip har samma skyldigheter. Texternas innehåll reflekterar i viss mån de motsättningar som vållades av maktfördelningen i klostret.

Budde betonar ofta detaljer i texternas innehåll med stilistiska och grammatiska medel, vilket gör att hans karaktär som en medveten stilist kommer till uttryck. Det förekommer många stilistiska fenomen i Buddes skrifter som har förebilder i latinet. I tidigare forskning har detta ibland betraktats som något negativt (jfr avsnitt 2.1): Budde har ansetts skriva dålig svenska eller slaviskt följa förlagornas språk och stil. Den uppfattningen vill jag ta avstånd ifrån: det bör tvärtom ses som positivt att Budde skickligt kan använda stilistiska medel för att göra budskapet klart, skapa stämningar, väcka känslor, tankar och associationer. Budde bygger på en lång tradition i sina översättningar och påverkas av förebilder, men han är samtidigt kreativ och självständig.

Flera av texterna är inte bara undervisande utan även varnande och moraliserande. Synder och straff, i synnerhet pinorna i helvetet är centrala. Budde översatte även *Uppenbarelseboken* och många av skrifterna i materialet har ett dystert och mörkt innehåll. En del av texterna verkar vara uppslagsverk eller stoffsamlingar som verkar ha utgjort hjälpmedel vid sammanställning av predikningar. Bibelöversättningarna torde ha använts som hjälpmedel vid läsning av Vulgata, alltså som ett slags kommentarer till Vulgata. Carlquist (2011: 79) har konstaterat

att åtminstone vissa av Buddes skrifter kan betraktas som uppslagsverk, men Bibelöversättningarnas funktion som hjälpmedel vid läsningen av Vulgata har inte lyfts fram tidigare. En viktig aspekt som min undersökning visat är att de svenska bibelöversättningarna inte var avsedda att läsas som sådana, utan den egentliga heliga skrift var på latin och översättningarna utgjorde blott ett hjälpmedel för dem vars kunskaper i latin var bristfälliga. Detta förklarar varför översättningarna ibland är fria och att textavsnitt kunnat slopas eller i synnerhet läggas till.

6.2 Kontakten med Tyskland och tyskan

Ett annat syfte med avhandlingen har varit att diskutera Buddes möjliga kontakter till Tyskland och tyskan. De medellågtyska lånorden är många i materialet och tyskan kan i någon mån ha påverkat ordföljden. Det tyska inflytandet på svenskt språk var överhuvudtaget starkt under den aktuella tiden. Germanismerna visar således föga speciellt om just Budde. Det tyska inflytandet hos just Budde har emellertid inte behandlats utförligt i tidigare forskning. Eftersom Buddes produktion är omfattande och mångfasetterad utgör hans texter ett viktigt vittne om svenskan under senare delen av 1400-talet i allmänhet. Budde är utöver Heliga Birgitta och Olaus Petri den svenska skriftställare från tiden före år 1600 vars bevarade produktion är störst. Hans betydelse för den allmänna bilden av svenskan under senare hälften av 1400-talet är således stor.

Budde hade en relativt bra utbildning och hade därigenom en anknytning till den kontinentala kulturen. Budde kan ha studerat i Tyskland, men vi vet inte detta med säkerhet. En del av förlagorna hade skrivits i Tyskland men på latin. Buddes förlagor var alltid eller nästan alltid på latin. Att namnen *Budde* eller *Räk* eller de vaga anknytningarna till aristokratiska kretsar skulle utgöra en anknytning till Tyskland är endast gissningar som inte kan bekräftas med utgångspunkt i de källor som finns bevarade.

Buddes personliga kontakter till Tyskland är med andra ord möjliga men det bevarade materialet räcker inte till bevis på något säkert samband. De gissningar som bl.a. Nikula (2007, 2009, 2011) och Murhu (1983) presenterat måste enligt min

mening tas *cum grano salis*. De djärva hypoteser som anförts bygger inte på konkreta belägg i det bevarade materialet utan närmast på lärda resonemang som gjorts vid skrivbordet. Min utgångspunkt är som framkommit positivismen som betonar belagda fakta, det konkreta bevarade materialet (jfr avsnitt 1.2.1). Därför förhåller jag mig skeptiskt till det slags resonemang som t.ex. Nikula och Murhu presenterar. Själva materialet räcker inte som bevis, men det går inte heller att bevisa att hypoteserna inte kan stämma. Min slutsats här är att det lönar sig att vara agnostiker.

6.3 Latinets och antikens roll

Den tredje och centrala forskningsfrågan i avhandlingen har varit latinets roll och kulturarvet från den klassiska antiken. Denna aspekt av Buddes texter har inte utforskats lika utförligt tidigare.

Det kan sägas att latinets påverkan syns på två olika sätt i Buddes texter: å ena sidan som citat på latin som oftast översätts till svenska, å andra sidan i form av det latinska inflytandet på Buddes svenska. Budde använder sig av syntaktiska konstruktioner och stilistiska medel som har förebilder i latinet. Budde är en medveten stilist och medvetet latiniserande, men ändå självständig gentemot förlagan, eftersom han inte slaviskt återger förlagans konstruktioner. Den latinska påverkan syns också i ordförrådet och det finns både lånord som är tagna direkt från latinet och latinska och romanska ord som närmast kommit via medellågtskan.

Också det klassiska kulturarvet syns på många sätt i Buddes texter. Latinska kyrkofäder och religiösa auktoriteter citeras och nämns ofta, men även hedniska författare från antiken citeras, nämligen Horatius, Ovidius och Seneca. Citaten är emellertid ofta anonyma och Budde behöver inte ha vetat varur citaten ursprungligen tagits. De kan vara plockade ur ett *florilegium*. Hänvisningar till antikens historia och mytologi förekommer i form av ordspråk och anekdoter och de representerar ofta den grekiska kulturen men är alltid förmedlade via den latinska eller romerska kulturen.

Kodväxling mellan latin och svenska förekommer i samtliga av Buddes skrifter. I Bibelöversättningarna påträffas latinska citat närmast bara i början av ett nytt kapitel och i regel inte inom texten som i andra texter som Budde översatte. Citaten kan i viss mån ha avlägsnats vid avskrivningen.

Bibeln, kyrkofäder och den hedniska antiken bildar ett allmäneuropeiskt kulturarv, vilket i sin latinska form var mycket internationellt. Detta arv återges i Buddes texter i en fornsvensk tappning, men texterna anknyter hela tiden till det övriga Europa och är i föga grad speciellt svenska eller nordiska. Att Heliga Birgitta spelat en stor roll (jfr avsnitt 5.5.2) förändrar inte detta, eftersom hon var en del av den allmäneuropeiska kulturen. Birgitta var mycket berömd i Europa och är därför inte bara ett nordiskt fenomen. Birgittas påverkan gör sålunda inte texterna särskilt nordiska eller svenska snarare än allmäneuropeiska.

6.4 Budde som person och översättare

Ett syfte med denna avhandling har också varit att utreda vad texterna som Budde översatt säger om honom som person och översättare.

Om Buddes person vet vi föga med full säkerhet, men ganska mycket kan utläsas av det bevarade materialet. Budde var en medveten stilist och utnyttjade förlagorna som en resurs även om han som översättare var förhållandevis modern och professionell.

Budde verkar ha varit intresserad av diktning och metrik. Budde fick representera klostret i tvistefrågor och har påverkats av diplom- och lagspråket. Hans syfte verkar ha varit undervisande och hela materialet bildar en enhet. Detta tyder på att Budde hade en bra utbildning och en klar agenda. Som översättare är Budde jämförelsevis modern som även Laurén (1972) och Wollin (1981, 1983 etc) visat.

Att kodväxling mellan latin och fornsvenska är så allmänt förekommande i alla Buddes skrifter utgör en klar stilistisk skillnad mellan Buddes översättningar och deras förlagor: de latinska förlagorna innehåller ingen kodväxling. Kodväxlingen är alltså ett fenomen som uppstår när Budde översätter texterna och hans personliga

insats kommer till uttryck där. I detta hänseende är Budde exceptionell om hans skrifter jämförs med andra fornsvenska texter, däremot inte om de jämförs med t.ex. medelhögtyska eller forn- och medelengelska texter.

6.5 Är hela materialet översatt av Jöns Budde?

Den femte och sista målsättningen för avhandlingen har varit att utreda huruvida stilistiska och innehållsliga aspekter kan tala för att även de anonyma texterna som behandlats av Noreen (1944) faktiskt är översatta av Budde.

Materialet består å ena sidan av anonyma översättningar som tillskrivits Budde och å andra sidan av texter som säkert är översatta av Budde. Några betydande språkliga skillnader mellan dessa textgrupper föreligger inte och de stilistiska skillnader som förekommer torde närmast vara genrebetingade. Jag kan inte finna någonting konkret i materialet som direkt skulle tala emot att alla skrifter som Noreen tagit med på sin lista över Buddes översättningar faktiskt är översatta av Budde.

Noreens trovärdighet försvagas av att han inte tydligt redogör för metoden och att han närmast bara bygger på ordförrådet. Språket, stilen, behandlingen av de latinska citaten samt innehållsliga beröringspunkter mellan de olika texterna talar emellertid för att Noreen har rätt. Den starka intertextualiteten mellan de olika texterna pekar åt samma håll.

Sällsynta lånord talar i viss mån för att även *Latinsk-svenska glossariet* har en anknytning till Budde, men anknytningen är trots allt osäkrare än i samband med andra anonyma texter. *Glossariet* hör inte heller till det egentliga materialet för denna avhandling. Jag håller det för mycket osannolikt att *Gudeliga snilles väckare* kan vara översatt av någon annan än Budde. De kortare anonyma texterna är av olika skäl svårare att författarbestämma med säkerhet.

6.6 Avslutning

Avslutningsvis kan konstateras att vi vet förhållandevis litet om Budde med säkerhet. Många tidigare anförda gissningar kan vara för långtgående och djärva och de kan varken bekräftas eller vederläggas, vilket minskar deras värde.

Det kan också konstateras att Budde anknyter till en allmäneuropeisk kultur som bygger på den kristna traditionen men också har långa och starka rötter i den grekisk-romerska klassiska antiken. Antikens roll i Buddes texter har inte behandlats tidigare och denna aspekt har kunnat kasta nytt ljus på Buddes texter.

Jag håller det för sannolikt att Vadstena kloster ville ha ett urval texter med undervisande syfte översatta och att Jöns Budde åtog sig detta projekt och Vadstena kloster erhöll kopior av översättningarna mot slutet av 1400-talet. Syftet var att undervisa i texternas innehåll och i latin. Bibelöversättningarna kan från början ha haft ett annat syfte än de övriga texter som Budde översatte: de först nämnda var hjälpmedel vid läsningen av Vulgata, medan de övriga texterna hade ett undervisande syfte. Den bevarade handskriften med Bibeltexter kan också ha haft ett annat syfte än de övriga bevarade handskrifterna: ackumulation till en helhet eller inventering av de existerande översättningarna. Den bevarade handskriften är nämligen från år 1526 och *Nya Testamentet* trycktes på svenska samma år, vilket möjligen var orsaken till att äldre översättningar samlades till samma handskrift.

Som framgått av genomgången av resultaten i avhandlingen har jag hela tiden tagit hänsyn till den kulturella och historiska kontexten för Buddes texter och varit intresserad av Budde som person. Jag har kommenterat hans personliga språkbruk och stil med textinterpretation och filologi som metoder (jfr diskussionen i avsnitt 1.2.1).

Litteratur:***Index locorum antiquorum:***

Augustinus:

In Ioannis ev. 9, 14: **5.1.1**²³³*Biblia sacra Vulgata*²³⁴:*Vetus testamentum:*Gen. 3: 19: **3.2.4**Deut. 8: 3: **3.2.4**Deut. 23: 3: **3.1.2**Deut. 32: 29: **5.1.2**Rt. 2: 19: **3.2.5**Rt. 4: 1: **3.2.5**Rt. 4: 14: **3.2.5**Rt. 4: 17: **3.2.5**Idt. 4: 16: **3.2.5**Idt. 5: 16: **3.2.3.1**Idt. 5: 18: **3.2.3.1**Idt. 6: 18: **3.2.3.1**Idt. 7: 5: **3.2.3.1**Idt. 10: 3: **3.2.5**Idt. 12: 20: **4.4.2**Idt. 13: 16: **3.2.3.1**Idt. 14: 9: **3.2.3.1**Idt. 15: 7: **3.2.3.1**Idt. 16: 1: **3.2.5**Idt. 16: 15: **3.2.5**Est. 1: 11: **4.4.2**Est. 2: 1: **5.1.4**Est. 2: 14: **3.2.5**Est. 3: 15: **3.2.5**Iob 14: 1: **5.1.2**Iob 24: 19: **5.1.2**Iob 30: 29: **5.1.2**Iob 40: 18: **3.2.4**Ps. 15: 8²³⁵: **5.1.2**Ps. 17: 5–6: **5.5.1**Ps. 18: 6: **5.1.2**Ps. 21: 7: **5.4.2.3**Ps. 29: 2: **5.1.2**Ps. 30: 25: **5.1.2**Ps. 32: 5: **5.1.2**Ps. 32: 9: **5.1.2**Ps. 48: 20: **5.1.2**Ps. 49: 14: **5.1.2**Ps. 49: 15: **5.1.2**Ps. 49: 21: **5.1.2**Ps. 54: 8: **5.1.2**Ps. 54: 16: **5.1.2**Ps. 67: 26: **5.3, 5.5.1**Ps. 76: 4: **5.1.2**Ps. 76: 11: **5.1.2**Ps. 79: 4: **5.1.2**Ps. 90: 11: **5.1.2**Ps. 114: 7: **5.1.2**Ps. 127: 2: **5.1.2**Ps. 135: 5: **5.1.2**Ps. 137: 1: **5.1.2**Ps. 148: 5: **5.1.2**Ec. 7: 27: **5.1.2**Sap. 1: 7: **5.1.2**Sap. 1: 13: **5.1.2**Sap. 3: 13: **5.1.2**Sap. 6: 7: **5.1.2**Isa. 11: 2: **5.1.2**Isa. 11: 5: **5.1.2**Isa. 30: 30: **5.1.2**Ier. 29: 11: **3.2.5**Lam. 3: 28: **5.1.2**Dan. 13: **5.1.2**

²³³ Med siffrorna avses avsnitt i denna avhandling.

²³⁴ Även ställen i svenska bibelöversättningar listas här.

²³⁵ I samband med psalmerna följs numreringen i Vulgata som skiljer sig från numreringen i den svenska Bibeln.

- Hos. 2: 14: **5.1.2**
 I Mcc. 1: 30: **5.1.4**
 I Mcc. 1: 47: **3.2.5**
 I Mcc. 3: 49: **3.2.5**
 I Mcc 4: 54: **5.3**
 I Mcc. 5: 9: **4.5**
 I Mcc. 6: 39: **5.1.4**
 I Mcc. 6: 54: **4.4.2**
 I Mcc. 7: 2: **5.1.4**
 I Mcc. 8: 24–25: **3.2.1**
 I Mcc. 9: 39: **3.2.3.1**
 I Mcc. 9: 40: **3.2.3.1**
 I Mcc. 9: 41: **3.2.3.1**
 I Mcc. 9: 51: **3.2.5**
 I Mcc. 9: 64: **3.2.3.1**
 I Mcc. 9: 72: **3.2.3.1**
 I Mcc. 9: 73: **3.2.3.1**
 I Mcc. 10: 3: **3.2.3.1**
 I Mcc. 10: 51: **3.2.3.1**
 I Mcc. 10: 61: **3.2.3.1**
 I Mcc. 10: 65: **3.2.3.1**
 I Mcc. 11: 59: **3.2.3.1**
 I Mcc. 11: 62: **3.2.3.1**
 I Mcc. 12: 2: **3.2.3.1**
 I Mcc. 12: 4: **3.2.3.1**
 I Mcc. 13: 30: **3.2.3.1**
 I Mcc. 13: 45: **3.2.3.1**
 I Mcc. 13: 52: **3.2.3.1**
 I Mcc. 13: 53: **3.2.3.1**
 I Mcc. 13: 54: **3.2.3.1**
 I Mcc. 14: 14: **3.2.3.1**
 I Mcc. 14: 39: **3.2.5**
 I Mcc. 15: 1: **3.2.3.1**
 I Mcc. 15: 10: **4.4.2**
 II Mcc. 1: 8: **3.2.3.1**
 II Mcc. 1: 14: **3.2.3.1**
 II Mcc. 1: 25: **3.2.5**
 II Mcc. 2: 11: **3.2.5**
 II Mcc. 2: 22: **4.4.2**
 II Mcc. 3: 11: **5.3**
 II Mcc. 3: 26: **3.2.5**
 II Mcc. 3: 34–37: **3.2.5**
 II Mcc. 5: 3: **3.2.3.1**
 II Mcc. 5: 7: **3.2.3.1**
 II Mcc. 5: 18: **3.2.3.1**
 II Mcc. 5: 25: **3.2.3.1**
 II Mcc. 6: 12: **4.5**
 II Mcc. 6: 17: **4.5**
 II Mcc. 8: 16: **4.5**
 II Mcc. 9: 6: **3.2.5**
 II Mcc. 9: 7: **5.1.4**
 II Mcc. 10: 8: **3.2.3.1**
 II Mcc. 11: 9: **5.3**
 II Mcc. 12: 1: **5.1.4**
 II Mcc. 12: 3: **3.2.3.1**
 II Mcc. 12: 44: **3.2.3.1**
 II Mcc. 12: 46: **3.2.3.1**
 II Mcc. 13: 19: **3.2.3.1**
 II Mcc. 13: 24: **3.2.3.1**
 II Mcc. 15: 36–37: **3.2.3.1**
Novum testamentum:
 Matt. 1: 23: **3.2.2**
 Matt. 2: 10: **4.4.2**
 Matt. 2: 16: **4.4.2**
 Matt. 4: 4: **3.2.4**
 Matt. 4: 8: **4.4.2**
 Matt. 5: 28: **5.1.2**
 Matt. 7: 6: **5.1.2**
 Matt. 7: 8: **3.2.4**
 Matt. 7: 15: **3.2.4**
 Matt. 8: 28: **4.4.2**
 Matt. 12: 34: **5.1.2**
 Matt. 13: 42: **3.2.4**
 Matt. 15: 14: **3.2.4**
 Matt. 18: 31: **4.4.2**
 Matt. 19: 25: **4.4.2**
 Matt. 25: 41: **5.1.2**
 Matt. 27: 46: **3.2.4**
 Marc. 1: 35: **4.4.2**
 Marc. 3: 8: **4.4.2**
 Marc. 4: 41: **4.4.2**
 Marc. 8: 1: **4.4.2**
 Marc. 9: 3: **4.4.2**
 Marc. 9: 26: **4.4.2**

- Marc. 10: 39: **3.2.2**
 Marc. 15: 22: **3.2.2**
 Marc. 15: 34: **3.2.2, 3.2.4**
 Marc. 16: 2: **4.4.2**
 Marc. 16: 4: **4.4.2**
 Luc. 2: 1: **5.1.2**
 Luc. 6: 17: **4.4.2**
 Luc. 8: 15: **4.4.2**
 Luc. 13: 28: **3.2.4**
 Luc. 16: 22: **5.1.2**
 Luc. 18: 23: **4.4.2**
 Luc. 22: 15: **3.2.5**
 Luc. 23: 8: **4.4.2**
 Luc. 23: 34: **3.2.4**
 Luc. 24: 1: **4.4.2**
 Luc. 24: 29: **5.1.2**
 Ioan. 1: 38: **3.2.2**
 Ioan. 1: 41: **3.2.2**
 Ioan. 13: 13: **3.2.2**
 Ioan. 14: 2: **3.2.4**
 Act. Apost. 1: 1: **5.1.2**
 1. Cor. 3: 8: **3.2.4**
 Galat. 2: 20: **5.1.2**
 Eph. 4: 10: **5.1.2**
 Philip. 2: 9: **5.1.2**
 Philip. 2: 10: **5.1.2**
 1. Thess. 5: 17: **5.1.2**
 2. Thess. 2: 8: **5.1.2**
 1. Tim. 2: 6: **5.1.2**
 Tit. 2: 14: **5.1.2**
 Hebr. 1: 7: **5.1.2**
 Apc. 1: 20: **5.3**
 Apc. 5: 9: **3.2.5**
 Apc. 7: 5–8: **5.3**
 Apc. 8: 11: **4.4.2**
 Apc. 10: 10: **4.4.2**
 Apc. 14: 2–3: **3.2.5**
 Apc. 16: 9: **3.2.5**
 Apc. 16: 21: **4.4.2**
 Apc. 21: 8: **3.1.1**
 Apc. 22: 13: **5.1.1**
- Caesar:
Gall. 1,22: **3.3.1**
- Cicero:
Paradoxa 42: **3.2.4**
Tusc. disp. 5, 92: **3.2.4**
- Hieronymus:
adv. Rufinum 3, 2: **3.2.4**
- Honorius Augustodunensis:
Imago mundi 1, 92: **5.1.1**
- Horatius:
Epist. 2, 1, 115–7: **5.4.2.1**
Epist. 2, 2, 214–5: **3.2.3.2**
Sat. 1, 1, 106: **5.4.2.3**
- Ius canonicum*:
Clem. 1,6,3: **2.1**
- Lucanus:
 2, 380–3: **5.4.2.3**
- Lucretius:
 1, 313: **3.2.4**
 4, 1286–7: **3.2.4**
- Ovidius:
Ars 2, 233: **5.4.2.2**
Ars 2, 519: **5.4.2.2**
Ars 3, 425–6: **5.4.2.2**
Epist. 4, 10, 5: **3.2.4**
Remed. 13–4: **5.4.2.2**
Remed. 94: **5.4.2.2**
- Patrologia Latina*:
 17, 1176–7: **5.4.2.3**
 23, 479: **3.2.4**
 35, 1465: **5.1.1**

Plutarkhos:

Alex. 14, 2–3: **3.2.4**

Suetonius:

Vesp. 16: **3.2.4**

Seneca:

Epist. 1, 1, 3: **5.4.3**

Epist. 1, 2, 5: **5.4.3**

Epist. 1, 11, 9: **5.4.3**

Primärlitteratur:

- Bergström 1868–1870 Bergström, Rich. (utg.), *H. Susos Gudelige Snilles væckare*, Stockholm: P.A. Norstedt & Söner (SFSS 18).
- Dahlgren 1875 *Själens kloster, Om klosterliffuerne, Undervisning för skriftefäder*, I: Dahlgren, F.A. (utg.), *Skrifter till läsning för klosterfolk*, Stockholm: P.A. Norstedt & Söner (SFSS 20), S. 3–136; 151–166.
- Geete 1899 Geete, Robert (utg.), *Hel. Mechtilds uppenbarelser öfversatta från latinet år 1469 af Jöns Budde*, Stockholm: P.A. Norstedt & Söner (SFSS 32).
- Geete 1900 *De arte bene moriendi*, I: Geete, Robert (utg.), *Svenska kyrkobruk under medeltiden. En samling af utläggningar på svenska öfver kyrkans lärobegrepp, sakrament, ceremonier, botdisciplin m.m.*, Stockholm: P.A. Norstedt & Söner (SFSS 33), S. 255–284.
- Hausen 1924 Hausen, Reinh. (utg.), *Finlands medeltidsurkunder. Samlade och i tryck utgifna af Finlands statsarkiv. IV*, Helsingfors, Nr. 3108, 3132, 3221, 3261, 3313, 3314, 3341 och 3466.
- Hultman 1895 Hultman, O.F. (utg.), *Jöns Buddes bok. En handskrift från Nådendals kloster*, Helsingfors: SLS XXXI.
- Klemming 1853 *Judit, Ester, Rut, Mackabéerböckerna, Uppenbarelseboken*, I: Klemming, G.E. (utg.), *Svenska medeltidens Bibel-arbeten. Efter gamla handskrifter. Andra bandet*, Stockholm: P.A. Norstedt & Söner (SFSS 9: 2), S. 145–370.

Porthan 1867 Porthan, Henric Gabriel, *Opera selecta. Pars tertia*, Helsingfors: Finska litteratur-sällskapet, S. 143–148.

Sekundärlitteratur:

Ahlberg 1942 Ahlberg, Märta, *Presensparticipet i fornsvenskan. En syntaktisk studie*, Lund: Carl Bloms boktryckeri.

Ahlbäck 1952 Ahlbäck, Olav, 'Jöns Buddes språk och landmansskap', I: *Studier i nordisk filologi 40–41* (SLS 336), S. 1–148.

Ahlbäck 1956 Ahlbäck, Olav, *Svenskan i Finland*, Stockholm: Svenska bokförlaget & Norstedts (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 15).

Andersson 2011 Andersson, Bo, 'Tyskt språk och tysk kultur i 1600-talets Sverige', <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-150753>, läst senast den 17 november 2014.

Andersson 2003 Andersson, Roger, 'Birgittas revelationer i Vadstenabrödernas predikningar', I: Beskow, Per & Lander, Annette (red.), *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303–1373. En jubileumsbok 2003*, Stockholm: Natur och kultur, S. 315–332.

Ankarloo 2003 Ankarloo, Bengt, *Helvetet. Döden och de eviga straffen i Västerlandets kristna tradition*, Lund: Historiska media.

Anttila 1989 Anttila, Raimo, *Historical and Comparative Linguistics*, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins (Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science. Series IV. Current Issues in Linguistic Theory Volume 6).

Axelsson 2011 Axelsson, Roger, 'Recension av Bengt R. Jonsson, Erikskrönikans diktare – ett försök till identifiering', I: *Fornvännen 2011*, S. 148–149.

Axelsson 2012 Axelsson, Roger, 'Svar till P-A Wiktorsson om Erikskrönikans författare', I: *Fornvännen 2/2012*, S. 128–129.

- Bartschat 1996 Bartschat, Brigitte, *Methoden der Sprachwissenschaft. Von Hermann Paul bis Noam Chomsky*, Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Beckman 1905 Beckman, Natanael, *Grunddragen af den svenska versläran till universitetsstudiernas tjänst*, Andra upplagan, Stockholm: Norstedt & söner.
- Beckman 1917 Beckman, Natanael, *Studier i outgivna fornsvenska handskrifter. Med två faksimil*, Stockholm: Kungl. boktryckeriet & P.A. Norstedt & söner (SFSS 44).
- Bendz 1967 Bendz, Gerhard, *Ordpar*, Andra upplagan, Stockholm: P. A. Norstedt & söners förlag (Svenska humanistiska förbundet 74).
- Bentlin 2008 Bentlin, Mikko, *Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte. Der lexikalische Einfluß des Niederdeutschen auf die finnische Sprache während des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Helsinki: Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 256.
- Bernhardt 1884 Bernhardt, Ernst, *Die gotische Bibel des Vulfila nebst der Skeireins, dem Kalender und den Urkunden. Textabdruck mit Angabe der handschriftlichen Lesarten nebst Glossar*, Halle a.S.: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.
- Björkstrand 2012 Björkstrand, Gustav, *Jacob Tengström. Universitetsman, kyrkoledare och nationsbyggare*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland (Skrifter 772).
- Braune 2004 Braune, Wilhelm, *Althochdeutsche Grammatik I: Laut- und Formenlehre*, 15. Auflage bearbeitet von Ingo Reiffenstein, Tübingen: Max Niemeyer Verlag (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte V).
- Brinker 2005 Brinker, Klaus, *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*, 6. überarbeitete und erweiterte Auflage, Berlin: Schmidt (Grundlagen der Germanistik 29).
- Brøndum-Nielsen 1957 Brøndum-Nielsen, Johs., *Gammeldansk grammatik i sproghistorisk fremstilling II: Konsonantisme*, København: J. H. Schultz forlag.

- Bugge 1908 Bugge, Alexander, 'The earliest guilds of Northmen in England, Norway and Denmark', I: *Språglige og historiske afhandlinger viede Sophus Bugges minde*, Kristiania: Forlagt af H. Aschehoug & co. (W. Nygaard), S. 197–209.
- Bullock & Toribio 2009 Bullock, Barbara E. & Toribio, Almeida Jacqueline, 'Themes in the study of code-switching', In: Bullock, Barbara E. & Toribio, Almeida Jacqueline (ed.), *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-switching*, Cambridge: Cambridge university press, S. 1–17.
- Bäckwall 2013 Bäckwall, Maja, *Skriva fel och läsa rätt? Eddiska dikter i Uppsalaeddian ur ett avsändar- och mottagarperspektiv*, Uppsala: Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk (Nordiska texter och undersökningar 31).
- Cafilisch-Einicher 1936 Cafilisch-Einicher, Emma, *Die lateinischen Elemente in der mittelhochdeutschen Epik des 13. Jahrhunderts*, Reichenberg i. B.: Sudetendeutschen Verlag Franz Kraus (Prager Deutsche Studien. 47. Heft).
- Carlquist 1996 Carlquist, Jonas, *De fornsvenska helgonlegenderna. Källor, stil och skriftmiljö*, Stockholm: SFSS 81.
- Carlquist 2011 Carlquist, Jonas, 'Vad ville Jöns Budde med sin översättning av *Elucidarius?*', I: Wollin, Lars (utg.): *Bilden av Budde. Studier kring en svensk språk pionjär*, Åbo: Åbo Akademis förlag. S. 69–87.
- Cavallin 1873 Cavallin, Christian, *Latinskt lexicon till läroverkens tjänst. I etymologisk uppställning utarbetadt. Stereotyperad upplaga, reviderad*, Stockholm: F. & G. Beijers förlag, Fr. Berlings boktryckeri och stilgjuteri i Lund.
- Collijn 1944 Collijn, Isak, *Svenska fornskriftsällskapet 1843–1943. Historik*, Stockholm & Uppsala: Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 56.
- Culpeper 2011 Culpeper, Jonathan, 'Historical Sociopragmatics: An Introduction', I: Culpeper, Jonathan (red.), *Historical Sociopragmatics*, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company (Benjamins Current Topics, Volume 31), S. 1–8.

- Delbrück 1911 Delbrück, Berthold, *Germanische Syntax II: Zur Stellung des Verbuns*, Leipzig: B. G. Teubner.
- Dimmick 2002 Dimmick, Jeremy, 'Ovid in the Middle Ages: Authority and Poetry', In: Hardie, Philip (ed.), *The Cambridge Companion to Ovid*, Cambridge: Cambridge University Press, P. 264–287.
- Eggers 1962 Eggers, Hans (Hg.), *Zwei Psalter aus dem 14. Jahrhundert (Dresden Ms. M 287 und Hamburg in Scr. 142) und drei verwandte Bruchstücke aus Schleiz, Breslau und Düsseldorf*, Berlin: Akademie-Verlag (Deutsche Texte des Mittelalters. Band LIII).
- Ejder 1945 Ejder, Bertil, *Adjektivändelsen -er i de nordiska språken, särskilt i svenskan*, Lund: Håkan Ohlssons boktryckeri (Lundastudier i nordisk språkvetenskap 3).
- Ejder 1973 Ejder, Bertil, 'Om citatförrådet i de svenska medeltidspostillorna'. I: Göransson, Sven (red.), *Birgitta och hennes tid*, Uppsala: Almqvist & Wiksell (Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen II: 21), S. 168–172.
- Ejder 1976 Ejder, Bertil, *Det bibliska materialet i de östnordiska postillorna på folkspråken*, Lund: Samlingar utgivna av Svenska fornskrift-sällskapet 73.
- Ellegård 1983 Ellegård, Alvar, 'Junius' plusord och minusord', I: Johannisson, Ture (red.), *Språkliga signalement. Om författarbestämningar*, Göteborg: Akademiförlaget, S. 23–38.
- Elmevik 1976 Elmevik, Lennart, 'Fvn. forað', I: *Nordiska studier i filologi och lingvistik. Festskrift tillägnad Gösta Holm på 60-årsdagen den 8 juli 1976*, Lund: Studentlitteratur, S. 85–88.
- Elmevik 2001 Elmevik, Lennart, 'Fornfranskt berser 'jaga' och dess avspeglingar i svenskan', I: Kronning, Hans et al. (red.), *Langage et référence. Mélanges offerts à Kerstin Jonasson à l'occasion de ses soixante ans*, Uppsala: Studia Romanica Upsaliensia 63, S. 125–128.

- Falk & Torp 1900 Falk, Hjalmar & Torp, Alf, *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*, Kristiania: H. Aschehoug & co (W. Nygaard).
- Fasmer 1986 Fasmer, Maks, *Etimologitjeskij slovar russkogo jazyka*, Tom I, Moskva: Progress.
- Feist 1888 Feist, Sigmund, *Grundriss der gotischen Etymologie*, Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- Feist 1909 Feist, Sigmund, *Etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache mit Einschluss des sog. Krimgotischen*, Halle a.S.: Max Niemeyer.
- Fortelius 1965 Fortelius, Bertel, *Historia Trojana eller Troya Borgdzs Chröneca. Studier över språk och stil i en svensk 1500-talstext. I: Förhållandet till den latinska förlagan, lokalisering av språkform*, Borgå.
- Fortelius 1969 Fortelius, Bertel, *Nya Historia Trojana –studier. Översättningsteknik, stil, syntax, lånord*, Helsingfors: SLS (Studier i nordisk filologi 57).
- v. Friesen 1897 von Friesen, Otto, *Om de germanska mediageminatorna med särskild hänsyn till de nordiska språken*, Uppsala: Edv. Berling (Uppsala universitets årsskrift 1897. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper II).
- Fritzner 1891 Fritzner, Johan, *Ordbog over det gamle norske sprog. Omarbejdet, forøget og forbedret udgave. Andet bind*, Kristiania: Den norske forlagsforening.
- Geete 1903 Geete, Robert, *Fornsvensk bibliografi. Förteckning öfver Sveriges medeltida bokskatt på modersmålet samt därtill hörande litterära hjälpmedel*, Stockholm: Kungl. boktryckeriet P. A. Norstedt & söner (SFSS Serie 4: 2).
- Geete 1904–1905 Geete, Robert (utg.), *Skrifter till uppbyggelse från medeltiden*, Stockholm: Kungl. boktryckeriet P. A. Norstedt & söner (SFSS 36).
- Gjerdman 1918 Gjerdman, Olof, *Studier över de sörmländska stadsmålens kvalitativa ljudlära I*, Uppsala: Appelbergs boktryckeri aktiebolag.

- Gjerdman 1924 Gjerdman, Olof, 'Till frågan om bestämda slutartikelns uppkomst och placering', I: *Festskrift tillägnad Hugo Pipping på hans sextioårsdag den 5 november 1924*, Helsingfors: SLS CLXXV, S. 122–147.
- Gottschald 1971 Gottschald, Max, *Deutsche Namenkunde. Unsere Familiennamen nach ihrer Entstehung und Bedeutung*, Vierte Auflage, Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Grimm 1837 Grimm, Jacob, *Deutsche Grammatik. Vierter Theil*, Göttingen: Dieterichsche Buchhandlung.
- Grimm 1960 Grimm, Jacob & Wilhelm, *Deutsches Wörterbuch, Vierzehnter Band, II. Abteilung*, Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- Grotenfelt 1902 Grotenfelt, Kustavi, 'Suomalaiset ylioppilaat ulkomaan yliopistoissa ennen v. 1640. II.', I: *Historiallinen arkisto XVII*, S. 277–322.
- Hallberg 1962 Hallberg, Peter, *Den fornisländska poesien*, Stockholm: Svenska bokförlaget & Bonniers (Verdandis skriftserie 20).
- Hammarström 1925 Hammarström, Magnus, *Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder jämte språklig inledning*, Helsingfors: Handböcker utgivna av Finska historiska samfundet I.
- Haugen 2004 Haugen, Odd Einar, 'Tekstkritikk og tekstfilologi', I: Haugen, Odd Einar (red.), *Handbok i norrøn filologi*, Bergen: Fagbokforlaget, S. 81–118.
- Heinonen 2007 Heinonen, Meri, *Brides and Knights of Christ. Gender and Body in Later Medieval German Mysticism*, Turku: Digipaino.
- Heintze & Cascorbi 1967 Heintze, Albert & Cascorbi, Paul, *Die deutschen Familiennamen geschichtlich, geographisch, sprachlich*, Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung.
- Helenius-Öberg 1995 Helenius-Öberg, Eva, 'Danz ok leker ok fagher ord. Kring musikterminologi i fornsvensk tradition', I: Åström, Patrik (red.), *Dans och lek och fagra ord. En syndares*

omvändelse. *Den helige Olafs historia. Tre uppsatser om fornsvenska*, Stockholm: Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet 41, S. 11–70.

- Hellevik et al. 1966– Hellevik, Alf et al., *Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*, Oslo: Det norske samlaget.
- Hellquist 1922 Hellquist, Elof, *Svensk etymologisk ordbok*, Lund: C. W. K. Gleerups förlag.
- Herman 2000 Herman, József, *Vulgar Latin*, Translated by Roger Wright, University Park – Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press (orig. *Le latin vulgaire*, Paris 1967).
- Hesselman 1909 Hesselman, Bengt, *De korta vokalerna i och y i svenskan. Undersökningar i nordisk ljudhistoria*, Uppsala: Akademiska boktryckeriet Edv. Berling (Uppsala universitets årsskrift).
- Hildebrand 1904 Hildebrand, Karl (Hgg.), *Die Lieder der älteren Edda (Sæmundar Edda)*, Zweite, völlig umgearbeitete Auflage von Hugo Gering, Paderborn: Ferdinand Schöningh (Bibliothek der ältesten deutschen Literatur-Denkmäler. VII Band).
- Hirt 1895 Hirt, Herman, *Der indogermanische Akzent*, Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- Hirvonen 1987 Hirvonen, Ilkka, *Konstruktionstyperna denne man och denne mannen i svenskan. En språkhistorisk undersökning*, Studier i nordisk filologi 69 (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 542).
- Hirvonen 1996 Hirvonen, Ilkka, 'Konstruktionstyperna *den gamle man, den gamle mannen* och *gamle mannen* i fornsvenskan', I: *Studier i nordisk filologi* 75 (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 603), S. 7–104.
- Holm 1967 Holm, Gösta, *Epoker och prosastilar. Några linjer och punkter i den svenska prosans stilhistoria*, Lund:

- Studentlitteratur (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A, nr. 17).
- Holm 2000 Holm, Gösta, *Uppväxtmiljö och språk: Agneta Horns språk i dialektgeografisk belysning: ett bidrag till textlokaliseringens metodik*, Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 75).
- Holthausen 1934 Holthausen, Ferdinand, *Gotisches etymologisches Wörterbuch mit Einschluss der Eigennamen und der gotischen Lehnwörter im Romanischen*, Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung (Germanische Bibliothek I: Sammlung germanischer Elementar- und Handbücher. IV. Reihe: Wörterbücher. Achter Band).
- Hummelstedt 2004 Hummelstedt, Eskil, *Jöns Buddes härkomst. Om österbottnisk dialekt från 1400-talet*, Utgiven och kommenterad av Christer Laurén och Kristina Nikula, Vasa: Skrifter utgivna av svensk-österbottniska samfundet rf. nr 68.
- Hårdstedt 2006 Hårdstedt, Martin, *Finska kriget 1808–1809*, Stockholm: Prisma.
- Itkonen 1976 Itkonen, Esa, 'Was für eine Wissenschaft ist die Linguistik eigentlich?', I: Wunderlich, Dieter (utg.), *Wissenschaftstheorie der Linguistik*, Kronberg: Athäneum Verlag, S. 56–76.
- Jacobs & Jucker 1995 Jacobs, Andreas & Jucker, Andreas H., 'The Historical Perspective in Pragmatics', I: Jucker, Andreas H. (red.), *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English*, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company (Pragmatics & Beyond, New Series 35), S. 3–33.
- Jansson et al. 1967 Jansson, Sven B.F. et al., *Sveriges medeltida personnamn, Ordbok utgiven av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Personnamnskommitté, Band I*, Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Jessen 1893 Jessen, Edwin, *Dansk etymologisk Ordbog*, Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel.

- Jóhannesson 1956 Jóhannesson, Alexander, *Isländisches etymologisches Wörterbuch*, Bern: Francke Verlag.
- Johannisson 1973 Johannisson, Ture, *Ett språkligt signalement*, Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis (Nordistica Gothoburgensia 6).
- Johannisson 1983 Johannisson, Ture, 'De anonyma biskopsbreven', I: Johannisson, Ture (red.), *Språkliga signalement. Om författarbestämningar*, Göteborg: Akademiförlaget, S. 103–124.
- Johansson 2014 Johansson, Karl G., 'Till variantens lov. Behovet av nya perspektiv på medeltidens texthistoria', I: Bylin, Maria; Falk, Cecilia & Riad, Tomas (red.), *Studier i svensk språkhistoria 12. Variation och förändring*, Stockholm: Acta universitatis Stockholmiensis (Stockholm studies in Scandinavian philology, new series 60), S. 47–61.
- Jonsson 2010 Jonsson, Bengt R., *Erikskrönikans diktare - ett försök till identifiering*, Uppsala: SFSS 94.
- Jónsson 1890 Jónsson, Finnur, 'Om skjaldepoesien og de ældste skjalder (To foredrag)', I: *Arkiv för nordisk filologi* 6, S. 121–155.
- Jónsson 1894 Jónsson, Finnur, *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie. Første bind*, København: G.E.C. Gad.
- Joyce 1962 Joyce, James, *Ett porträtt av författaren som ung*, Andra upplagan, Till svenska av Ebba Atterbom, Stockholm: Gebers (orig. *A Portrait of the Artist as a Young Man*, 1916).
- Jussila 2007 Jussila, Osmo, *Suomen historian suuret myytit*, Helsinki: WSOY.
- Jäger 1975 Jäger, Gerhard, *Einführung in die Klassische Philologie*, München: Verlag C.H. Beck (Beck'sche Elementarbücher).
- Kalkar 1881–1907 Kalkar, Otto, *Ordbog til det ældre danske sprog (1300–1700)*, København: Thieles Bogtrykkeri.
- Karsten 1923 Karsten, Tor Evert, *Svensk bygd i Österbotten nu och fordom. En namnundersökning. II: Kulturnamn*,

- Helsingfors: Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CLXXI.
- Karsten 1943 Karsten, Tor Evert, 'Finnar och germaner. Folk- och kulturberöringar från tre årtusenden', I: *Folkmålsstudier* 9, S. 3–260.
- Kauko 2009 Kauko, Mikko, *Han can æi hema wara – Om användningen av det modala hjälpverbet kunna i fornsvenskan*, Avhandling pro gradu i nordisk filologi, Åbo: Åbo universitet.
- Kauko 2012 Kauko, Mikko, 'Broder Jöns han satt i Nådens dal – Om dubbelt subjekt i fornsvenskan med särskild hänsyn till Jöns Buddes skrifter.', I: Björklund, Siv; Lönnroth, Harry & Pilke, Nina (red.), *Svenskan i Finland 13*, Vasa: Publikationer från Vasa universitet. Rapporter 178, S. 93–102.
- Kauko 2013 Kauko, Mikko, 'Det poetiska inslaget i Jöns Buddes skrifter', I: *Språkbruk 1/2013*, S. 11–14.
- Kauko 2015 Kauko, Mikko, 'Verbalis saepe translatio. Om de latinska citaten i Jöns Buddes översättningar', I: Adams, Jonathan (red.), *Østnordisk filologi – nu og i fremtiden*, Odense: Syddansk Universitetsforlag (Universitets-Jubilæets danske Samfund, nr. 587/ Selskab for østnordisk filologi, nr. 1), S. 173–184.
- Kinnari 2012 Kinnari, Inkeri, *Hyödyllisiä ja mielekkäitä oppeja kotiin vietäväksi. H. G. Porthanin väitösteesit ja akateeminen kasvatus*, Turku: Annales Universitatis Turkuensis, Ser. C. Tom. 354 (Scripta lingua fennica edita).
- Kivistö 2011 Kivistö, Terhi, 'Nådensdals medeltida myntfynd', I: Uotila, Kari (red.), *Naantalin luostarin rannassa - arkipäivä Naantalin luostarissa ja sen liepeillä/ Stranden vid Nådensdals kloster - vardagen i klostret och dess omgivning*, Naantali: Kåkenhus, S. 273–280.
- Kjellmer 1983 Kjellmer, Göran, 'Konsekvens och variation: Om ett försök att författarbestämma en medelengelsk dikt', I: Johannisson, Ture (red.), *Språkliga signalement. Om*

författarbestämningar, Göteborg: Akademiförlaget, S. 39–60.

- Klemming 1848 Klemming, G.E. (utg.), *Svenska medeltidens Bibelarbeten. Efter gamla handskrifter. Första bandet*, Stockholm: P. A. Norstedt & Söner (SFSS 9.1).
- Klemming 1860 Klemming, G. E. (utg.), *Bonaventuras betraktelser öfver Christi lefverne – Legendan om Gregorius af Armenien. Efter gamla handskrifter*, Stockholm: P.A. Norstedt & söner (SFSS 15).
- Klemming 1883–1886 Klemming, G. E. (utg.), *Läke- och örte-böcker från Sveriges medeltid*, Stockholm: Kongl. boktryckeriet, P. A. Norstedt & söner (SFSS 26).
- Klinge 1979 Klinge, Matti, *Blick på Finlands historia*. Tredje upplagan, Helsingfors: Otava.
- Klinge 2004 Klinge, Matti, *Den politiske Runeberg*, Stockholm & Helsingfors: Atlantis & Söderströms.
- Klinge 2012 Klinge, Matti, *Kadonnutta aikaa löytämässä. Muistelmia 1936–1960*, Helsinki: Siltala.
- Klockars 1960 Klockars, Birgit, *Biskop Hemming av Åbo*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS 379) & København: Ejnar Munksgaard.
- Klockars 1976 Klockars, Birgit, 'Medeltida förbindelser mellan Finland och Västerås', *Turun historiallinen arkisto 31*, S. 156–167.
- Klockars 1979 Klockars, Birgit, *I Nådens dal. Klosterfolk och andra c. 1440–1590*, Helsingfors: SLS 486.
- Kluge 1899 Kluge, Friedrich, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Sechste verbesserte und vermehrte Auflage, Straßburg: Karl I. Trübner.
- Kluge 2002 Kluge, Friedrich, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 24. durchgesehene und erweiterte Auflage, Berlin & New York: Walter de Gruyter.

- Knudsen & Sommerfelt 1937–1957 Knudsen, Trygve & Sommerfelt, Alf, *Norsk riksmålsorobok utgitt av Riksmålsvernet*, Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Lamberg 2006 Lamberg, Marko, 'The legend of Udo and its significance for the monastery of Naantali/ Nådendal', *Birgittiana 21/ 2006*, Napoli, S. 17–28.
- Lamberg 2007 Lamberg, Marko, *Jöns Budde. Birgittalaisveli ja hänen teoksensa*, Helsinki: SKS 1115.
- Lamberg 2008 Lamberg, Marko, 'Dolt budskap i en medeltida översättning. Jöns Budde och hans version av legenden om den usle biskopen Udo', I: *Arkiv för nordisk filologi 123*, S. 57–76.
- Lamberg 2009 Lamberg, Marko, 'Att kartera "Jöns Buddes bok": Tolkringar av det senmedeltida europeiska makrorummet i birgittinsk klosterlitteratur', I: *Folkmålsstudier 47*, S. 67–92.
- Lamberg 2011a Lamberg, Marko, 'Munkkina ja nunnana luostarissa ja luostarinmuurien ulkopuolella.', I: Uotila, Kari (red.), *Naantalin luostarin rannassa - arkipäivä Naantalin luostarissa ja sen liepeillä/ Stranden vid Nådendals kloster - vardagen i klostret och dess omgivning*, Naantali: Kåkenhus, S. 93–108.
- Lamberg 2011b Lamberg, Marko, 'I marginalen av Tundalus syn och uppenbarelse. Varianten i Jöns Buddes bok: översättarens budskap och dess mottagande', I: Wollin, Lars (utg.), *Bilden av Budde. Studier kring en svensk språk pionjär*, Åbo: Åbo Akademis förlag, S. 88–100.
- Lampinen 2013 Lampinen, Antti, *Istae contra omnium religiones, Characterizing northern barbarian religiosity in the Graeco-Roman literary tradition from hellenism to the later empire*, Turku: University of Turku, Department of Classics.
- Larsson 1931 Larsson, Carl, *Ordföljdsstudier över det finita verbet i de nordiska fornspråken I. Mit einem Resumé in deutscher Sprache*, Uppsala: Appelbergs boktryckeri aktiebolag.

- Larsson 2005 Larsson, Lars-Olof, *Arvet efter Gustav Vasa. En berättelse om fyra kungar och ett rike*, Stockholm: Prisma.
- Lasch & Borchling 1956 Lasch, Agathe & Borchling, Conrad, *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch. Erster Band*, Neumünster: Karl Wachholtz Verlag.
- Lass 1997 Lass, Roger, *Historical linguistics and language change*, Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge studies in linguistics 81).
- Laurén 1972 Laurén, Christer, 'Predikanten som översättare. Mechtilds uppenbarelser i Jöns Buddes fornsvenska version - handskrift och översättningsteknik', I: *Folkmålsstudier* 21, S. 1–162.
- Laurén 1973 Laurén, Christer, *Den fornsvenska legenden om den heliga fru Karin. Studier i handskrifter och översättningsteknik*, Folkmålsstudier 24.
- Laurén 2004 Laurén, Christer, 'Inledning', I: Hummelstedt, Eskil, *Jöns Buddes härkomst. Om österbottnisk dialekt från 1400-talet*, Utgiven och kommenterad av Christer Laurén och Kristina Nikula, Vasa: Skrifter utgivna av svensk-österbottniska samfundet rf. nr 68, S. 6–14.
- Lehtinen 1988 Lehtinen, Anja Inkeri, 'Suomen ensimmäinen kirjailija: Jöns Budde.', Teoksessa: Häkli, Esko (toim.), *Kirja Suomessa. Kirjan juhluvuoden näyttely Kansallismuseossa 25.8.–31.12.1988*, Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto, S. 31–38.
- Lehtonen 2002 Lehtonen, Tuomas M. S., 'Jöns Budde, "Suomen ensimmäinen kirjailija"', Teoksessa: Lehtonen, Tuomas M. S. & Joutsivuo, Timo (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 1. Taivas ja maa*, Helsinki: Tammi, S. 190–193.
- Leskien 1905 Leskien, August, *Handbuch der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Grammatik - Texte - Glossar*, Vierte Auflage, Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger.
- Lexer 1872 Lexer, Matthias, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. Erster Band*, Leipzig: Verlag von S. Hirzel.

- Lexner 1901 Lexner, Matthias, *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, Leipzig: S. Hirzel.
- Lidén 1925 Lidén, Evald, 'Drag ur senmedeltida stockholmspråk', *Arkiv för nordisk filologi* 41, S. 306–327.
- Lind 1905–1915 Lind, E. H., *Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden*, Uppsala: Lundequistska bokhandeln & Leipzig: Otto Harrassowitz.
- Lindell 2010 Lindell, Inger, *Brev i Vadstena klostrets arkiv 1368–1375*, Uppsala: SFSS 92.
- Linder 2010 Linder, Jan, *Finland, du gamla du fria*, Stockholm: Infomanager.
- Lindqvist 1912 Lindqvist, Axel, *Förskjutningar i förhållandet mellan grammatiskt och psykologiskt subjekt i svenskan*, Lund: C.W.K. Gleerup.
- Lindqvist 1998 Lindqvist, Herman, *Historien om Sverige VII: När riket sprängdes och Bernadotte blev kung*, Stockholm: Norstedts.
- Lindqvist 2013 Lindqvist, Herman, *När Finland var Sverige. Historien om de 700 åren innan riket sprängdes*, Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Lindqvist 1928 Lindqvist, Natan, 'Bibelsvenskans medeltida ursprung', I: *Nysvenska studier* 8, S. 165–260.
- Lindqvist 1929 Lindqvist, Natan, 'Översättaren av Nya Testamentet 1526. Olaus Petri eller Laurentius Andreæ?', I: *Arkiv för nordisk filologi* 45, S. 305–336.
- Linkinen 2013 Linkinen, Tom, *Stinking deed, deepest love: Same-sex sexuality in later medieval English culture*, Turku: Turun yliopisto.
- Lipponen 2008 Lipponen, Paavo, *Järki voittaa. Suomalainen identiteetti globalisaation aikakaudella*, Helsinki: Otava.
- Loman 1961 Loman, Bengt, *Fornsvenska verbalsubstantiv på -an, -ning och -else*, Stockholm: Almqvist & Wiksell (Stockholm studies in Scandinavian philology, New series 4).

- Loman 1987 Loman, Bengt, 'Minnesteckning över Eskil Hummelstedt', I: *Folkmålsstudier XXXI*, S. 11–18.
- Lübben 1888 Lübben, August, *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Nach dem Tode des Verfassers vollendet von Christoph Walther, Norden und Leipzig: Diedr. Soltau's Verlag (Wörterbücher herausgegeben vom Verein für niederdeutsche Sprachforschung, Band II).
- Lundgren & Brate 1934 Lundgren, Magnus & Brate, Erik, 'Svenska personnamn från medeltiden', I: *Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folkliv 10.6*, S. 3–322.
- Lönnroth 2011 Lönnroth, Harry, 'Kieli historiassa, historia kielessä – lingvistiikka, nordistiikka ja (uusi) filologia', *Tieteessä tapahtuu 4–5/2011*, S. 26–31.
- Moser 1961 Moser, Hugo, *Deutsche Sprachgeschichte. Mit einer Einführung in die Fragen der Sprachbetrachtung*, Vierte Auflage, Stuttgart: Curt. E. Schwab.
- Munari 1960 Munari, Franco, *Ovid im Mittelalter*, Zürich und Stuttgart: Artemis.
- Murhu 1983 Murhu, Rae, 'Jöns Budden eteläpohjalaisuus', *Kytösavut XIV*, Vaasa: Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto, S. 9–20.
- Naert 1949 Naert, Pierre, *Stilen i Vilhelm Ekelunds essayer och aforismer. Med en inledning om stilistikens förutsättningar och arbetsmetoder*, Lund: C. W. K. Gleerup (Skrifter utgivna av Vilhelm Ekelund -samfundet I).
- Nedkvitne 2004 Nedkvitne, Arnved, *The social consequences of literacy in medieval Scandinavia*, Turnhout: Brepols (Utrecht studies in medieval literacy 11).
- Neuman 1928 Neuman, Erik, 'Språket i Nya Testamentet 1526. Kritiska anmärkningar och positiva bidrag', *Arkiv för nordisk filologi 44*, S. 1–74.
- Neuman 1936 Neuman, Erik, 'Språket i Nya testamentet 1526 och i Gustav Vasas bibel 1541', I: *Nysvenska studier 16*, S.1–66.

- Niiniluoto 1980 Niiniluoto, Ilkka, *Johdatus tieteenfilosofiaan. Käsitteen- ja teorianmuodostus*, Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Nikula 2004 Nikula, Kristina, 'Jöns Budde och finlandssvensk dialekt. En studie i genusfunktion', I: Hummelstedt, Eskil, *Jöns Buddes härkomst. Om österbottnisk dialekt från 1400-talet*, Utgiven och kommenterad av Christer Laurén och Kristina Nikula, Vasa: Skrifter utgivna av svensk-österbottniska samfundet rf. nr 68, S. 72–95.
- Nikula 2007 Nikula, Kristina, 'Klostret som fallskärm? Fallet Budde.', I: Wollin, Lars; Saarukka, Anna & Stroh-Wollin, Ulla (utg.), *Studier i svensk språkhistoria 9. Det moderna genombrottet – också en språkfråga?*, Åbo: Skrifter från svenska institutionen vid Åbo Akademi 5/2007, S. 181–188.
- Nikula 2009 Nikula, Kristina, 'Om den ”gudhelige” brodern Jöns Budde.', I: *Folkmålsstudier 47*, S. 133–149.
- Nikula 2011 Nikula, Kristina, 'Skrev Jöns Budde ”österbottniska”?', I: Wollin, Lars (utg.): *Bilden av Budde. Studier kring en svensk språk pionjär*, Åbo: Åbo Akademis förlag, S. 42–68.
- Norde 1997 Norde, Muriel, *The history of the genitive in Swedish. A case study in degrammaticalization*, Amsterdam: Faculteit der letteren, Universiteit van Amsterdam.
- Nordisk familjebok 1905 *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi. Ny, reviderad och rikt illustrerad upplaga. Tredje bandet*, Stockholm: Nordisk familjeboks förlags aktiebolag.
- Nordström 1914 Nordström, Johan, 'Vår äldsta svenska hexameterdikt. Ett litet bidrag till den svenska versens historia', I: *Samlaren 1914*, S. 230–232.
- Noreen 1903 Noreen, Adolf, *Altnordische Grammatik I: Altisländische und altnorwegische Grammatik unter Berücksichtigung des Urnordischen*, Dritte vollständig umgearbeitete Auflage, Halle: Max Niemeyer (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte IV).

- Noreen 1932 Noreen, Erik, *Fornsvensk läsebok. På grundval av A. Noreens Altschwedisches Lesebuch utarbetad*, Lund: C. W. K. Gleerups förlag.
- Noreen 1936 Noreen, Erik, 'Till den svenska hexameterns historia', I: *Nysvenska studier 1936*, S. 67–87.
- Noreen 1942a Noreen, Erik, 'En fattig munk från Finland', I: *Från Birgitta till Piraten. Litteraturstudier av en filolog*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, S. 71–77.
- Noreen 1942b Noreen, Erik, 'Filologisk författarbestämning', I: *Från Birgitta till Piraten. Litteraturstudier av en filolog*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, S. 24–43.
- Noreen 1944 Noreen, Erik, 'Studier i Jöns Buddes ordförråd', I: *Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning utgivet av Styrelsen för Meijerbergs institut vid Göteborgs högskola 6*, Göteborg: Wettergren & Kerbers förlag, S.1–72.
- Noreen 1955 Noreen, Erik, *Isländsk läsebok*, Andra översedda upplagan utgiven av Tomas Johansson, Lund: Gleerups.
- Nuorteva 1997 Nuorteva, Jussi, *Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*, Helsinki: Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 177/ Bibliotheca historica 27.
- Nyberg 2003 Nyberg, Tore, 'Birgitta politikern', I: Beskow, Per & Lander, Annette (red.), *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303–1373. En jubileumsbok 2003*, Stockholm: Natur och kultur, S. 89–103.
- Nyman 2010 Nyman, Martti, 'Historiallis-vertaileva kielentutkimus', I: Hiekkalinna, Tiina & Seppänen, Minna (red.), *Philologia classica. Lähteitä, lähestymistapoja ja metodeja*, Turku: Turun yliopisto, Klassilliset kielet ja antiikin kulttuuri, S. 69–83.
- Olrik Frederiksen 1997 Olrik Frederiksen, Britta, 'Til teksten om de tolv gyldne fredage i Jöns Buddes bok'. I: *Arkiv för nordisk filologi 112*, S. 125–148.

- Olrik Frederiksen 2015 Olrik, Frederiksen, Britta, 'Udgivelse af østnordiske middelaldertekster – et historisk tilbageblik', I: Adams, Jonathan (red.), *Østnordisk filologi – nu og i fremtiden*, Odense: Syddansk Universitetsforlag (Universitets-Jubilæets danske Samfund, nr. 587/ Selskab for østnordisk filologi, nr. 1), S. 27–62.
- Orelli & Baiter 1892 Orelli & Baiter, *Q. Horatius Flaccus. Volumen alterum*, Berolini: S. Calvary.
- Óskarsson 2001 Óskarsson, Veturliði, *Middelnedertyske låneord i islandsk diplomsprog frem til år 1500*, Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Osthoff & Brugman 1878 Osthoff, Hermann & Brugman, Karl, *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen. Erster Theil*, Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- Otto 1890 Otto, August, *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer. Gesammelt und erklärt*, Leipzig: Druck und Verlag von B.G. Teubner.
- von Padberg 2006 von Padberg, Lutz E., *Christianisierung im Mittelalter*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Partridge 1959 Partridge, Eric, *Origins. A short etymological dictionary of modern English. Second edition (with some corrections and additions)*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Paul 1901a Paul, Hermann, 'Begriff und Aufgabe der germanischen Philologie', In: Paul, Hermann (Hg.), *Grundriss der germanischen Philologie*, Zweite verbesserte und vermehrte Auflage, Erster Band, Strassburg: Karl. J. Trübner, S. 1–8.
- Paul 1901b Paul, Hermann, 'Methodenlehre', In: Paul, Hermann (Hg.), *Grundriss der germanischen Philologie*, Zweite verbesserte und vermehrte Auflage, Erster Band, Strassburg: Karl. J. Trübner, S. 159–247.
- Paul 1909 Paul, Hermann, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Vierte Auflage, Halle a.S.: Verlag von Max Niemeyer.

- Paul 1919 Paul, Hermann, *Deutsche Grammatik. Band III. Teil IV: Syntax (Erste Hälfte)*, Halle a.S.: Verlag von Max Niemeyer.
- Pettersson 2012 Pettersson, Jonatan, 'Textforskningen och översättningarna', I: *Språk och stil, Ny följd 22: 1*, S. 162–186.
- Pipping 1932 Pipping, Rolf, 'Oskar Fredrik Hultman. En minnesteckning', I: *Historiska och litteraturhistoriska studier 9*, Helsingfors: SLS, S. 1–72.
- Pipping 1934 Pipping, Rolf, 'Östsvenska ordspråk med anor från medeltiden', I: *Budkavlen 2, 1934*, S. 79–84.
- Pipping 1943 Pipping, Rolf, 'Den fornsvenska litteraturen', I: Nordal, Sigurður (utg.), *Nordisk kultur VIII A. Litteraturhistoria: Danmark, Finland och Sverige*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, S. 64–128.
- Pipping 1944 Pipping, Rolf, 'Jöns Budde. Föredrag hållet vid finska vetenskaps-societetens sammanträde den 18 september 1944.', I: *Societas scientiarum fennica årsbok XXIII: 1*, S. 1–24.
- Preger 1962a Preger, Wilhelm, *Geschichte der deutschen Mystik im Mittelalter nach den Quellen untersucht und dargestellt. Neudruck der Ausgabe 1874–1893 in 3 Teilen. Teil 1: Geschichte der deutschen Mystik bis zum Tode Meister Eckharts*, Aalen: Otto Zeller Verlagsbuchhandlung.
- Preger 1962b Preger, Wilhelm, *Geschichte der deutschen Mystik im Mittelalter nach den Quellen untersucht und dargestellt. Neudruck der Ausgabe 1874–1893 in 3 Teilen. Teil 2: Ältere und neuere Mystik in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Heinrich Suso*, Aalen: Otto Zeller Verlagsbuchhandlung.
- Prellwitz 1905 Prellwitz, Walther, *Etymologisches Wörterbuch der Griechischen Sprache*, 2. verbesserte Auflage, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

- Rasmussen 2009 Rasmussen, Elizabeth S., 'Skolastikk i norsk middelalder: Oversettelsen av *Soliloquium de arrha animae* og *Elucidarium* i et historisk perspektiv', I: *Folkmålsstudier* 47, S. 187–203.
- Rindal 2006 Rindal, Magnus, 'Odd Einar Haugen (red.): Handbok i norrøn filologi', *Historisk tidsskrift* 1/2006, Oslo: Universitetsforlaget, S. 120–125.
- Robathan 1973 Robathan, Dorothy M., 'Ovid in the Middle Ages', In: Binus, J. W. (ed.), *Ovid*, London and Boston: Routledge & Kegan Paul, P. 191–209.
- Rydgqvist 1863 Rydgqvist, Johan Er., *Svenska språkets lagar. Kritisk afhandling. Tredje bandet: Ordbok*, Stockholm: P.A. Norstedt & söner. Kongl. boktryckaren.
- Röhrich 1973 Röhrich, Lutz, *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten, Band 2, Dritte Auflage*, Freiburg, Basel & Wien: Herder.
- SAG 1999 Teleman, Ulf; Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, *Svenska Akademiens grammatik*, Stockholm: Svenska Akademien & Norstedts Ordbok.
- Salomaa 1935 Salomaa, Jalmari Edward, *Filosofian historia I: Vanhan ajan ja keskiajan filosofia*, Porvoo & Helsinki: WSOY.
- SAOB 1898– *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*, Lund: Gleerups.
- Schagerström 1880 Schagerström, August, *Om tyska lånord med kt i medeltidssvenskan. Akademisk afhandling*, Upsala: Akademiska boktryckeriet Edv. Berling.
- Sjanskij et al. 1971 Sjanskij, N. M.; Ivanov, V. V. & Sjapskaja, T. V., *Kratkij etimologitjeckij slovar russkogo jazyka*, Moskva: Izdatelstvo Prosvesjtjenije.
- Schendl 2012 Schendl, Herbert, 'Literacy, Multilingualism and Code-switching in Early English Written Texts', In: Sebba, Mark; Mahootian, Shahrzad & Jonsson, Carla (ed.), *Language Mixing and Code-Switching in Writing. Approaches to Mixed-Language Written Discourse*, New York & London: Routledge, Taylor & Francis Group

(Routledge Critical Studies in Multilingualism 2), S. 27–43.

- Schiewer & Seidel 2010 Schiewer, Regina D. & Seidel, Kurt Otto (Hg.), *Die St. Georgener Predigten*, Berlin: Akademie Verlag (Deutsche Texte des Mittelalters. Band XC).
- Schiller & Lübben 1875 Schiller, Karl & Lübben, August, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch. Erster Band*, Bremen: Verlag von J. Kührtmann's Buchhandlung.
- Schiller & Lübben 1876 Schiller, Karl & Lübben, August, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch. Zweiter Band*, Bremen: Verlag von J. Kührtmann's Buchhandlung.
- Schneider & Passow 1828 Schneider, Johann Gottlob & Passow, Franz, *Handwörterbuch der griechischen Sprache*, Leipzig: Friedrich Christian Wilhelm Vogel.
- Schulze 1848 Schulze, Ernst, *Gotisches Glossar. Mit einer Vorrede von Jacob Grimm*, Magdeburg: Verlag von Emil Baensch.
- Schümann 2005 Schümann, Bernd F., *Stilistik bei Caesar*, Hamburg: Bernd Schümann Verlag, wwwuser.gwdg.de/.../erg.../Stilmittel_bei_Caesar.pdf, läst senast den 22 juni 2015.
- Sievers 1893 Sievers, Eduard, *Altgermanische Metrik*, Halle: Max Niemeyer (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. Ergänzungsreihe: II).
- Sievers 1898 Sievers, Eduard, *Angelsächsische Grammatik*, Dritte Auflage, Halle: Max Niemeyer (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte III).
- Sigurðsson & Vigfússon 1858 Sigurðsson, Jón & Vigfússon, Guðbrandur, *Biskupa sögur gefnar út af Hinu íslenzka bókmentafélagi, Fyrsta bindi*, Kaupmannahöfn: S. L. Möllers.
- Sjöstrand 1960 Sjöstrand, Nils, *Ny latinsk grammatik*, Andra upplagan, Lund: Gleerups förlag.
- Skautrup 1944 Skautrup, Peter, *Det danske sprogs historie. Første bind: Fra guldhornene til Jyske lov*, København: Gyldendalske boghandel, nordisk forlag.

- Skeat 1911 Skeat, Walter W., *A concise etymological dictionary of the English language*, Oxford: Clarendon Press.
- Skovgaard Boeck 2015 Skovgaard Boeck, Simon, 'Sten eller frugter? Hjælpebidler i studieudgaver af østnordiske tekster', I: Adams, Jonathan (red.), *Østnordisk filologi – nu og i fremtiden*, Odense: Syddansk Universitetsforlag (Universitets-Jubilæets danske Samfund, nr. 587/ Selskab for østnordisk filologi, nr. 1), S. 73–96.
- Sokoowski 1891 Sokoowski, August (utg.), *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. Tomus XII: Codicis epistolaris saeculi decimi quinti. Tomus II: 1382–1445*, Cracoviae: Academia literarum Cracoviensis & A.M. Kosterkiewicz (Editionum collegii historici Academiae literarum Cracoviensis Nr. 46).
- Soro 2009 Soro, Maikki, 'Zur Verbstellung in Handelsbriefen der Hansezeit', I: Bonner, Withold & Reuter, Ewald (red.), *Umbrüche in der Germanistik. Ausgewählte Beiträge der Finnischen Germanistentagung 2009*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford & Wien: Peter Lang (Finnische Beiträge zur Germanistik. Band 26). S. 177–187.
- Stendahl 2013 Stendahl, Anders, *Användningen av 'en' som indefinit artikel i fornsvenskan*, Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Stephens 1858 Stephens, George (utg.), *Ett forn-svenskt legendarium innehållande medeltids kloster-sagor om helgon, påfvar och kejsare ifrån I:sta till det XIII:de århundradet*, Stockholm: P. A. Norstedt & söner (SFSS 7: 2).
- Stephens 1874 Stephens, George (utg.), *Ett forn-svenskt legendarium, innehållande medeltids kloster-sagor om helgon, påfvar och kejsare ifrån det I:sta till det XIII:de århundradet. Efter gamla handskrifter. Tredje bandet*, Stockholm: P. A. Norstedt & söner, Kongl. boktryckare (SFSS 7: 3).
- Strandberg 1993 Strandberg, Svante, 'Budde. Hypokorism eller deappellativiskt binamn?', I: Peterson, Lena (red.), *Personnamn i nordiska och andra germanska fornspråk. Handlingar från NORNA:s artonde symposium i Uppsala*

16–19 augusti 1991, Uppsala: NORNA-förlaget (NORNA-rapporter 51).

- Streitberg 1919 Streitberg, Wilhelm, *Die gotische Bibel. Erster Teil. Der gotische Text und seine griechische Vorlage mit Einleitung, Lesarten und Quellennachweisen sowie den kleinern Denkmälern als Anhang*, Zweite, verbesserte Auflage, Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Streitberg 1920 Streitberg, Wilhelm, *Gotisches Elementarbuch. Fünfte und sechste neubearbeitete Auflage. Mit einer Tafel*, Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung (Germanische Bibliothek I: Sammlung germanischer Elementar- und Handbücher. I Reihe: Grammatiken. Zweiter Band).
- Ståhle 1970 Ståhle, Carl Ivar, *Svenskt bibelspråk från 1500-tal till 1900-tal*, Stockholm: Läromedelsförlaget Svenska Bokförlaget (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 40).
- Svanberg 1938 Svanberg, Nils, 'Konungastyrelsen. En stilkaraktistik', I: *Nysvenska studier 18*, S. 190–209.
- Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien 2009, Allén, Sture et al., *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*, Stockholm: Norstedts & Svenska Akademien.
- Svensson & Karlsson 2012 Svensson, Jan & Karlsson, Anna-Malin: 'Inledning: text, textforskning och textteori', I: *Språk och stil, Ny följd 22: 1*, S. 5–30.
- Synnerberg 1888 Synnerberg, Carl, *Kort handledning i latinsk stilistik*, Helsingfors: Weilin & Göös' förlags- och tryckeri-aktiebolag.
- Söderwall 1884–1918 Söderwall, Knut Fredrik, *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*, Lund: SFSS 27.
- Söderwall 1925–1973 Söderwall, Knut Fredrik, *Ordbok öfver svenska medeltids-språket, Supplement*, Lund: SFSS 54.

- Tarkiainen 2008 Tarkiainen, Kari, *Finlands svenska historia 1. Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa*, Helsingfors: SLS.
- Thors 1957 Thors, Carl-Eric, *Den kristna terminologien i fornsvenskan*, Helsingfors: Studier i nordisk filologi 45 (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 359).
- Tiisala 1993 Tiisala, Seija, 'Jöns Budde och Heliga Fru Karin. Adverb och textattribution.', I: Wollin, Lars (utg.), *Studier i svensk språkhistoria 3. Förhandlingar vid Tredje sammankomsten för svenska språkets historia. Uppsala 15–17 oktober 1992*, Uppsala: Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 34, S. 211–218.
- Tiisala 2011 Tiisala, Seija, 'Hendiadyoin, dubblering och utvidgning i Jöns Buddes Lucidarius', I: Wollin, Lars (utg.), *Bilden av Budde. Studier kring en svensk språkpionjär*, Åbo: Åbo Akademis förlag, S. 101–128.
- Toivonen, Itkonen & Joki 1958 Toivonen, Y.H.; Itkonen, Erkki & Joki, Aulis J., *Suomen kielen etymologinen sanakirja II*, Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura (Lexica societatis Fennougricae XII.2).
- Uhlenbeck 1896 Uhlenbeck, Christianus Cornelis, *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache*, Amsterdam: Verlag von Joh. Müller.
- Uotila 2011 Uotila, Kari, 'Klosterbyggandets historia', I: Uotila, Kari (red.), *Naantalin luostarin rannassa – arkipäivä Naantalin luostarissa ja sen liepeillä/ Stranden vid Nådendals kloster – vardagen i klostret och dess omgivning*, Naantali: Kåkenhus, S. 67–74.
- Vaahtera 1998 Vaahtera, Jaana, *Derivation. Greek and Roman views on word formation*, Turku: Turun yliopisto (Annales universitatis Turkuensis, Ser. B Humaniora: Tom. 229).
- Vendell 1896 Vendell, Herman, 'I bokhandeln: O.F. Hultman: Jöns Buddes bok', I: *Finsk Tidskrift 1896*, S. 303–305.

- Villstrand 2012 Villstrand, Nils Erik, *Suomen ruotsalainen historia 2: Valtakunnanosa. Suurvalta ja valtakunnan hajoaminen 1560–1812*, Helsinki: SLS.
- Viti 2008 Viti, Carlotta, 'The non-literal use of tenses in Latin, with particular reference to the praesens historicum', www.paris-sorbonne.fr/IMG/pdf/carlotta_viti_doc.pdf, läst senast den 22 juni 2015.
- Voßler 1904 Voßler, Karl, *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft. Eine sprach-philosophische Untersuchung*, Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Walde 1910 Walde, Alois, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Zweite umgearbeitete Auflage, Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung (Indogermanische Bibliothek: Erste Abteilung: II. Reihe: Erster Band).
- Wendt 2010 Wendt, Bo-A., 'Peder Månsson i fornsvenskans elfte timme', I: Reinhammar, Maj (utg.), *Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar vid elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010*, Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur (Acta academiae regiae Gustavi Adolphi CXIII), S. 213–221.
- Wessén 1928 Wessén, Elias, 'Om de nordiska folkvisornas språkform', *Nysvenska studier* 8, S. 43–69.
- Wessén 1954 Wessén, Elias (utg.), *Äldre Västgötalagen*, Stockholm: Norstedts & Svenska bokförlaget (Nordisk filologi. Texter och läroböcker för universitetsstudier. Serie A: Texter. Band 9).
- Wessén 1956 Wessén, Elias, *Om det tyska inflytandet på svenskt språk under medeltiden*, Andra upplagan, Stockholm: Svenska bokförlaget & Norstedts (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 12).
- Wessén 1960 Wessén, Elias, *Våra folk mål*, Sjätte upplagan, Stockholm: Fritzes.

- Wessén 1962 Wessén, Elias, *Svensk språkhistoria I: Ljudlära och ordböjningslära*, Sjätte upplagan, Stockholm, Göteborg & Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Wessén 1965 Wessén, Elias, *Svensk språkhistoria III: Grundlinjer till en historisk syntax*, Andra upplagan, Stockholm, Göteborg & Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Wessén 1971 Wessén, Elias, *Svensk språkhistoria II: Ordbildningsläran*, Femte upplagan, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Widdowson 2000 Widdowson, H. G., *Linguistics*, Fifth impression, Oxford: Oxford University Press (Oxford Introductions to Language Study).
- Widmark 2001 Widmark, Gun, *Det språk som blev vårt. Ursprung och utveckling i svenskan. Urtid – Runtid – Riddartid*, Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur (Acta academiae regiae Gustavi Adolphi LXXVI).
- Widoff 2013 Widoff, Andreas, 'Vad är knittel? Fyrtaktig poesi kontra rimmad prosa', I: *Språk och stil, Ny följd* 23, S. 205–231.
- Wieselgren 1866 Wieselgren, Harald (utg.), *Helige Bernhards skrifter i svensk öfversättning från medeltiden. Efter gamla handskrifter*, Stockholm: P.A. Norstedt & söner (Samlingar utgifna af Svenska fornskrift-sällskapet 16).
- Wijk 1912 van Wijk, Nicolaas, *Etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal*, Tweede druk, 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Wiktorsson 2011 Wiktorsson, Per-Axel, 'Erikskrönikans diktare Tyrgils som skrivare och resenär', I: *Fornvännen* 4/2011, S. 345–348.
- Wiktorsson 2015 Wiktorsson, Per-Axel, 'Mera ljus på den östnordiska filologin', I: Adams, Jonathan (red.), *Østnordisk filologi – nu og i fremtiden*, Odense: Syddansk Universitetsforlag (Universitets-Jubilæets danske Samfund, nr. 587/ Selskab for østnordisk filologi, nr. 1), S. 18–20.
- Williams 2010 Williams, Henrik, 'Svensk språkhistoria utan filologi?', I: Reinhammar, Maj (utg.), *Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar vid elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010*,

- Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur (Acta academiae regiae Gustavi Adolphi CXIII), S. 223–230.
- Wistrand 2006 Wistrand, Helena, *Bebrevat i Närke. Medellågtyska importord i fornsvenska brev ur regionalt perspektiv*, Uppsala: SFSS 88.
- Wollin 1981 Wollin, Lars, *Svensk latinöversättning I. Processen*, Lund: Samlingar utgivna av Svenska fornskrift-sällskapet 74.1.
- Wollin 1983 Wollin, Lars, *Svensk latinöversättning II. Förlagan och produkten*, Lund: Samlingar utgivna av Svenska fornskrift-sällskapet 74.2.
- Wollin 1992 Wollin, Lars, 'Hat Jöns Budde im 'Catholicon' geblättert? Niederdeutsches Lehngut in einem mittelalterlichen schwedischen Wörterbuch', In: Elmevik, Lennart & Schöndorf, Kurt Erich (Hg.), *Niederdeutsch in Skandinavien III*, Berlin: Erich Schmidt Verlag (Beihefte zur Zeitschrift für deutsche Philologie 6). S. 77–99.
- Wollin 2009 Wollin, Lars, 'Textframställning och genrer i nordisk medeltid. Originalproduktion – efterbildning – översättning', I: *Folkmålsstudier* 47, S. 231–258.
- Wollin 2011 Wollin, Lars, 'Jöns Budde och eftervärlden. En presentation, en forskningsrapsodi – och några spekulationer.', I: Wollin, Lars (utg.), *Bilden av Budde. Studier kring en svensk språkpionjär*, Åbo: Åbo Akademis förlag, S. 9–41.
- Wollin 2015 Wollin, Lars, 'Synpunkter på den östnordiska filologin', I: Adams, Jonathan (red.), *Østnordisk filologi – nu og i fremtiden*, Odense: Syddansk Universitetsforlag (Universitets-Jubilæets danske Samfund, nr. 587/ Selskab for østnordisk filologi, nr. 1), S. 22–24.
- Wåhlin 1995 Wåhlin, Kristian, *Allmän och svensk metrik*, Lund: Studentlitteratur.
- Ylikangas 2007 Ylikangas, Heikki, *Suomen historian solmukohdat*, Helsinki: WSOY.

- Ågren 1912 Ågren, Karl, *Om användningen av bestämd slutartikel i svenskan*, Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Åström 1995 Åström, Patrik, 'En syndares omvändelse eller De vno peccatore qui promeruit gratiam. Sveriges äldsta skådespel', I: Åström, Patrik (red.), *Dans och lek och fagra ord. En syndares omvändelse. Den heliga Olafs historia. Tre uppsatser om fornsvenska*, Stockholm: Meddelanden från institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet 41, S. 71–116.